

Abstract

This article extends the classification of verbs that was provided in Broekhuis (1997), which is based on the number and types of nominal arguments of the verb, to verbs that take a PP-complement. It turns out that those verb types that have at most one internal nominal argument (that is, the intransitive, transitive and unaccusative verbs) have counterparts with an additional PP-complement. Verbs with two internal nominal arguments (that is, the ditransitive and so-called NOM-DAT verbs) cannot take an additional PP-complement, which follows from the hypothesis that verbs can have two internal arguments at the most. Another set of verbs with PP-complements do not involve the addition of a PP-complement to the nominal arguments of the verb, but substitution of a PP-complement for a direct object, which may give rise to verb frames containing a dative NP and a PP-complement.

1 Inleiding

In dit artikel bespreek ik het voorzetselvoorwerp. Een aantal voorbeelden wordt gegeven in (1), waarin het voorzetselvoorwerp gecursiveerd is. De meest opvallende eigenschap van de voorzetselvoorwerpen is dat ze voorafgegaan worden door een vast voorzetsel: in (1) is dit toevallig *op*. De keuze van dit voorzetsel wordt lexicaal bepaald door het werkwoord: wanneer we het vervangen door een ander voorzetsel resulteert dit in ongrammaticaliteit. Dat het werkwoord de keuze van het voorzetsel bepaalt, wordt ook duidelijk uit het feit dat wanneer we deze voorbeelden in het Engels vertalen de voorzetsels niet door één en hetzelfde voorzetsel vervangen kunnen worden: vgl. *to wait for*, *to shoot at* en *to look after*. Met het feit dat de keuze van het voorzetsel bepaald wordt door het werkwoord hangt samen dat het voorzetsel in veel gevallen geen duidelijke semantische inhoud heeft, d.w.z. dat de betekenis van de combinatie van het werkwoord en het voorzetsel niet compositioneel opgebouwd, maar lexicaal bepaald is (wat natuurlijk niet wil zeggen dat er geen semantische subregelmatigheden kunnen worden waargenomen, vgl. Loonen 2003, paragraaf 4.3). Omdat het voorzetselvoorwerp het enige interne argument van de werkwoorden in (1) is, zal ik deze werkwoorden in het vervolg aanduiden als INTRANSITIEVE VZV-WERKWOORDEN.

* Adres van de auteur: Universiteit van Tilburg, Grammaticamodellen, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg. E-mail: hans.broekhuis@uvt.nl. Een groot deel van de feiten in dit artikel is verzameld door Riet Vos in het kader van "A Modern grammar of Dutch". De interpretatie en analyse van deze feiten komen echter voor mijn rekening. Het artikel heeft in vele opzichten geprofiteerd van het commentaar van twee anonieme reviewers en de redactie van *Nederlandse Taalkunde*. Ik wil verder iedereen bedanken die me geholpen heeft aan oordelen over de meer problematische feiten. Dit onderzoek is mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (dossiernummers 360.70.080 en 016.034.307).

- (1) • Intransitieve vzv-werkwoorden
- a Jan heeft *op zijn vader* gewacht.
 - b Jan heeft *op het hert* geschoten.
 - c Jan heeft *op de hond van de buurman* gepast.

In de literatuur over het voorzetselvoorwerp valt in de regel de nadruk op de vraag hoe we kunnen vaststellen of een bepaalde PP fungeert als voorzetselvoorwerp of als bijvoorbeeld een bijwoordelijke bepaling. Daarbij blijkt dat er tot op heden op dit terrein geen waterdichte criteria geformuleerd zijn, waarbij onder “waterdicht” lijkt te worden verstaan dat het betreffende criterium van toepassing is op alle voorzetselvoorwerpen en op geen enkele PP met een andere syntactische functie. Het ontbreken van dergelijke waterdichte criteria heeft er vervolgens toe geleid dat sommigen ontkennen dat er zoiets bestaat als een voorzetselvoorwerp (Schermer-Vermeer 1988/1990). Dat de discussie zich tot op heden met name beperkt tot de vraag of een bepaald criterium nu wel of niet waterdicht is, is mijns inziens te betreuren omdat dit in de praktijk een belemmering vormt voor een meer diepgaand onderzoek van het voorzetselvoorwerp.

Wanneer men het ideaal van het “waterdichte” criterium laat varen, blijkt bovendien dat het wel degelijk mogelijk is om *noodzakelijke* en *voldoende* voorwaarden te formuleren om te kunnen spreken van een voorzetselvoorwerp. Een noodzakelijk voorwaarde om te kunnen spreken van bijvoorbeeld een voorzetselvoorwerp is een voorwaarde V waar in ieder geval aan voldaan dient te zijn: als PP₁ niet voldoet aan V, dan is PP₁ geen voorzetselvoorwerp; als PP₁ wel voldoet aan V, dan kunnen we echter nog steeds niet met zekerheid zeggen dat PP₁ een voorzetselvoorwerp is. Als PP₂ aan een voldoende voorwaarde V' voldoet, dan is dat afdoende om te concluderen dat PP₂ een voorzetselvoorwerp is, maar er kunnen dan andere voorzetselvoorwerpen zijn die niet aan V' voldoen. Een “waterdicht” criterium kan gezien worden als een noodzakelijke én voldoende voorwaarde. Een dergelijke voorwaarde V'' zegt dat alle voorzetselvoorwerpen voldoen aan V'' en dat alle PPs die niet voldoen aan V'' geen voorzetselvoorwerpen zijn.

Het is helemaal niet ongebruikelijk om met voldoende of noodzakelijke voorwaarden te werken bij de benoeming van zinsdelen, omdat “waterdichte” criteria eigenlijk haast nooit te geven zijn: zo is de mogelijkheid van NP₁ om subject te worden van een passieve zin een voldoende maar geen noodzakelijke voorwaarde om te zeggen dat NP₁ fungeert als lijdend voorwerp; de mogelijkheid NP₂ te vervangen door een objectpronomen, daarentegen, is een noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde om te kunnen zeggen dat NP₂ fungeert als lijdend voorwerp (zie de generalisaties in (29) hieronder voor een ander voorbeeld). Waarom het vinden van een “waterdicht” criterium in het geval van het voorzetselvoorwerp zoveel aandacht heeft gekregen, is mij derhalve een raadsel. In paragraaf 2 zal ik in ieder geval een aantal voorgestelde criteria bekijken en onderzoeken of deze criteria gezien moeten worden als noodzakelijke of als voldoende voorwaarde.

Het hoofddoel van dit artikel is echter niet om na te gaan in hoeverre we in staat zijn een operationele definitie van het voorzetselvoorwerp te geven, maar te onderzoeken welke typen voorzetselvoorwerpwerkwoorden (voortaan: vzv-werkwoorden) er eigenlijk bestaan. In dit opzicht kan dit artikel gezien worden als een vervolg op Broekhuis (1997),

Het voorzetselvoorwerp

waarin ik een classificatie gegeven heb van werkwoorden met nominale complementen, die samengevat kan worden als in (2).¹ Hier zullen we de classificatie uitbreiden voor werkwoorden met een voorzetselvoorwerp (PP-complementen).

(2) Classificatie van werkwoorden met nominale argumenten

	NAAM	EXTERN ARGUMENT	INTERNE ARGUMENTEN
WERKWOORDEN ZONDER INTERN ARGUMENT	intransitief	nominatief (subject)	—
	onpersoonlijk	—	—
WERKWOORDEN MET ÉÉN INTERN ARGUMENT	transitief	nominatief (subject)	accusatief (direct object)
	onaccusatief	—	nominatief (DO-subject)
WERKWOORDEN MET TWEE INTERNE ARGUMENTEN	ditransitief	nominatief (subject)	datief (indirect object) accusatief (direct object)
	NOM-DAT	—	datief (indirect object) nominatief (DO-subject)

Het voorzetselvoorwerp komt niet alleen voor bij intransitieve werkwoorden als in (1). In (3), bijvoorbeeld, vinden we voorbeelden waarin de werkwoorden een accusatief object selecteren, d.w.z. waarin we te maken hebben met TRANSITIEVE VZV-WERKWOORDEN.

- (3) • Transitieve vzv-werkwoorden
- a Jan heeft zijn mening *op verkeerde informatie* gebaseerd.
 - b Jan heeft zijn kinderen *tegen ongewenste invloeden* beschermd.
 - c Jan heeft Marie *tot diefstal* gedwongen.

Omdat werkwoorden met een enkel nominaal argument (d.w.z. alleen een subject) zowel intransitief als onaccusatief kunnen zijn, komt het niet als een verrassing dat er ook vzv-werkwoorden zijn die onaccusatief gedrag vertonen. In (4) worden er enkele voorbeelden van dergelijke ONACCUSATIEVE VZV-WERKWOORDEN gegeven, waarin de onaccusatieve status van het werkwoord duidelijk blijkt uit het feit ze het hulpwerkwoord van tijd *zijn* nemen.

- (4) • Onaccusatieve vzv-werkwoorden
- a Jan is *over die opmerking* gevallen.
 - b Jan is *van zijn ziekte* hersteld.
 - c Jan is bezweken *onder zijn last*.

1 De onpersoonlijke werkwoorden zijn niet besproken in Broekhuis (1997). Hiermee verwijs ik naar onder meer “weer”-werkwoorden als *regenen*. In het algemeen wordt aangenomen dat het loos onderwerp *het* in *het regent* geen argument van het werkwoord is. Deze werkwoorden spelen overigens ook hier geen rol, omdat ze nooit met een voorzetselvoorwerp voorkomen. Voor de notie onaccusatief werkwoord werd in Broekhuis (1997) de term DO-subject werkwoord gebruikt (zie noot 1 van dat artikel). Hier zal ik me aansluiten bij het meer gebruikelijke taalgebruik, wat ook betekent dat ik in plaats van het begrip SUBJ-subject werkwoord uit Broekhuis (1997) de term onergatief werkwoord zal gebruiken.

Tabel (5) laat zien dat de drie typen vzv-werkwoorden in (1), (3) en (4) prachtig passen in de werkwoordclassificatie in tabel (2): het lijkt simpelweg het geval te zijn dat sommige intransitieve, transitieve en onaccusatieve werkwoorden in staat zijn een extra voorzetselvoorwerp te nemen. Ik zal deze werkwoorden uitvoeriger bespreken in paragraaf 3.

(5) Hoofdtypen vzv-werkwoorden

	EXTERN ARGUMENT	INTERNE ARGUMENTEN		PARAGRAAF
		NP	PP	
INTRANSITIEF	+	—	+	3.2
TRANSITIEF	+	+	+	3.1
ONACCUSATIEF	—	+	+	3.2

Het is echter niet het geval dat alle werkwoordtypen in tabel (2) een extra voorzetselvoorwerp kunnen nemen. Dit lijkt onmogelijk in het geval van de ditransitieve en de NOM-DAT werkwoorden. Omdat ook het voorzetselvoorwerp gezien moet worden als intern argument van het werkwoord, suggereert dit dat er een maximum verbonden is aan het aantal interne argumenten dat een werkwoord kan selecteren:²

(6) Een werkwoord heeft ten hoogste twee interne argumenten.

De hypothese in (6) is natuurlijk erg sterk en kan onjuist zijn. Potentiële tegenvoorbeelden voor deze hypothese zijn werkwoorden als *kopen*, *verkopen* en *betalen* in (7), waarvoor wel geclaimd wordt dat ze feitelijk drie interne argumenten selecteren: een thema (het lijdend voorwerp), een goal/source/recipient (het al dan niet omschreven indirect object/de *van*-PP) en de *voor*-PP.

- (7) a Jan verkocht het boek voor tien euro aan Marie.
 b Marie kocht het boek voor tien euro van Jan.
 c Marie betaalde Jan tien euro voor het boek.

De hypothese in (6) impliceert dat ten minste één van de vermeende argumenten in (7), waarschijnlijk de *voor*-PP, feitelijk een adjunct (bijwoordelijke bepaling) is. Omdat hierboven al is aangegeven dat het onderscheid tussen voorwerpen en adjuncten vaak niet erg duidelijk is, betekent dit dat zowel de *voor*- als tegenstanders van het aannemen van adjunctstatus voor de *voor*-PP enige moeite zullen moeten doen hun positie te verdedigen. Hier zal ik voor het moment aannemen dat de *voor*-PPs inderdaad adjuncten zijn op grond van het feit dat zij kunnen verschijnen in een nevenschikte *en-doet-dat*-zin, wat in het algemeen alleen mogelijk is met VP-adjuncten. Voor een betere ondersteuning van de

2 Het is me niet bekend of een dergelijke beperking op het aantal interne argumenten eerder expliciet geformuleerd is. Deze beperking volgt echter wel uit de theorie over argumentstructuur in Hale en Keyser (1993); een korte uitleg van hun voorstel is te vinden in Broekhuis (1999).

stelling dat de *voor*-PPs in (7) adjuncten zijn, verwijst ik naar de bespreking van deze voorbeelden in paragraaf 3.1, sub V.

- (8) a Jan verkocht het boek aan Marie en hij deed dat voor tien euro.
b Marie kocht het boek van Jan en ze deed dat voor tien euro.
c Marie betaalde Jan tien euro en ze deed dat voor het boek.

De hypothese in (6) dat werkwoorden ten hoogste twee interne argumenten kunnen nemen, wordt indirect ondersteund door het feit dat er werkwoorden zijn die zowel een indirect object als een voorzetselvoorwerp selecteren. Wanneer een datief-argument aanwezig is, alterneert het voorzetselvoorwerp in sommige gevallen met een NP-complement. In (9) geef ik twee voorbeelden van dit type werkwoordalternantie.³ Het feit dat er geen ditransitieve en NOM-DAT VZV-werkwoorden zijn, kan derhalve niet toegeschreven worden aan de aanwezigheid van een datief-object: de beperking in (6) biedt een alternatieve verklaring.⁴

- (9) • NP-PP-alternantie bij ditransitieve werkwoorden
a Jan vertelde mij het verhaal.
a' Jan vertelde mij over de overstroming.
b Jan vroeg me een beloning.
b' Jan vroeg mij om een beloning.

Een soortgelijke werkwoordalternantie als bij de ditransitieve werkwoorden in (9) treffen we aan bij de transitieve werkwoorden in (10a&b). De lijdend voorwerpen in deze zinnen kunnen vervangen worden door de PPs in (10a'&b'). Natuurlijk is de alternantie in (9) en (10) niet mogelijk met alle (di-)transitieve werkwoorden, en heeft deze een (vaak subtiel) effect op de betekenis die uitgedrukt wordt. Desondanks ligt de betekenis van het voorzetselvoorwerp voldoende dicht bij die van het lijdend voorwerp om de aparte bespreking van deze voorbeelden in paragraaf 4 te rechtvaardigen.

3 De term alternantie wordt hier gebruikt als vertaling van het Engelse begrip “verb frame alternation”, wat we met enige goede wil zouden kunnen vertalen als “werkwoordpatroonalternantie”. Het gaat er hier dus niet speciaal om dat de twee voorbeelden min of meer hetzelfde betekenen, maar dat het werkwoord in meer dan één werkwoordpatroon gebruikt kan worden.

4 Eén van de reviewers van dit artikel laat zien dat de NP-PP alternantie niet mogelijk is wanneer het werkwoord een omschreven meewerkend voorwerp heeft, als in (i), en suggereert dat er naast (6) misschien een tweede beperking is die zegt dat een werkwoord niet meer dan één intern PP-argument kan nemen. Omdat ik in paragraaf 5.1 betoog dat een werkwoord in ieder geval niet meer dan één voorzetselvoorwerp kan nemen, lijkt mij een dergelijke beperking zeker aannemelijk. Zie voor meer discussie Neeleman en Weerman (1999:paragraaf 5.5) waarin een dergelijke beperking expliciet verdedigd wordt.

(i) a *Jan vertelde over de overstroming aan mij.
b *?Jan vroeg om een beloning aan mij.

- (10) • NP-PP-alternantie met transitieve werkwoorden
- a Marie vertrouwt haar vriend.
 - a' Marie vertrouwt *op* haar vriend.
 - b Jan eet zijn brood.
 - b' Jan eet *van* zijn brood.

Naast de tot nu toe besproken voorbeelden bestaan er verscheidene andere gevallen die tenminste een korte bespreking verdienen. Ik zal deze geven in paragraaf 5. Maar voordat ik de verschillende subtypen vzv-werkwoorden behandel, zal ik, zoals ik al eerder aangekondigd heb, in paragraaf 2 eerst enkele eigenschappen bespreken die de voorzetselvoorwerpen van deze subklassen gemeen hebben.

● 2 Eigenschappen van het voorzetselvoorwerp

In deze paragraaf bespreek ik kort enkele algemene eigenschappen van de vzv-werkwoorden en hun voorzetselvoorwerp. Voordat we hieraan beginnen moet opgemerkt worden dat vele taalkundigen geprobeerd hebben “waterdichte criteria” te ontwikkelen om uit te maken of we al dan niet met een voorzetselvoorwerp te maken hebben. Het algemene gevoel lijkt echter te zijn dat deze pogingen gefaald hebben, wat onder meer zijn weerslag vindt in het feit dat de ANS (Haeseryn et al. 1997) en in zekere zin ook Paardekooper (1986) feitelijk geen formele criteria geven voor het onderscheiden van het voorzetselvoorwerp, maar volstaan met het geven van een lijst van vzv-werkwoorden (vgl. Schermer-Vermeer 1990).⁵ In deze paragraaf zal ik niet streven naar het geven van een waterdicht criterium, maar zal ik aangeven of de voorgestelde criteria gezien kunnen worden als noodzakelijke of voldoende voorwaarde om te kunnen spreken van een voorzetselvoorwerp. Ondanks het feit dat dit in sommige gevallen ruimte laat voor twijfel, geloof ik dat we op deze wijze een goed beeld kunnen krijgen van welke PPs al dan niet als voorzetselvoorwerp benoemd kunnen worden.⁶

1. Het werkwoord en het voorzetsel vormen een semantische eenheid

Als er één ding is waar alle onderzoekers het over eens lijken te zijn, is het wel dat het werkwoord en het voorzetsel van het voorzetselvoorwerp een semantische eenheid vormen, d.w.z. een lexicaal bepaalde betekenis hebben: de locationele/temporele betekenis van het voorzetsel in isolatie gaat verloren. De voorzetsels *op* en *voor* in de voorbeelden in

5 Een nog omvangrijker lijst is te vinden in bijlage B van Loonen (2003), hoewel hierin de vzv-werkwoorden en andere verbindingen met een vast voorzetsel niet gescheiden zijn. Deze lijst biedt een uitstekend uitgangspunt voor verder onderzoek naar het voorzetselvoorwerp.

6 De meeste criteria die ik hieronder geef, zijn afkomstig uit de literatuur (Van den Toorn 1971a/1981, Zwaan 1972, Paardekooper 1986, Haeseryn et al. 1997, Klooster 2001), al is de toepassing soms wat anders. Hoewel we hier het ideaal van het “waterdichte” criterium hebben laten varen, blijft het natuurlijk zinvol de kritiek van o.m. Schermer-Vermeer (1988/1990) op het gebruik van deze criteria ter harte te nemen: onderdelen van haar kritiek zijn dan ook overgenomen in de bespreking hieronder en leiden er in het algemeen toe te stellen dat het criterium dat we bespreken geen noodzakelijke maar een voldoende voorwaarde is om te kunnen spreken van een voorzetselvoorwerp.

Het voorzetselvoorwerp

(11a&b), bijvoorbeeld, missen de locationele betekenis van de voorzetsels *op* en *voor* in (11a'&b').

(11) a	Jan wacht op zijn vader.	[voorzetselvoorwerp]
a'	Jan wacht op het perron.	[bijwoordelijke bepaling]
b	Jan ijvert/vecht voor een betere wereld.	[voorzetselvoorwerp]
b'	Jan vecht voor de school.	[bijwoordelijke bepaling]

Omdat het werkwoord en het voorzetsel een semantische eenheid vormen, wordt soms gesuggereerd dat de PP verplicht aanwezig moet zijn om te kunnen spreken van een voorzetselvoorwerp. Aanvaarding van dit criterium zou echter betekenen dat we de PP *op zijn vader* in (11a) niet zouden mogen zien als een voorzetselvoorwerp bij het werkwoord *wachten*, terwijl juist dit voorbeeld vaak gegeven wordt als het prototypische geval van een voorzetselvoorwerp. Een wat zwakker vereiste zou zijn dat de PP tenminste semantisch geïmpliceerd moet zijn: dit zou waarschijnlijk de optionaliteit van de PP in (11a) toestaan, maar gevallen als *vechten voor* in (11b) nog steeds uitsluiten, terwijl we de *voor*-PP intuïtief toch als voorzetselvoorwerp benoemen. Het lijkt er daarom op dat we niet kunnen eisen dat het voorzetselvoorwerp verplicht syntactisch gerealiseerd wordt. In die gevallen dat de PP niet kan worden weggelaten (zonder de betekenis van de V + P combinatie aan te tasten), kunnen we echter veilig concluderen dat we te maken hebben met een voorzetselvoorwerp; het feit dat de PPs in (12) gerealiseerd moeten worden, lijkt dus voldoende om te concluderen dat we in deze gevallen met een voorzetselvoorwerp te maken hebben.⁷

- (12) a Jan vertrouwt *(op zijn geluk).
 b Jan rekent # (op zijn geluk).

II. Een voorzetselvoorwerp kan niet vervangen worden door een bijwoord

De voorbeelden in (11) laten zien dat zinnen met een voorzetselvoorwerp en zinnen met een adverbiale PP er vaak hetzelfde uitzien. In veel gevallen kunnen we de twee onderscheiden door de PP te vervangen door een bijwoord als *daar*, *hier*, *toen* of *dan*. Als we te maken hebben met een adverbiale PP, is dit vaak mogelijk, maar niet als we te maken hebben met een voorzetselvoorwerp: *daar* in (13a) correspondeert met de adverbiale PP in (11a'), maar niet met het voorzetselvoorwerp in (11a); *daar* in (13b) correspondeert met adverbiale PP in (11b'), maar niet met het voorzetselvoorwerp in (11b).

- (13) a Jan wacht daar.
 b Jan vecht daar.

Het feit dat een voorzetselvoorwerp niet vervangen kan worden door een bijwoord als *daar* is natuurlijk niet zo verrassend, omdat dit leidt tot het verlies van het voorzetsel. Dat het inderdaad het verlies van het voorzetsel is dat tot problemen leidt in het geval van een

7 Het gebruik van het hekje “#” geeft aan dat het voorbeeld niet aanvaardbaar is onder de bedoelde lezing. De notatiewijze in (12b) geeft dus aan dat het *vzv*-werkwoord *rekenen op* niet gebruikt kan worden zonder de PP, maar dat er wel een werkwoord *rekenen* is dat geen PP-complement neemt.

voorzetselvoorwerp is duidelijk uit het in (14) geïllustreerde feit dat het voorzetselvoorwerp wel vervangen kan worden door een voornaamwoordelijk bijwoord.

- (14) a Jan wacht daarop.
b Jan ijvert daarvoor.

De mogelijkheid van vervanging van de PP door een voornaamwoordelijk bijwoord is natuurlijk niet voldoende om te concluderen dat we te maken hebben met een voorzetselvoorwerp, omdat voornaamwoordelijke bijwoorden ook gebruikt kunnen worden als bijwoordelijke bepaling.

III. *Het voorzetsel heeft geen of een beperkt paradigma*

Doordat het werkwoord en het voorzetsel een semantische eenheid vormen, kan het voorzetsel van een voorzetselvoorwerp normaal gesproken niet door een ander voorzetsel vervangen worden, in tegenstelling tot wat het geval is met adverbiaal gebruikte PPs. Enkele voorbeelden zijn te vinden in (15).

(15) a	Jan wacht op/#bij/#naast zijn vader.	[voorzetselvoorwerp]
a´	Jan wacht op/bij/naast het perron.	[bijwoordelijke bepaling]
b	Jan ijvert/vecht voor/*bij/*achter een betere wereld.	[voorzetselvoorwerp]
b´	Jan vecht voor/bij/achter de school.	[bijwoordelijke bepaling]

Er zijn echter enkele vzv-werkwoorden die meer dan één voorzetsel kunnen nemen. In sommige gevallen, zoals in (16a&a´) en (16b&b´), beïnvloedt de keuze van het voorzetsel de betekenis van de werkwoorden slechts in geringe mate. In andere gevallen levert vervanging van het voorzetsel een compleet andere betekenis op: *jagen op* in (16c) wordt bijvoorbeeld letterlijk geïnterpreteerd, terwijl *jagen naar* in (16c´) een metaforische betekenis heeft die in de buurt komt van “nastreven”.

- (16) a Els gelooft vooral in zichzelf.
a´ Els gelooft aan spiritisme.
b Jan denkt aan/om zijn moeder.
b´ Jan denkt over een nieuwe baan.
c Peter jaagt op herten.
c´ Peter jaagt naar succes.

In (17) geef ik een staal van vzv-werkwoorden die gecombineerd kunnen worden met meer dan één voorzetsel. Merk op dat ook bij deze werkwoorden het paradigma van het voorzetsel zeer beperkt is; gebruik van andere voorzetsels bij deze werkwoorden leidt tot een onaanvaardbaar resultaat of tot een adverbiale lezing van de PP.

- (17) • Vzv-werkwoorden die compatibel zijn met meer dan één voorzetsel: beginnen aan/met, behoren bij/tot, bevrijden van/uit, denken aan/om/over, geloven aan/in, huilen om/van, horen over/van, jagen naar/op, leiden naar/tot, spreken over/van, redden van/uit, treuren om/over, twijfelen aan/over, vechten om/voor/over, vragen naar/om, vervaardigen van/uit.

IV. Het werkwoord en het voorzetsel vormen geen syntactische eenheid

Tot dusver heb ik me geconcentreerd op het feit dat het werkwoord en het voorzetsel van het voorzetselvoorwerp een semantische eenheid vormen. Het is daarom van belang te benadrukken dat het werkwoord en het voorzetsel geen syntactische eenheid vormen. Het is niet het geval dat het werkwoord en het voorzetsel zich gedragen als een complex (transitief) werkwoord. Dit is duidelijk uit het feit dat (18a&a') laat zien dat verplaatsing van de NP *zijn vader* alleen mogelijk is als ook het voorzetsel *op* verplaatst: in tegenstelling tot het direct object *zijn vader* van een transitief werkwoord als *kussen* in (18b) kan het complement van het voorzetsel *op* niet in isolatie verplaatst worden.⁸

- (18) a *Zijn vader_i heeft hij [pp op t_i] gewacht.
a' [pp Op zijn vader]_i heeft hij t_i gewacht.
b Zijn vader heeft hij t_i gekust.

V. R-extractie

Hoewel (18) laat zien dat het complement van het voorzetsel normaal gesproken niet uit de PP geëxtraheerd kan worden, is dit wel mogelijk als het geëxtraheerde complement een zgn. R-woord (het pronominale deel van een voornaamwoordelijk bijwoord) is, een proces dat meestal aangeduid wordt als R-EXTRACTIE (Van Riemsdijk 1978). In (19) geef ik hier een paar voorbeelden van.

- (19) a dat Jan *daar* al tijden *op* wacht.
b dat Jan *daar* al jaren *voor* ijvert.

De mogelijkheid van R-extractie is een noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde om aan te kunnen nemen dat een bepaalde PP fungeert als voorzetselvoorwerp. Dat het geen voldoende voorwaarde is, is duidelijk uit het feit dat bepaalde bijwoordelijke bepalingen, zoals de instrumentele PP in (20a), en predicatief gebruikte PPs, zoals *op het bed* in (20b), ook R-extractie toestaan.

- (20) a dat Jan de vloer met een oude doek schoonmaakt.
a' dat Jan *er* de vloer *mee* schoonmaakt.
b dat Jan de lakens op het bed legt.
b' dat Jan *er* de lakens *op* legt.

⁸ Voorbeeld (18a) is natuurlijk aanvaardbaar als *opgewacht* geïnterpreteerd wordt als het voltooid deelwoord van het scheidbaar samengesteld werkwoord *opwachten*. Een complicerende factor is dat sommigen (18a) ook accepteren met de bedoelde betekenis. Het ligt voor de hand dat dergelijke sprekers het voorbeeld interpreteren als: Zijn vader_i *daar*_i heeft hij [pp op t_i] gewacht, m.a.w. deze sprekers staan toe dat het pronominale deel van het voornaamwoordelijk bijwoord wordt weggelaten (vgl. Klooster 2001:324).

VI. *Het voorlopig voorzetselvoorwerp*

Beschouw de voorbeelden in (21), waarin het voorzetselvoorwerp de vorm heeft van een voornaamwoordelijk bijwoord. Het R-woord *er* in deze voorbeelden heeft een soortgelijke functie als het voorlopig lijdend voorwerp *het* in voorbeelden als *dat Jan het al weet dat Peter ziek is*; net als *het is er* is een pronominale vorm die een afhankelijke zin inleidt.

- (21) a dat Jan *erop* wacht dat Peter zijn excuses aanbiedt.
 b dat de communisten *ervoor* ijveren dat de wereld beter wordt.

Wanneer een PP vervangen kan worden door een voornaamwoordelijk bijwoord met een afhankelijke zin, is dit voldoende om te concluderen dat we te maken hebben met een voorzetselvoorwerp; adverbiale PPs kennen deze mogelijkheid niet.

- (22) a Jan wacht voor het station.
 a' *Jan wacht ervoor dat ...
 b Jan vecht achter de school.
 b' *Jan vecht erachter dat ...

Een complicerende factor is dat in veel gevallen het voorlopig voorzetselvoorwerp kan worden weggelaten. In (23a&b) geef ik enkele voorbeelden van dit verschijnsel. Sprekers lijken niet altijd dezelfde oordelen te hebben over de mogelijkheid het voornaamwoordelijk bijwoord weg te laten; in (23c) staan sommigen dit wel toe en anderen niet. Voorbeeld (23d) illustreert dat het weglaten van het voornaamwoordelijk bijwoord niet altijd mogelijk is.

- (23) a Jan klaagt (erover) dat Marie hem steeds plaagt.
 b Jan overtuigde Peter (ervan) dat hij ongelijk had.
 c Wij twijfelen %(er aan) of het huis ooit afgebouwd wordt.
 d Jan rekent *(er op) dat Marie komt.

Omdat het gebruik van een voornaamwoordelijk bijwoord dat een bijzin inleidt een voldoende voorwaarde is om te concluderen dat we met een *vzv*-werkwoord te maken hebben, geef ik in (24) een kleine staal van deze werkwoorden. Tevens geef ik aan of naar mijn mening het voorlopig voorzetselvoorwerp weggelaten kan worden (het kan zijn dat sommige sprekers af en toe andere oordelen hebben). Het is mij op dit moment overigens niet duidelijk wat bepaalt of het voorlopig voorzetselvoorwerp al dan niet weggelaten kan worden: meer onderzoek is hier gewenst, vooral ook omdat het soms lijkt of het verschil maakt of het voorzetselvoorwerp de vorm van een finiete of beknopte bijzin heeft.

- (24) a • *Vzv*-werkwoorden met een verplicht voorlopig voorzetselvoorwerp:
 aandringen op, belasten met, berusten in, complementeren met, zich ergeren aan, feliciteren met, genieten van, herinneren aan, houden van, rekenen op, vertrouwen op, zich verbazen over, zich verwonderen over, wachten op.

- b • Vzv-werkwoorden met een optioneel voorlopig voorzetselvoorwerp:
aansporen tot, zich beklagen over, beschuldigen van, informeren naar, inlichten over, klagen over, oppassen voor, opwekken tot, overhalen tot, overtuigen van, zich schamen over, twijfelen aan, uitkijken voor, waarschuwen voor, zaniken/zeuren over, zorgen voor.

VII. Syntactische testen voor het onderscheiden van voorzetselvoorwerpen en adverbiale PPs

In de subparagrafen hierboven heb ik laten zien dat voorzetselvoorwerpen in een aantal opzichten verschillen van adverbiale PPs: het hoofd van een voorzetselvoorwerp vormt een semantische eenheid met het werkwoord, maakt deel uit van een beperkt paradigma en de PP kan niet vervangen worden door een bijwoord; het hoofd van een adverbiale PP, daarentegen, heeft onafhankelijke betekenisinhoud, maakt deel uit van een paradigma en de PP kan vaak wel vervangen worden door een bijwoord. In deze paragraaf zal ik een aantal aanvullende syntactische tests geven om voorzetselvoorwerpen te onderscheiden van adverbiale PPs.

A. Voorzetselvoorwerpen staan dicht bij de werkwoorden in zinsfinale positie dan bijwoordelijke bepalingen

Ook de woordvolgorde kan een aanwijzing bieden voor de status van de PP: voorzetselvoorwerpen worden gegenereerd als deel van de lexicale projectie van het werkwoord, de VP, terwijl adverbiale PPs gegenereerd worden als adjunct, d.w.z. buiten de VP. Dit weer spiegelt zich in het feit dat voorzetselvoorwerpen normaal gesproken (d.w.z. wanneer de zin een neutraal intonatiepatroon heeft) dicht bij de werkwoorden in zinsfinale positie staan dan de adverbiale PPs.⁹ Merk voor de volledigheid op dat voorzetselvoorwerpen natuurlijk wel aan de bijwoordelijke bepalingen kunnen voorafgaan als ze getopicaliseerd zijn of *Wh*-verplaatsing hebben ondergaan.

- (25) a dat Jan [op het perron]_{adv} [op zijn vader]_{compl} wacht.
a' *dat Jan [op zijn vader]_{compl} [op het perron]_{adv} wacht.
b dat de communisten [tijdens de oorlog]_{adv} [voor een betere wereld]_{compl} ijverden.
b' *dat de communisten [voor een betere wereld]_{compl} [tijdens de oorlog]_{adv} ijverden.

B. Pseudo-cleft zinnen

Voorzetselvoorwerpen kunnen gebruikt worden in zgn. pseudo-cleft zinnen, terwijl adverbiale PPs dit vaak niet kunnen. Dit wordt geïllustreerd in (26). De voorbeelden in (26b' & d') zijn mogelijk, maar niet met een locationale lezing van de PP (hier en in het vervolg gebruik ik het diacriticum “#” om dit aan te geven; vgl. noot 7).

⁹ De restrictie dat de bijwoordelijke bepaling voorafgaat aan het voorzetselvoorwerp geldt alleen als de bepaling de vorm van een PP heeft. Enkele voorbeelden waarin Scrambling van het voorzetselvoorwerp over een adverbiale bepaling heen wel een redelijk goed resultaat oplevert, zijn gegeven in (40).

- (26) a Jan wacht op zijn vader. [voorzetselvoorwerp]
 a' Op wie Jan wacht is zijn vader.
 b Jan wacht op het perron. [bijwoordelijke bepaling]
 b' #Waarop Jan wacht is het perron.
 c De communisten vchten voor een betere wereld. [voorzetselvoorwerp]
 c' Waarvoor de communisten vchten was een betere wereld.
 d De communisten vchten voor het gerechtsgebouw. [bijwoordelijke bepaling]
 d' #Waarvoor de communisten vchten was het gerechtsgebouw.

Helaas is de bruikbaarheid van deze test beperkt, doordat sommigen de pseudo-cleft zinnen in alle gevallen onaanvaardbaar vinden (Mark de Vries (2004, voetnoot 4), en één van de beoordelaars van dit artikel). Hoewel de voorbeelden in (26a'c') nou niet direct een schoonheidsprijs verdienen, ben ik met Van den Toorn (1980), van wie deze test oorspronkelijk afkomstig is, van mening dat ze aanvaardbaar zijn.

C. De *en-doet-dat*-test

Voorzetselvoorwerpen kunnen ook onderscheiden worden van de adverbiale PPs met behulp van de *en-doet-dat*-test: wanneer zinnen met een PP geparafraseerd kunnen worden met behulp van een nevenschikte ... *en PRONOMEN doet dat* PP-zin, dan hebben we te maken met een adverbiale PP; zinnen met een voorzetselvoorwerp kunnen niet op deze wijze geparafraseerd worden. De reden dat voorzetselvoorwerpen niet in een *en-doet-dat*-zin kunnen voorkomen is dat de constituent *doet dat* verwijst naar de VP, d.w.z. het werkwoord en al zijn complementen.

- (27) a Marie wacht op haar vriend. [voorzetselvoorwerp]
 a' *Marie wacht en zij doet dat op haar vriend.
 b Marie wachtte op het station. [bijwoordelijke bepaling]
 b' Marie wachtte en zij deed dat op het station.

VIII. Voorzetselvoorwerpen versus predicatief gebruikte PPs

Als afsluiting van dit overzicht wil ik nog kort iets zeggen over het verschil tussen voorzetselvoorwerpen en predicatief gebruikte PPs. Hoewel deze predicatief gebruikte PPs in zekere zin ook fungeren als een complement van het werkwoord, zijn ze voldoende anders om ze niet te beschouwen als voorzetselvoorwerp. Hier zal ik volstaan met aan te geven hoe de voorzetselvoorwerpen onderscheiden kunnen worden van dergelijke predicatief gebruikte PPs. Het meest opvallende syntactische verschil tussen de twee gebruiken van de PP is wel dat in het eerste geval de PP wel, maar in het tweede geval de PP niet kan volgen op het werkwoord in zinsfinale positie. Dit wordt geïllustreerd door de voorbeelden in (28).¹⁰

10 Het is in het bestek van dit artikel onmogelijk om de predicatief gebruikte PPs naar behoren te behandelen. Meer informatie over het gedrag van dergelijke PPs is te vinden in bijv. Hoekstra (1984), Broekhuis (2002) en Helmantel (2002) en de daar gegeven referenties. Eén van de reviewers merkt op dat predicatief gebruikte PPs wel kunnen volgen op het werkwoord in zinsfinale positie in het geval van scheidbaar samengestelde werkwoorden als *terugstoppen*: *Peter heeft het boek <in de kast> teruggestopt <in de kast>*. In Broekhuis (1992: paragraaf 7.3) heb ik echter beargumenteerd dat de PP *in de kast* in dergelijke gevallen geen predicatieve PP is, maar een adjunct.

- (28) a Jan heeft <naar een griezelfilm> gekeken <naar een griezelfilm >. [voorzetselvoorwerp]
 a' Els is gisteren <naar Rotterdam> gewandeld <*naar Rotterdam>. [predicatieve PP]
 b Peter heeft altijd veel <van Marie> gehouden <van Marie>. [voorzetselvoorwerp]
 b' Peter is <van de trap> gegleden <*van de trap>. [predicatieve PP]

● **3 Intransitieve, transitieve en onaccusatieve vzv-werkwoorden**

In deze paragraaf zal ik de onergatieve (d.w.z. transitieve en intransitieve) en onaccusatieve vzv-werkwoorden in meer detail bespreken. Als uitgangspunt van de bespreking neem ik vier generalisaties uit Broekhuis (1997) op grond waarvan de onergatieve en de onaccusatieve werkwoorden onderscheiden kunnen worden. Deze betreffen ER-nominalisatie (de vorming van agentieve nomina van het type *vechter*), hulpwerkwoordselectie, attributief gebruik van het voltooid/passief deelwoord en passivisatie en kunnen geformuleerd worden als in (29). In (30) geef ik dezelfde generalisaties in de vorm van een tabel.

- (29) a **Generalisatie I:** de mogelijkheid van ER-nominalisatie is een voldoende (maar geen noodzakelijke) voorwaarde om te besluiten tot onergatieve status van een werkwoord: van onaccusatieve werkwoorden kunnen geen agentieve ER-nomina afgeleid worden.
 b **Generalisatie II:** selectie van het hulpwerkwoord van tijd *zijn* is een voldoende (maar geen noodzakelijke) voorwaarde om te besluiten tot onaccusatieve status van een werkwoord; onergatieve werkwoorden nemen het hulpwerkwoord van tijd *hebben*.
 c **Generalisatie III:** de mogelijkheid om een voltooid/passief deelwoord attributief te gebruiken bij een nomen dat correspondeert met het subject van het werkwoord waarvan het deelwoord afgeleid is, is een voldoende (maar geen noodzakelijke) voorwaarde om te besluiten tot onaccusatieve status van dat werkwoord; dit is mogelijk in het geval van een onaccusatief, naar onmogelijk in het geval van een onergatief werkwoord.
 d **Generalisatie IV:** de mogelijkheid van passivisatie is een voldoende (maar geen noodzakelijke) voorwaarde om te besluiten tot onergatieve status van een werkwoord; onaccusatieve werkwoorden kunnen niet gepassiviseerd worden.

(30)

	ONERGATIEF	ONACCUSATIEF
ER-NOMINALISATIE	voldoende	onmogelijk
HULPWERKWOORD <i>ZIJN</i>	onmogelijk	voldoende
ATTRIBUTIEF GEBRUIK VOLTOOID/PASSIEF DEELWOORD bij nomen dat correspondeert met het subject van het werkwoord	onmogelijk	voldoende
PASSIVISATIE	voldoende	onmogelijk

Ik begin de bespreking in paragraaf 3.1 met de transitieve vzv-werkwoorden. De intransitieve en onaccusatieve vzv-werkwoorden worden in paragraaf 3.2 met elkaar vergeleken. In paragraaf 3.3 wordt een wat specialer type onaccusatief vzv-werkwoord besproken. In paragraaf 3.4, tenslotte, geef ik een aantal problematische gevallen voor de voorgestelde classificatie.

3.1 Transitieve vzv-werkwoorden

De voorbeelden in (31) laten zien dat een groot aantal voorzetsels het hoofd van een voorzetselvoorwerp van een transitief vzv-werkwoord kan zijn. De feitelijke keuze van het voorzetsel wordt volledig bepaald door het werkwoord in kwestie. Hoewel ik niet weet of dit enige syntactische relevantie heeft, lijkt het de moeite waard om op te merken dat veel van deze vzv-werkwoorden een voorvoegsel hebben of scheidbaar samengesteld zijn. In (31) wordt ook aangegeven of het voorzetselvoorwerp al dan niet verplicht aanwezig is, en of het laten vallen van het voorzetselvoorwerp leidt tot een radicale verandering in de betekenis van het werkwoord (de gevallen waarin dat zo is, zijn gemarkeerd met een “#”). Mijn oordelen zijn niet altijd even duidelijk en het zou me daarom niet verbazen als de oordelen enigszins variëren tussen sprekers.

- (31) • Transitieve vzv-werkwoorden:
- a **aan**: herinneren *(aan), helpen #(aan), ontrukken *(aan)
 - b **bij**: betrekken *(bij)
 - c **boven**: begunstigen (boven), prefereren (boven)
 - d **in**: betrekken *(in), stijven *(in)
 - e **met**: belasten *(met), complimenteren (met), feliciteren/gelukwensen (met)
 - f **naar**: verwijzen *(naar)
 - g **om**: benijden (om)
 - h **op**: baseren *(op)
 - i **over**: inlichten (over)
 - j **tegen**: beschermen (tegen), beveiligen (tegen)
 - k **tot**: aansporen (tot), aanzetten *(tot), bewegen*(tot), dwingen (tot), overhalen/overreden (tot), uitnodigen #(tot ...), verleiden #(tot)
 - l **uit**: afleiden (uit), redden (uit), vervaardigen (uit)
 - m **van**: afbrengen *(van), afhelfen *(van), beroven (van), beschuldigen (van), betichten *(van), ontslaan #(van), verwittigen ?(van)
 - n **voor**: bestemmen *(voor), bedanken (voor), reserveren *(voor), waarschuwen (voor)

De voorbeelden in (32) laten zien dat soms ook het lijdend voorwerp van transitieve vzv-werkwoorden impliciet kan blijven, d.w.z. dat sommige transitieve vzv-werkwoorden (net als sommige transitieve werkwoorden) pseudo-intransitief gebruikt kunnen worden. Dit geldt met name voor generieke contexten als (32c).

Het voorzetselvoorwerp

- (32) a Wij spoorden (Peter) aan tot verzet.
b Wij verwijzen (u) daarvoor naar onze brochure.
c Rechters veroordelen tegenwoordig graag tot disciplinaire straffen.

In de subparagrafen hieronder onderzoek ik in hoeverre de transitieve vzv-werkwoorden de eigenschappen vertonen die voorspeld worden door de generalisaties in (29/30).

I. ER-nominalisatie

Hierboven stelde ik dat transitieve vzv-werkwoorden onergatieve werkwoorden zijn: het zijn trivalente werkwoorden met een extern (meestal agentief) argument. Generalisatie (29a) voorspelt daarom dat de transitieve vzv-werkwoorden, net als de reguliere transitieve werkwoorden, de input van ER-nominalisatie kunnen zijn. De voorbeelden in (33a' & b') laten echter zien dat ER-nominalisatie in het geval van de transitieve vzv-werkwoorden op zijn best een marginaal resultaat oplevert. Gegeven het feit dat ER-nominalisatie geen noodzakelijke voorwaarde voor het aannemen van onergatieve status is (er zijn ook veel reguliere transitieve werkwoorden die het niet kunnen ondergaan), hoeft dit ons echter niet al te zeer te verontrusten.

- (33) a De rechter veroordeelde Jan tot vijf jaar cel.
a' *? een veroordelaar van dieven tot gevangenisstraf
b Jan beschermt zijn huis tegen inbraak.
b' ?? een beschermer van huizen tegen inbraak

II. Hulpwerkwoord van tijd

Net als de reguliere transitieve werkwoorden selecteren de transitieve vzv-werkwoorden het hulpwerkwoord van tijd *hebben*. Volgens generalisatie (29b) is dit verenigbaar met de aanname van onergatieve status voor deze werkwoorden.

- (34) • Hulpwerkwoord van tijd
a De rechter heeft/*is Jan tot vijf jaar gevangenisstraf veroordeeld.
b Jan heeft/*is zijn huis tegen inbraak beschermd.

III. Attributief gebruik van de deelwoorden

Evenals de reguliere transitieve werkwoorden kan het voltooid/passief deelwoord van een transitief vzv-werkwoord alleen attributief gebruikt worden bij een nomen dat correspondeert met het object van het werkwoord; attributief gebruik van het participium bij een nomen dat correspondeert met het subject is uitgesloten. Voorbeeld (35a'') is natuurlijk aanvaardbaar maar uitsluitend onder een lezing waarin *de rechter* correspondeert met het thema-argument van het werkwoord uit de input.

- (35) a De rechter veroordeelde Jan tot vijf jaar cel.
a' de tot vijf jaar gevangenisstraf veroordeelde man
a'' #de tot vijf jaar gevangenisstraf veroordeelde rechter
b Jan beschermt zijn huis tegen inbraak.
b'' het tegen diefstal beveiligde huis
b'' *de tegen diefstal beveiligde man

Voor de volledigheid kan worden opgemerkt dat het tegenwoordig deelwoord van de transitieve *vzv*-werkwoorden natuurlijk wel attributief gebruikt kan worden bij een nomen dat correspondeert met het subject.

- (36) a de Jan tot vijf jaar gevangenisstraf veroordelende rechter
 b de het huis tegen diefstal beveiligende man

IV. *Passivisatie*

De voorbeelden in (37) laten zien dat de transitieve *vzv*-werkwoorden gepassiviseerd kunnen worden. Omdat de generalisatie in (29d) stelt dat de mogelijkheid van passivisatie een voldoende voorwaarde voor het aannemen van onergatieve status is, ondersteunt dit de aanname dat de werkwoorden in (37) transitief zijn.

- (37) a Jan wordt (door de rechter) tot vijf jaar gevangenisstraf veroordeeld.
 b Het huis wordt (door de man) tegen inbraak beveiligd.

V. *De woordvolgorde van de interne argumenten*

Ik sluit deze bespreking van de transitieve *vzv*-werkwoorden af met een korte opmerking over de woordvolgorde van de twee interne argumenten. In het algemeen gaat het direct object vooraf aan het voorzetselvoorwerp, ongeacht de vraag of het direct object definitief of indefinitief is: de woordvolgorde in (38a' & b') is op z'n best marginaal mogelijk indien de PP contrastieve of emfatische focus heeft.

- (38) a De rechter heeft Jan/iemand tot vijf jaar gevangenisstraf veroordeeld.
 a' *De rechter heeft tot vijf jaar gevangenisstraf Jan/iemand veroordeeld.
 b Jan heeft zijn huis/iets tegen diefstal beveiligd.
 b' *Jan heeft tegen diefstal zijn huis/iets beveiligd.

Omdat adverbiaal gebruikte PPs meestal wel aan het direct object kunnen voorafgaan, betekent dit dat we in het geval van de transitieve *vzv*-werkwoorden een extra test hebben om de voorzetselvoorwerpen van adverbiaal gebruikte PPs te onderscheiden. Uiteraard geldt generalisatie (39) alleen voor het middenveld van de zin: net als alle andere complementen kan het voorzetselvoorwerp door Topicalisatie of *Wh*-verplaatsing op de eerste zinsplaats terecht komen.

- (39) **Generalisatie:** Voorzetselvoorwerpen moeten normaal gesproken volgen op het lijdend voorwerp; bijwoordelijke bepalingen kunnen er ook aan voorafgaan.

Merk op dat dit niet betekent dat we kunnen zeggen dat voorzetselvoorwerpen niet gescrembled kunnen worden, want voorbeeld (40) laat zien dat dit in sommige gevallen wel degelijk mogelijk is als de PP enig nadrukaccent heeft. De nieuwe test in (39) vertrouwt derhalve cruciaal op de volgorde van de PP en het direct object van het werkwoord.

Het voorzetselvoorwerp

- (40) a dat Jan <op dat boek> al tijden <op dat boek> wacht.
 b dat je <op Jan> blijkbaar niet <op Jan> kan rekenen.

Indien generalisatie (39) inderdaad geldig is, dan laat voorbeeld (41) zien dat de *voor*-PPs bij werkwoorden als *verkopen*, *kopen* en *betalen* niet gezien kunnen worden als complement, maar beschouwd moeten worden als bijwoordelijke bepaling. Deze conclusie is belangrijk omdat het de hypothese in (6) ondersteunt volgens welke werkwoorden nooit meer dan twee interne argumenten nemen en welke gebruikt werd om te verantwoorden dat er geen ditransitieve werkwoorden en NOM-DAT werkwoorden zijn met een voorzetselvoorwerp.

- (41) a dat Jan <voor tien euro> het/een boek <voor tien euro> aan Marie verkocht.
 b dat Marie <voor tien euro> het/een boek <voor tien euro> van Jan kocht.
 c dat Marie Jan <voor het boek> tien euro <voor het boek> betaalde.

3.2 Intransitieve en onaccusatieve vzv-werkwoorden

In deze paragraaf bespreek ik de intransitieve en onaccusatieve vzv-werkwoorden. Zoals de voorbeelden in tabel (42) laten zien, kan het voorzetselvoorwerp door een groot aantal voorzetsels ingeleid worden. De feitelijke keus wordt volledig bepaald door het werkwoord in kwestie. In de tabel wordt ook aangegeven of het voorzetselvoorwerp al dan niet verplicht aanwezig is en of het weglaten van het voorzetselvoorwerp leidt tot een radicale verandering in de betekenis van het werkwoord (de gevallen die gemarkeerd zijn met “#”). Ook bij deze werkwoorden zijn mijn oordelen niet altijd even duidelijk, zodat het me niet zou verbazen als sommige sprekers af en toe een afwijkend oordeel hebben.

(42) Intransitieve en onaccusatieve vzv-werkwoorden

	INTRANSITIEF	ONACCUSATIEF
aan	appelleren #(aan), denken (aan)	ontkomen (aan), toekomen *(aan)
bij	volharden (bij), zweren #(bij)	—
in	berusten ??(in), delen #(in), slagen #(in)	groeien #(in)
met	breken #(met), dwepen (met), worstelen #(met)	ophouden (met)
naar	grijpen #(naar), kijken (naar)	—
om	denken #(om), geven #(om), vechten (om)	komen (om)
onder	—	bezwijken (onder)
op	aandringen ?(op), rekenen #(op), wachten (op)	afknappen (op), stuiten *(op)
over	heersen (over), klagen (over), regeren (over)	vallen #(over), struikelen #(over)
tegen	strijden ?(tegen), opwegen *(tegen), zondigen (tegen)	opkomen #(tegen), ingaan *(tegen), uitvallen #(tegen)
tot	bijdragen *(tot), dienen #(tot), spreken (tot)	komen #(tot), overgaan #(tot), toetreden (tot), vervallen (tot)

	INTRANSITIEF	ONACCUSATIEF
tussen	kiezen (tussen), weifelen (tussen)	—
uit	—	ontstaan (uit), voortkomen *(uit)
van	dromen (van), genieten (van), houden *(van)	afstappen #(van), herstellen (van), schrikken (van)
voor	boeten (voor), waken #(voor), zorgen (voor)	bezwijken (voor), opkomen #(voor), terugdeinzen (voor), schrikken (voor), zwichten (voor)

In de subparagrafen hieronder onderzoek ik in hoeverre de intransitieve en onaccusatieve *vzv*-werkwoorden de eigenschappen vertonen die voorspeld worden door de generalisaties in (29/30). Net als in Broekhuis (1997) bespreek ik de intransitieve en onaccusatieve werkwoorden tegelijkertijd, omdat dit het gemakkelijker maakt de twee typen werkwoorden met elkaar te vergelijken.

I. ER-nominalisatie

Intransitieve en onaccusatieve *vzv*-werkwoorden zijn bivalente werkwoorden die een intern argument selecteren dat gerealiseerd wordt als voorzetselvoorwerp. Het tweede argument van een intransitief *vzv*-werkwoord is een extern (meestal agentief) argument, terwijl het tweede argument van een onaccusatief *vzv*-werkwoord een intern argument met de semantische rol thema is. Op grond van de status van het tweede argument voorspelt de generalisatie in (29a) dat *ER*-nomina uitsluitend van de intransitieve werkwoorden afgeleid kunnen worden. De voorbeelden in (43) laten zien dat er inderdaad intransitieve *vzv*-werkwoorden zijn die *ER*-nominalisatie toestaan, hoewel er direct opgemerkt moet worden dat *ER*-nominalisatie van intransitieve *vzv*-werkwoorden zeker niet zo gebruikelijk is als bij de reguliere intransitieve werkwoorden. Zoals verwacht kunnen de onaccusatieve *vzv*-werkwoorden in (44) geen *ER*-nominalisatie ondergaan.

- (43) • Intransitieve *vzv*-werkwoorden
- a Kleine jongens kijken graag naar gewelddadige films.
 - a' De kijkers naar gewelddadige films zijn meestal vrij jong.
 - b Veel ouders klagen over het geweld in deze serie.
 - b' De klagers over het geweld in deze serie zijn vaak ouders van jonge kinderen.
- (44) • Onaccusatieve *vzv*-werkwoorden
- a De vluchtelingen ontkwamen aan een ernstige ramp.
 - a' *de ontcomers aan een ernstige ramp
 - b De jongens bezweken voor de verleiding.
 - b' *de bezwijkers voor de verleiding

II. Hulpwerkwoord van tijd

De intransitieve *vzv*-werkwoorden selecteren in alle gevallen het hulpwerkwoord van tijd *hebben*, terwijl de onaccusatieve *vzv*-werkwoorden in (46) het hulpwerkwoord *zijn* selecteren. Omdat generalisatie (29b) zegt dat selectie van *zijn* een voldoende voorwaarde is

voor het aannemen van onaccusatieve status van een werkwoord, betekent dit dat we hiermee hebben vastgesteld dat er inderdaad onaccusatieve vzv-werkwoorden bestaan.

- (45) • Intransitieve vzv-werkwoorden
- a De kleine kinderen hebben/*zijn naar een spannende film gekeken.
 - b Veel ouders hebben/*zijn over deze serie geklaagd.
- (46) • Onaccusatieve vzv-werkwoorden
- a De vluchtelingen zijn/*hebben aan een ernstige ramp ontkomen.
 - b Jan is/*heeft onder de verleiding bezweken.

III. Attributief gebruik van de deelwoorden

Voorbeeld (47) laat zien dat het voltooid/passief deelwoord van een intransitief vzv-werkwoord niet attributief gebruikt kan worden bij een nomen dat correspondeert met het subject. Het voltooid deelwoord van een onaccusatief werkwoord daarentegen kan wel attributief gebruikt worden bij een nomen dat correspondeert met het subject. Dit is geïllustreerd in (48).

- (47) • Intransitieve vzv-werkwoorden
- a *de naar gewelddadige films gekeken kinderen
 - b *de over deze serie geklaagde ouders
- (48) • Onaccusatieve vzv-werkwoorden
- a de aan een ernstige ramp ontkomen vluchtelingen
 - b de onder de verleiding bezweken jongen

Omdat generalisatie (29c) zegt dat de mogelijkheid om het voltooid/passief deelwoord attributief te gebruiken bij een nomen dat correspondeert met het subject van het werkwoord een voldoende voorwaarde voor het aannemen van onaccusatieve status voor een werkwoord is, kunnen we de aanvaardbaarheid van de voorbeelden in (48) zien als extra ondersteuning voor de claim dat er onaccusatieve vzv-werkwoorden zijn.

Merk voor de volledigheid op dat het tegenwoordig deelwoord van een intransitief vzv-werkwoord net als dat van een regulier intransitief werkwoord attributief gebruikt kan worden bij een nomen dat correspondeert met het subject.

- (49) • Intransitieve vzv-werkwoorden
- a de naar gewelddadige films kijkende kinderen
 - b de over deze serie klagende ouders

De voorbeelden in (50) laten zien dat ook het tegenwoordig deelwoord van onaccusatieve vzv-werkwoorden attributief gebruikt kan worden bij een nomen dat correspondeert met het subject. Net als bij de reguliere onaccusatieve werkwoorden (zie Broekhuis 1997) is het verschil tussen de voorbeelden in (48) en (50) aspectueel van aard: in (48) wordt de gebeurtenis waarnaar verwezen wordt voorgesteld als afgerond (perfectief aspect), terwijl in (50) de gebeurtenis wordt voorgesteld als voortdurend (duratief of imperfectief aspect).

- (50) • Onaccusatieve vzv-werkwoorden
- a de aan een ernstige ramp ontkomende vluchtelingen
 - b de onder de verleiding bezwijkende jongen

IV. Onpersoonlijke passief

Volgens generalisatie (29d) is de mogelijkheid van passivisatie een voldoende voorwaarde voor het aannemen van onergatieve status voor een werkwoord: onaccusatieve werkwoorden kunnen niet worden gepassiveerd. De voorbeelden in (51) en (52) gedragen zich zoals verwacht: de intransitieve vzv-werkwoorden in (51) kunnen inderdaad voorkomen in de onpersoonlijke passief, terwijl de onaccusatieve in (52) dat niet kunnen.

- (51) • Intransitieve vzv-werkwoorden
- a Er wordt (door kleine kinderen) vaak naar gewelddadige films gekeken.
 - b Er wordt (door de ouders) vaak over deze serie geklaagd.
- (52) • Onaccusatieve vzv-werkwoorden
- a *Er werd (door de vluchtelingen) ontkomen aan een ernstige ramp.
 - b *Er wordt (door Jan) vaak bezweken onder de verleiding.

V. Conclusie

In de subparagrafen hierboven heb ik laten zien dat de twee subklassen bivalente vzv-werkwoorden die we onderscheiden hebben, zich inderdaad verschillend gedragen. De verschillen in gedrag tussen deze twee typen vzv-werkwoorden zijn gelijk aan die van de reguliere intransitieve en onaccusatieve werkwoorden. Indien de generalisaties in (29) inderdaad geldig zijn, betekent dit dat we kunnen concluderen dat we deze twee klassen van vzv-werkwoorden terecht gekarakteriseerd hebben als respectievelijk intransitief en onaccusatief.

3.3 Een tweede klasse onaccusatieve vzv-werkwoorden?

In Broekhuis (1997) heb ik gesuggereerd dat er naast de onaccusatieve werkwoorden die het hulpwerkwoord *zijn* nemen een tweede klasse van onaccusatieve werkwoorden bestaat die het hulpwerkwoorden *hebben* nemen. Een voorbeeld van een dergelijk werkwoord is *branden* in (53). De feiten die ik in deze paragraaf zal bespreken, suggereren dat er ook vzv-werkwoorden zijn die tot deze tweede groep van onaccusatieve werkwoorden behoren. Een eerste voorbeeld dat dit suggereert, is (53b), waarin het werkwoord *branden* metaforisch gebruikt wordt en duidelijk de aanwezigheid van een *van*-PP vereist.

- (53) a De kaars brandt.
b Jan brandt van verlangen.

Andere werkwoorden die mogelijk tot dit tweede type onaccusatieve vzv-werkwoorden behoren, zijn te vinden in (54). In (54) wordt ook aangegeven of het voorzetselvoorwerp verplicht aanwezig is of niet, en of het laten vervallen van de PP leidt tot een drastische betekenisverandering van het werkwoord (deze gevallen zijn gemarkeerd met “#”).

- (54) **Onaccusatieve vzv-werkwoorden (type II):**
afsteken (bij), barsten #(van), bestaan #(uit), (be)horen *(tot/bij), contrasteren
?(met), dateren #(van/uit), gonzen van, krioelen/sterven/stikken #(van), passen
#(bij/in), rammelen #(van de honger), ressorteren *(onder), ruiken #(naar), sma-
ken #(naar), schommelen #(tussen), smaken (naar), zwemen *(naar)

I. ER-nominalisatie

Het subject van de vzv-werkwoorden in (54) is niet-agentief, wat duidelijk blijkt uit het feit dat deze werkwoorden normaal gesproken een [-LEVEND] subject selecteren. De feitelijke semantische rol van het subject is vaak moeilijk te bepalen: het subject in (55a) zou een thema kunnen zijn, maar het zou ook simpelweg een locatie kunnen aanduiden; het subject in (55a') zou ook een thema kunnen zijn, maar het voelt ook als een zgn. experiencer; het subject in (55b&b') gedraagt zich als een soort "source"; in (55c), tenslotte, lijkt het subject weer een thema.

- (55) a De stad barst van de toeristen.
a' Jan barst van de honger/hoofdpijn.
b De kamer ruikt naar zeep.
b' Jan ruikt naar zeep.
c Deze wijn past goed bij dit gerecht.
c' Jan past goed in onze groep.

Gezien het feit dat het subject niet-agentief is, komt het niet echt als een verrassing dat de vzv-werkwoorden in (54) niet kunnen fungeren als input voor het morfologische proces dat agentieve ER-nomina afleidt. In dit opzicht gedragen deze werkwoorden zich dus als alle onaccusatieve werkwoorden.

- (56) • ER-nominalisatie
a *een barster van de honger/hoofdpijn
b *een ruiker naar zeep
c *een passer bij dit gerecht/in onze groep

II. Hulpwerkwoord van tijd

Net als de reguliere onaccusatieve werkwoorden van het tweede type selecteren de vzv-werkwoorden in (54) het hulpwerkwoord van tijd *hebben* in het perfectum. Hoewel sommige van deze werkwoorden niet zo gemakkelijk in de voltooidde tijd gebruikt kunnen worden, is het contrast tussen de voorbeelden met *hebben* en *zijn* toch duidelijk.

- (57) • Hulpwerkwoord van tijd
a De stad ?heeft/*is al die tijd gebarsten van de toeristen.
a' Jan ?heeft/*is al die tijd gebarsten van de honger/hoofdpijn.
b Jan/de kamer heeft/*is al die tijd geroken naar zeep.
c Deze wijn ?heeft/*is goed bij dit gericht gepast.
c' Jan heeft/*is goed in onze groep gepast.

De voorbeelden in (58) laten zien dat de onaccusatieve werkwoorden van het tweede type een verandering in hulpwerkwoordselectie ondergaan indien er resultatieve werkwoordsbepaling aan wordt toegevoegd: zij nemen dan het hulpwerkwoord van tijd *zijn*. Wanneer de *vzv*-werkwoorden in (54) ook een dergelijke verandering zouden ondergaan, zou dit natuurlijk een doorslaggevend argument zijn om te zeggen dat ook zij behoren tot de onaccusatieve werkwoorden van de tweede soort. Helaas is dit niet het geval doordat er eigenlijk nooit een resultatieve werkwoordsbepaling aan *vzv*-werkwoorden kan worden toegevoegd (een feit dat overigens nog om een verklaring vraagt).

- (58) a Jan heeft/*is gebloed.
b Jan is/*heeft dood gebloed.

III. *Attributief gebruik van de deelwoorden*

Net als bij de reguliere onaccusatieve werkwoorden van het tweede type kan het voltooid/passief deelwoord van de *vzv*-werkwoorden in (54) niet attributief gebruikt worden.

- (59) • Attributief gebruik van het voltooid/passief deelwoord
a *de van de toeristen gebarsten stad
a' *de van de honger/hoofdpijn gebarsten jongen
b *de naar zeep geroken jongen/kamer
c *de bij de maaltijd gepaste wijn
c' *de in de groep gepaste jongen

Voorbeeld (60) laat zien dat het voltooid/passief deelwoord van de onaccusatieve werkwoorden van het tweede type wel attributief gebruikt kan worden als een resultatieve werkwoordsbepaling wordt toegevoegd. Helaas is het opnieuw onmogelijk dit als test voor de *vzv*-werkwoorden in (54) te gebruiken omdat de aanwezigheid van het voorzetselvoorwerp, zoals gezegd, het gebruik van een resultatieve werkwoordsbepaling blokkeert.

- (60) de *(dood) gebloede jongen

Merk voor de volledigheid op dat het tegenwoordig deelwoord van de *vzv*-werkwoorden in (54) (net als van alle andere werkwoorden die we tot dusver beschouwd hebben) wel attributief gebruikt kan worden.

- (61) • Attributief gebruik van het tegenwoordig deelwoord
a de van de toeristen barstende stad
a' de van de honger/hoofdpijn barstende jongen
b de naar zeep ruikende jongen/kamer
c de bij de maaltijd passende wijn
c' de in de groep passende jongen

IV. *Onpersoonlijke passief*

Net als de onaccusatieve werkwoorden (van alle types) kunnen de *vzv*-werkwoorden in (54) niet gepassiviseerd worden. Dit ondersteunt de aanname dat we te maken hebben

met onaccusatieve werkwoorden. Merk op dat de ongrammaticaliteit van de voorbeelden in (62) niet verklaard kan worden door bijvoorbeeld te stellen dat passivisatie een [+LEVEND] subject vereist, omdat al deze werkwoorden ook een menselijk subject kunnen nemen.

- (62) • Onpersoonlijke passief
- a *Er werd (door Jan) gebarsten van de honger/hoofdpijn.
 - b *Er wordt (door Jan) naar zeep geroken.
 - c' *Er wordt (door Jan) in de groep gepast.

V. Conclusie

In deze paragraaf hebben we ons bezig gehouden met de vzv-werkwoorden in (54). We hebben gezien dat het gedrag van deze werkwoorden enigszins verschilt van dat van de reguliere onaccusatieve werkwoorden van het tweede type. Dit verschil valt toe te schrijven aan een onafhankelijke factor, namelijk het feit dat het voorzetselvoorwerp de toevoeging van een resultatieve werkwoordsbepaling blokkeert. Het feit dat de werkwoorden in (54) niet de input voor ER-nominalisatie kunnen zijn en niet gepassiviseerd kunnen worden, ondersteunt echter de aanname dat we hier te maken hebben met onaccusatieve vzv-werkwoorden. De feiten zijn helaas niet *voldoende* om te besluiten tot onaccusatieve status voor deze werkwoorden. Meer onderzoek is derhalve nodig om ondubbelzinnig vast te kunnen stellen of deze werkwoorden werkelijk onaccusatief zijn.

3.4 Enkele problematische gevallen

In deze paragraaf bespreek ik enkele vzv-werkwoorden die niet direct passen in de klassen die we hierboven besproken hebben. Het probleem ligt in het feit dat de te bespreken werkwoorden dubbelzinnig gedrag vertonen ten aanzien van de generalisaties in (29): zij voldoen zowel aan een voldoende voorwaarde voor het aannemen van onaccusatieve status (ze nemen het hulpwerkwoord van tijd *zijn*) als aan een voldoende voorwaarde voor het aannemen van onergatieve status (ze staan passivisatie toe). Een aantal van deze vzv-werkwoorden zijn te vinden in (63). Een opmerkelijk feit is dat de meeste van deze werkwoorden schijnbaar samengesteld zijn: de enige uitzonderingen zijn de werkwoorden *beginnen aan/met*, *eindigen met* en *stoppen met*. Veel van de werkwoorden in (63) nemen bij voorkeur een [+MENSELIJK] subject; de werkwoorden die zowel een menselijk als een niet-menselijk subject kunnen nemen, vertonen hun dubbelzinnige gedrag uitsluitend wanneer het subject [+MENSELIJK] is.

- (63) • Problematische vzv-werkwoorden met het hulpwerkwoord *zijn*:
aanvangen met, afgaan op, beginnen aan/met, doorgaan met, eindigen met, ingaan op, stoppen met, tegemoet komen aan, voorbijgaan aan, uitgaan van, vooruitlopen op.

I. ER-nominalisatie

De vzv-werkwoorden in (63) staan geen ER-nominalisatie toe wanneer het voorzetselvoorwerp aanwezig is, wat suggereert dat het subject niet-agentief is. Opgemerkt moet

worden dat het nomen *beginner* wel bestaat als gelexicaliseerde vorm dat verwijst naar een onervaren persoon in een zekere tak van kunst, sport, wetenschap, etc. Er is ook een nomen *voorbijganger*, maar dit nomen kan uitsluitend gebruikt worden om te verwijzen naar een persoon die letterlijk passeert: dat ook deze vorm gelexicaliseerd is, is duidelijk uit het feit dat het morfeem *ganger* is gebruikt in plaats van de regelmatige vorm *gaander*.

- (64) a Marie begint aan/met een nieuw project.
 a' *een beginner aan/met een nieuwe project
 b Marie loopt op de nieuwe plannen vooruit.
 b' *een vooruitloper op deze plannen
 c Jan gaat aan de details voorbij.
 c' *een voorbijgaander aan de details

II. Hulpwerkwoord van tijd

De vzv-werkwoorden in (63) selecteren allemaal het hulpwerkwoord van tijd *zijn*. Omdat we aangenomen hebben dat het selecteren van *zijn* een voldoende voorwaarde voor het aannemen van onaccusatieve status van het werkwoord is, zouden we moeten concluderen dat we te maken hebben met onaccusatieve vzv-werkwoorden. We zullen echter zien dat deze conclusie niet verenigbaar is met het feit dat deze werkwoorden ook passivisatie toestaan.

- (65) a Marie is aan/met een nieuw project begonnen.
 b Marie is op de nieuwe plannen vooruitgelopen.
 c Jan is aan de details voorbijgegaan.

III. Attributief en predicatieve gebruik van het voltooid/passief deelwoord

De voltooide/passieve deelwoorden van de vzv-werkwoorden in (63) kunnen niet gemakkelijk attributief gebruikt worden. Dit kan betekenen dat de werkwoorden in kwestie of atelisch of onergatief zijn (zie Broekhuis 1997). Merk op dat in het geval van de vzv-werkwoorden *afgaan op*, *doorgaan met*, *ingaan op* en *voorbijgaan aan* het ontbreken van deze mogelijkheid geweten kan worden aan het feit dat voltooide deelwoorden van contractiewerkwoorden (werkwoorden met een stam die eindigt op een vocaal en die hun meervoud vormen met *-n*) nooit attributief gebruikt worden.

- (66) a ??een aan/met een nieuw project begonnen meisje
 b ??een op de plannen vooruitgelopen meisje
 c *een aan de details voorbijgegene jongen

De voorbeelden in (67) laten voor de volledigheid zien dat het tegenwoordig deelwoord normaal attributief gebruikt kan worden. Een uitzondering wordt weer gevormd door de tegenwoordig deelwoorden afgeleid van *gaan*, wat we opnieuw kunnen toeschrijven aan het feit dat de tegenwoordig deelwoorden van contractiewerkwoorden in het algemeen niet attributief gebruikt kunnen worden.

Het voorzetselvoorwerp

- (67) a een aan/met een nieuw project beginnend meisje
b een op de plannen vooruitlopend meisje
c *een aan de details voorbijgaande jongen

IV. Onpersoonlijke passief

De feiten die tot dusver besproken zijn, zijn verenigbaar met de aanname dat de vzv-werkwoorden in (63) onaccusatief zijn. Op grond hiervan zouden we verwachten dat deze werkwoorden niet gepassiviseerd kunnen worden. De voorbeelden in (68) laten echter zien dat deze verwachting niet uitkomt.

- (68) • Onpersoonlijke passief
a Er wordt (door Marie) aan/met een nieuw project begonnen.
b Er wordt (door Marie) op de plannen vooruitgelopen.
c Er wordt (door Jan) aan de details voorbijgegaan.

De vorming van een onpersoonlijk passief is niet mogelijk wanneer het subject van de actieve zin [-MENSELIJK] is, maar dit kan in principe toegeschreven worden aan het feit dat passivisatie een [+LEVEND] subject veronderstelt.

- (69) a De les begint met een gebed.
b Er wordt (*door de les) met een gebed begonnen.

V. Conclusie

De vzv-werkwoorden in (63) vormen een probleem voor de generalisaties in (29b&c), die respectievelijk stellen dat de selectie van het hulpwerkwoord van tijd *zijn* een *voldoende* voorwaarde is voor het aannemen van onaccusatieve status van een werkwoord en dat passivisatie een *voldoende* voorwaarde is voor het aannemen van onergatieve status. Omdat de vzv-werkwoorden in (67) zowel *zijn* selecteren als passivisatie toestaan, leidt dit tot een contradictie. Het is duidelijk dat dit probleem, dat ook in noot 5 van Broekhuis (1997) met een verwijzing naar Everaert (1996) gesignaleerd werd, in de toekomst meer aandacht verdient.

4 NP-PP-alternanties

In paragraaf 3 hebben we vzv-werkwoorden besproken die beschouwd kunnen worden als reguliere intransitieve, transitieve en onaccusatieve werkwoorden die **in aanvulling op** hun nominale argument(en) een voorzetselvoorwerp selecteren. In deze paragraaf, daarentegen, bespreek ik kort een aantal gevallen waarin het voorzetselvoorwerp **alterneert** met één van de nominale argumenten, namelijk het direct object, d.w.z. waarin het voorzetselvoorwerp het direct object vervangt. Omdat de nominale tegenhanger van het voorzetselvoorwerp als direct object fungeert, komt deze alternantie alleen voor bij de transitieve en ditransitieve werkwoorden. Deze zullen in respectievelijk paragraaf 4.1 en 4.2 besproken worden.

4.1 Alternantie tussen transitieve werkwoorden en intransitieve vzv-werkwoorden

De voorbeelden in (70) laten zien dat voorzetselvoorwerpen in sommige gevallen kunnen alterneren met het direct object van een transitief werkwoord. Hoewel deze alternantie gewoonlijk een verschuiving in de betekenis van het werkwoord teweegbrengt, is het duidelijk dat de semantische rol van het complement min of meer hetzelfde blijft; in alle gevallen hebben we te maken met een thema.

- (70) a Jan schoot (op) de eend.
 b Jan eet (van) zijn broodje.
 c Jan gelooft (in) Marie.
 d Jan verlangt (naar) een broodje

De betekenisverschuiving kan allerlei kanten opgaan. In (70a), bijvoorbeeld, heeft de verschuiving betrekking op het effect van de handeling op de referent van het thema-argument: als het gerealiseerd wordt als een NP, dan heeft de handeling effect op de referent, m.a.w. de eend wordt dan geraakt/gedood; als het gerealiseerd wordt als een PP, daarentegen, dan hoeft de handeling geen effect op de referent te hebben, m.a.w. de eend kan dan al dan niet geraakt zijn. In (70b) betreft de betekenisverschuiving de vraag of de handeling effect heeft op de referent van het direct object als geheel. Het betekenisverschil komt goed tot zijn recht wanneer we de zin in het perfectum zetten: waar (71a) suggereert dat Jan zijn broodje helemaal heeft opgegeten, suggereert (71b) juist dat het broodje slecht gedeeltelijk opgegeten is.

- (71) a Jan heeft zijn broodje gegeten.
 b Jan heeft van zijn broodje gegeten.

In (70c) maakt de toevoeging van het voorzetsel meer interpretaties beschikbaar: *Jan gelooft Marie* kan uitsluitend betekenen dat Jan gelooft wat Marie zegt; *Jan gelooft in Marie* kan ook betekenen dat Jan een groot vertrouwen heeft in Marie. In (70d) overlappen de betekenissen van de twee constructies elkaar nauwelijks: terwijl *verlangen naar* iets betekent als ‘wensen’ of ‘trek hebben in’, betekent *verlangen* eerder iets als ‘eisen’.

Syntactisch gezien gedragen de vzv-werkwoorden in (70) zich min of meer hetzelfde als de intransitieve vzv-werkwoorden die we in paragraaf 3.2 besproken hebben. Ik zal dit opnieuw laten zien aan de hand van ER-nominalisatie, selectie van het hulpwerkwoord van tijd, het attributief gebruik van het voltooid/passief deelwoord en passivisatie.

1. ER-nominalisatie

In paragraaf 3.2 heb ik opgemerkt dat ER-nominalisatie van intransitieve vzv-werkwoorden minder gebruikelijk is dan ER-nominalisatie van reguliere intransitieve werkwoorden. Het is daarom niet verrassend dat hetzelfde geldt voor de vzv-werkwoorden in (70). Het feit dat deze werkwoorden geen ER-nominalisatie toestaan hoeft echter niet te liggen aan de aanwezigheid van het voorzetselvoorwerp, omdat de ER-nominalisaties in (72a,c&d) ook onaanvaardbaar zijn als ze afgeleid zijn van de transitieve werkwoorden (in die geval-

len wordt de NP voorafgegaan door *van*). Voorbeeld (72b) is uitsluitend aanvaardbaar onder de transitieve lezing, wat zou kunnen liggen aan het feit dat ook het transitieve gebruik van *eten* meer gebruikelijk is.

- (72) a *een schieter van/op konijnen
b een eter van kaas
c *een gelover van/in Marie
d *een verlanger van/naar broodjes

II. *Hulpwerkwoord van tijd*

De *vzv*-werkwoorden in (70) nemen het hulpwerkwoord van tijd *hebben*, wat in overeenstemming is met de aanname dat deze werkwoorden onergatief zijn. In dit opzicht gedragen deze werkwoorden zich dus net als de intransitieve *vzv*-werkwoorden uit paragraaf 3.2 en de transitieve werkwoorden.

- (73) a Jan heeft (op) de eend geschoten.
b Jan heeft (van) zijn broodje gegeten.
c Jan heeft (in) Marie geloofd.
d Jan heeft (naar) een broodje verlangd.

III. *Attributief gebruik van het voltooid/passief deelwoord*

Het voltooid/passief deelwoord van de *vzv*-werkwoorden in (70) kan niet attributief gebruikt worden bij een nomen dat correspondeert met het subject van de verbale constructie. In dit opzicht gedragen zij zich hetzelfde als de intransitieve *vzv*-werkwoorden uit paragraaf 3.2. De ongrammaticaliteit van de voorbeelden in (74) is compatibel met de aanname dat de *vzv*-werkwoorden in (70) onergatief zijn. Merk voor de volledigheid op dat voorbeelden in (75) laten zien dat de tegenwoordige deelwoorden wel attributief gebruikt kunnen worden.

- (74) a *de op de eend geschoten man
b *de van zijn broodje gegeten man
c *de in Marie geloofde man
d *de naar een broodje verlangde man
- (75) a de op de eend schietende man
b de van zijn broodje etende man
c de in Marie gelovende man
d de naar een broodje verlangende man

IV. *Onpersoonlijke passief*

Alle *vzv*-werkwoorden in (70) staan passivisatie toe. Dit is *voldoende* om aan te nemen dat deze werkwoorden onergatief zijn.

- (76) a Er werd op de eend geschoten.
 b Er werd van zijn broodje gegeten.
 c Er werd in Marie geloofd.
 d (?)Er wordt naar een broodje verlangd.

V. Conclusie

De hierboven gegeven voorbeelden laten zien dat de vzv-werkwoorden in (70) zich in alle opzichten gedragen als de intransitieve vzv-werkwoorden die in 3.2 besproken zijn. Afgezien van het feit dat de voorzetselvoorwerpen van deze werkwoorden alterneren met het lijdend voorwerp, hoeven we dus niets speciaals over deze werkwoorden te zeggen.

4.2 vzv-werkwoorden met een datief object

In (77) vinden we voorbeelden van een relatief kleine groep werkwoorden, die in het algemeen naar taalhandelingen verwijzen, die zowel een datief object als een voorzetselvoorwerp nemen. Vaak (maar niet altijd) alterneren de voorzetselvoorwerpen van deze werkwoorden met een direct object en net als in (70) leidt deze alternantie tot soms subtiele betekenisverschuivingen. Enkele andere voorbeelden van dit type vzv-werkwoorden zijn: *berichten over*, *smeken om*, *vertellen van*, *verzoeken om*, *vragen naar*, *vragen over*. Merk op dat het datieve object niet gebruikt kan worden als het voorzetselvoorwerp (of direct object) afwezig is. Hieronder zal ik kort de syntactische eigenschappen van deze vzv-werkwoorden bespreken.

- (77) a Jan vraagt Peter *((om) een koekje).
 b Marie vertelt Peter *((over) het probleem).

I. De semantische rol van het subject

Hoewel de vzv-werkwoorden in (77) een agentief subject lijken te nemen, leidt ER-nominalisatie van deze vzv-werkwoorden tot een marginaal resultaat.

- (78) • ER-nominalisatie
 a vragers ?(??om een koekje)
 b vertellers (*?over het probleem)

II. Hulpwerkwoord van tijd

De vzv-werkwoorden in (77) selecteren het hulpwerkwoord van tijd *hebben*, net als hun ditransitieve tegenhangers. Dit suggereert dat we ook in dit geval te maken hebben met onergatieve werkwoorden.

- (79) • Hulpwerkwoord van tijd
 a Jan heeft/*is Peter (om) een koekje gevraagd.
 b Marie heeft Peter (over) het probleem verteld.

III. *Attributief gebruik van de deelwoorden*

Het voltooid/passief deelwoord van de betreffende vzv-werkwoorden kan niet attributief gebruikt worden bij een nomen dat correspondeert met het subject van de verbale constructie. De voorbeelden in (80) zijn misschien marginaal mogelijk als het nomen geïnterpreteerd wordt als het datieve object van de verbale constructie; dit is ook het geval als het voorzetselvoorwerp wordt vervangen door een direct object. Wanneer we het voltooid deelwoord vervangen door een tegenwoordig deelwoord dan krijgt het nomen wel een agentieve lezing. De voorbeelden in (81) laten zien dat het tegenwoordig deelwoord ook in dit geval attributief gebruikt kan worden.

- (80) a [?]de (om) een koekje gevraagde jongen
b ^{??}de (over) het probleem vertelde jongen

- (81) a de (om) een koekje vragende jongen
b de (over) het probleem vertellende jongen

IV. *(Onpersoonlijke) passief*

De vzv-werkwoorden in (77) staan passivisatie toe. De reden om aan te nemen dat het nominale object datief is, kan gemotiveerd worden door het feit dat het volgens normatieve opvattingen niet als onderwerp van de passieve zinnen in (82) kan verschijnen.

- (82) a Er wordt Peter/hem om een koekje gevraagd.
a' %Peter/Hij wordt om een koekje gevraagd.
b Er werd Peter/hem over het probleem verteld.
b' %Peter/Hij werd over het probleem verteld.

Hierbij moet echter opgemerkt worden dat voor sommige sprekers (w.o. ikzelf) de voorbeelden in (82a' & b') wel degelijk min of meer aanvaardbaar zijn. Mogelijk houdt dit verband met het feit dat een zelfde mogelijkheid lijkt te bestaan als het complement van het werkwoord een bijzin is. Dit wordt geïllustreerd in (83). Blijkbaar is het zo dat sommige sprekers toestaan dat een datief onderwerp van een passieve zin wordt zolang er maar geen accusatief object aanwezig is (vgl. Van den Toorn 1971b).¹¹

11 Eén van de reviewers kapitelt me hier door te zeggen dat (83c) volkomen grammaticaal is, terwijl juist (83b) volgens sommigen minder goed is. Ik deel het oordeel van de reviewer: wellicht is het feit dat sommigen (83c) afwijzen, volledig toe te schrijven aan normativistische invloed. Overigens vermeldt de reviewer ook dat in het Middelnederlands het object van *vragen/verzoeken* accusatief kon zijn.

Een special probleem wordt gevormd door het werkwoord *danken* in (i), dat in het Duits een datief object neemt. In het Nederlands kan dit werkwoord noch in de onpersoonlijke noch in de persoonlijke passief voorkomen. Mogelijk is dit te wijten aan het feit dat *danken* tot het formele taalgebruik behoort; de meer gebruikelijke vorm is *bedanken* (dat duidelijk een accusatief object neemt).

- (i) a Ik dank hem voor zijn hulp.
b *Er werd hem gedankt voor zijn hulp.
c *Hij werd gedankt voor zijn hulp.

- (83) a De conducteur verzoekt alle reizigers/hen om uit te stappen.
 b Er wordt de reizigers/hun verzocht om uit te stappen.
 c %De reizigers/Zij worden verzocht om uit te stappen.

Het feit dat de betreffende vzv-werkwoorden gepassiviseerd kunnen worden is voldoende om te concluderen dat ze onergatief zijn.

V. De woordvolgorde van de complementen

Merk voor de volledigheid op dat het datieve object normaal gesproken voorafgaat aan het voorzetselvoorwerp; het voorzetselvoorwerp kan alleen voor het datieve object terecht komen als het in zinsinitiële positie staat als gevolg van Topicalizatie of *Wh*-verplaatsing (vergelijk generalisatie (39)).

- (84) a dat Jan <Peter> om een koekje <*Peter> vroeg.
 b dat Marie <Peter> over het probleem *<Peter> verteld heeft.

VI. Conclusie

De hierboven gegeven voorbeelden laten zien dat de vzv-werkwoorden in (77) onergatief zijn, wat in het bijzonder blijkt uit het feit dat zij gepassiviseerd kunnen worden. Passivisatie verschilt natuurlijk van wat we vinden in de corresponderende transitieve constructies, doordat het thema niet gerealiseerd is als accusatief object, maar als een PP. Als gevolg hiervan krijgen we normaal gesproken de onpersoonlijke passief, hoewel het voor sommige sprekers ook mogelijk is het datieve object tot subject te maken.

● 5 Speciale en problematische gevallen

In de paragrafen 3 en 4 hebben we de belangrijkste typen vzv-werkwoorden besproken. De vzv-werkwoorden uit paragraaf 3 gedragen zich als intransitieve, transitieve en monovalente onaccusatieve werkwoorden, waaraan een extra voorzetselvoorwerp is toegevoegd. De vzv-werkwoorden uit paragraaf 4 lijken gerelateerd te zijn aan (di-)transitieve werkwoorden, waarvan het direct object is vervangen door een voorzetselvoorwerp. In deze paragraaf zullen we volledigheidshalve nog kort naar een aantal speciale en potentieel problematische gevallen kijken.

5.1 Werkwoorden met meer dan één voorzetselvoorwerp?

Er wordt wel gesteld dat vzv-werkwoorden ten hoogste één voorzetselvoorwerp selecteren (cf. Haeseryn 1997:1170). Toch zijn er veel gevallen waarvoor het op het eerste gezicht plausibel is om aan te nemen dat het werkwoord twee of meer voorzetselvoorwerpen neemt. Een aantal mogelijke gevallen hebben we al eerder besproken, nl. de werkwoorden *verkopen*, *kopen* en *betalen* in (7), hier herhaald als (85). Deze werkwoorden vormen ook potentiële tegenvoorbeelden voor de hypothese in (6) die stelt dat een werkwoord ten hoogste twee complementen neemt.

Het voorzetselvoorwerp

- (85) a Jan verkocht het boek voor tien euro aan Marie.
b Marie kocht het boek voor tien euro van Jan.
c Marie betaalde Jan tien euro voor het boek.

We hebben echter gezien dat er redenen zijn om aan te nemen dat de *voor*-PPs bijwoordelijke bepalingen zijn en geen complementen van het werkwoord. Ten eerste laat voorbeeld (8), hier herhaald als (86), zien dat het mogelijk is de voorbeelden in (85) te parafaseren met behulp van een nevenschikte *en PRONOMEN doet dat XP*-zin: het feit dat de *voor*-PPs in de positie van XP kunnen verschijnen, laat zien dat het waarschijnlijk bijwoordelijke bepalingen zijn.

- (86) a Jan verkocht het boek aan Marie en hij deed dat voor tien euro.
b Marie kocht het boek van Jan en ze deed dat voor tien euro.
c Marie betaalde Jan tien euro en ze deed dat voor het boek.

Ten tweede hebben we in paragraaf 3.1, sub V, gezien dat voorzetselvoorwerpen in het middenveld van de zin normaal gesproken niet vooraf kunnen gaan aan het lijdend voorwerp. Dit wordt opnieuw geïllustreerd in (87).

- (87) dat Jan <*tegen inbraak> het huis <tegen inbraak> beveiligde.

Het feit dat de *voor*-PPs in (88) wel vooraf kunnen gaan aan het direct object ondersteunt derhalve de suggestie dat het geen voorzetselvoorwerpen, maar bijwoordelijke bepalingen zijn.

- (88) a Jan heeft voor tien euro dat boek verkocht.
b Marie heeft voor tien euro dat boek gekocht.
c Marie betaalde voor het boek tien euro.

Veel zinnen waarin we potentieel te maken hebben met twee voorzetselvoorwerpen, bevatten een *met*-PP die verwijst naar wat we een co-agens zouden kunnen noemen. Op het eerste gezicht lijkt het dat de voorbeelden in (89a&b) de *vzv*-werkwoorden *praten over* en *praten met* bevatten. Als dat zo is, dan zouden we moeten concluderen dat het werkwoord *praten* in voorbeeld (89c) twee voorzetselvoorwerpen neemt.

- (89) a dat Jan over zijn werk praatte.
b dat Jan met Els praatte.
c dat Jan met Els over zijn werk praatte.

Omdat de voorbeelden in (89) geen direct object bevatten, kunnen we echter niets concluderen op grond van deze voorbeelden. Om te kunnen bepalen of de *met*-PP beschouwd kan worden als een voorzetselvoorwerp, moeten we daarom voorbeelden construeren die zowel een direct object als een *met*-PP bevatten en vervolgens kijken of de *met*-PP kan voorafgaan aan het direct object. De voorbeelden in (90) laten zien dat de *met*-PP in dergelijke constructies kan voorafgaan aan het lijdend voorwerp, zodat het geoorloofd lijkt te

- (93) • Werkwoordelijke uitdrukkingen met een voorzetselvoorwerp
- a **aan**: aandacht besteden aan, deelnemen aan, gebrek hebben aan, grenzen stellen aan
 - b **achter**: haast/spoed/vaart zetten achter
 - c **bij**: baat hebben/vinden bij, belang hebben bij
 - d **in**: belang stellen in, trek hebben in, troost zoeken in
 - e **met**: akkoord gaan met, de draak steken met, contact opnemen met
 - f **naar**: oren hebben naar, navraag doen naar
 - g **op**: acht geven/slaan op, invloed uitoefenen op, vat krijgen op
 - h **over**: de baas spelen over, uitsluitel geven over, een vonnis vellen over
 - i **tegen**: wrok koesteren tegen, een aanklacht indienen tegen, represailles nemen tegen, rancune hebben tegen, van leer trekken tegen
 - j **tot**: aanleiding geven tot, toenadering zoeken tot, zijn toevlucht nemen tot
 - k **tussen**: het midden houden tussen, een wig drijven tussen, een onderscheid maken tussen
 - l **uit**: troost putten uit, conclusies trekken uit
 - m **van**: een afkeer hebben van, afstand doen van, last hebben van, werk maken van
 - n **voor**: partij trekken voor, de tijd nemen voor, het veld ruimen voor
 - o **zonder**: het stellen zonder (buiten)

In veel gevallen voelen de PPs als bepaling bij het nominale deel van de werkwoordelijke uitdrukking. Dat we niet met “echte” voorzetselvoorwerpen te maken hebben, is ook duidelijk uit het feit dat de PPs vaak vooraf kunnen gaan aan het nominale deel van de werkwoordelijke uitdrukking, terwijl “echte” voorzetselvoorwerpen nooit aan het nominale complement van een werkwoord vooraf kunnen gaan.

- (94) a dat Marie <van Peter> een grote afkeer <van Peter> heeft <van Peter>.
b dat Els <uit zijn hulp> veel troost <uit zijn hulp> putte <uit zijn hulp>.

Desondanks lijkt het aannemelijk dat de PP geselecteerd wordt door de werkwoordelijke uitdrukking als geheel. Dit wordt met name duidelijk wanneer we de uitdrukking kunnen vervangen door een simpel werkwoord, zoals het geval is in (95).

- (95) a een conclusie trekken uit/concluderen uit
b een onderscheid maken tussen/onderscheiden tussen

Er zijn ook gevallen waarin het nominale complement van de PP deel uitmaakt van een idiomatische uitdrukking. Twee voorbeelden zijn te vinden in (96).

- (96) a Peter gaat over zijn nek.
b Die winkel is snel over de kop gegaan.

De werkwoordelijke uitdrukkingen in (97) zijn ook de moeite waard om op te merken. Deze zijn bijzonder doordat de PP geselecteerd lijkt te worden door een *te*-infinitief. Nor-

maal gesproken echter volgen *te*-infinitieven op de werkwoorden in zinsfinale positie, zodat we hier feitelijk *te* maken hebben met *te*-PPs.

- (97) a dat we met tal van moeilijkheden te kampen hebben.
 b dat veel reizigers weer van de treinstakingen te lijden hadden.
 c dat Jan niets met deze problemen te maken heeft.

Tenslotte zijn er een aantal min of meer vaste uitdrukkingen die het onbepaalde vornaamwoord *het* bevatten. Dat *het* niet-referentieel is in de voorbeelden in (98), is duidelijk uit het feit dat het niet vervangen kan worden door een (pro)nominale woordgroep.

- (98) a Het/*Dit komt erop aan dat we snel een beslissing nemen.
 b Jan heeft het/*dat ernaar gemaakt dat hij ontslagen is.
 b' Jan heeft het/*dat gemunt op zijn broertje.

6 Besluit

In dit artikel heb ik laten zien dat de we de werkwoordclassificatie van werkwoorden die ik in Broekhuis (1997) heb opgesteld op basis van de nominale argumenten van de werkwoorden, eenvoudig kunnen uitbreiden voor werkwoorden die een voorzetselvoorwerp selecteren. Drie typen werkwoorden, te weten de intransitieve, transitieve en onaccusatieve werkwoorden, kunnen naast nominale argumenten een extra PP-argument nemen. Het feit dat dit niet mogelijk is bij de ditransitieve en NOM-DAT-werkwoorden volgt uit de hypothese in (6) die stelt dat een werkwoord ten hoogste twee interne argumenten neemt. Daarnaast vinden we een aantal gevallen waarin het voorzetselvoorwerp in de plaats komt van een direct object. Tevens hebben we in dit artikel een aantal speciale en potentieel problematische gevallen besproken die in de toekomst verder onderzoek behoeven.

Bibliografie

- Broekhuis, H. (1992).** *Chain-government: issues in Dutch syntax*. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam/HIL.
- Broekhuis, H. (1997).** Twee typen subject. *Nederlandse Taalkunde* 2, 35-51.
- Broekhuis, H. (1999).** Theoretische aspecten van de generatieve grammatica II: het werkwoord als samenstelling. *Gramma/TTT* 7, 89-116.
- Broekhuis, H. (2002).** *Adpositions and adpositional phrases*. Modern grammar of Dutch occasional working paper 3. Universiteit van Tilburg.
- Everaert, M. (1996).** The encoding of the lexical semantic structure of verbs; the case of auxiliary selection in idioms. In: E. Weigand en F. Hundsnurscher (red.), *Lexical structure and language use*. Tübingen.
- Haeseryn, W. et al. (1997).** *Algemene Nederlandse spraakkunst*. Groningen: Nijhoff.

- Hale, K. en S. Keyser (1993).** On argument structure and the lexical expression of syntactic relations. In: K. Hale en S. Keyser (red.), *The view from building 20: essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge (Mass.)/London: MIT Press, 53-109.
- Helmantel, M. (2002).** *Interactions in the Dutch adpositional domain*. Proefschrift, Universiteit van Leiden.
- Hoekstra, T. (1984).** *Transitivity. Grammatical relations in Government-Binding theory*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris.
- Klooster, W. (2001).** *Grammatica van het hedendaags Nederlands. Een volledig overzicht*. Den Haag: SDU Uitgeverij.
- Loonen, N. (2003).** *Stante pede gaande van dichtbij langs AF bestemming @*. Proefschrift, Universiteit Utrecht.
- Neeleman, A. and F. Weerman (1999).** *Flexible syntax. A theory of case and arguments.*, Kluwer, Dordrecht/Boston/London.
- Paardekooper, P. C. (1986).** *Beknopte ABN-syntaxis*. Eindhoven: eigen beheer.
- Riemsdijk, H. van (1978).** *A case study in syntactic markedness: the binding nature of prepositional phrases*. Lisse: Peter de Ridder Press.
- Schermer-Vermeer, E. C. (1988).** De grammatische status van het zogenaamde voorzetselvoorwerp. *Glott* 11, 11-26.
- Schermer-Vermeer, E. C. (1990).** Het voorzetselvoorwerp en het begrip "vorm". *De nieuwe taalgids* 83, 238-247.
- Toorn, M. C. van den (1971a).** Het voorzetselvoorwerp als nominale constituent. *Studia Neerlandica* 6, 114-130.
- Toorn, M. C. van den (1971b).** Enkele opmerkingen over het indirect object. *Levende Talen* 1971, 32-71.
- Toorn, M. C. van den (1981).** *Nederlandse grammatica*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Vries, M. de (2004).** Congruentie-effecten in uitbreidende en vrije relatieve zinnen. *Nederlandse Taalkunde* 9, 29-47.
- Zwaan, F. L. (1972).** Het voorzetselvoorwerp. *Levende Talen* 1972, 347-350.

Etnografisch onderzoek en taalverschuiving: Nederlandse taalreservaten in Christchurch, Nieuw-Zeeland

KOENRAAD KUIPER*

Abstract

In New Zealand, language shift to English by the 25,000 Dutch-speaking immigrants who arrived in the 1950s and 60s has been inexorable and rapid, with few of the children of these immigrants speaking Dutch. Within the language shift literature use is often made of the notion 'domain'. Domains are 'places' to which the use of a minority language withdraws during language shift. The traditional way in which such domains have been studied is through questionnaires and interviews. In this study an ethnographic approach is outlined and illustrated through the use of a more limited notion, the 'language sanctuary', a smaller-scale socio-cultural locus within which minority language use is safe from the earshot rule, a norm which constitutes the felt proscription of minority language use within earshot of majority language speakers. The value of this mini-domain and its attendant rule is illustrated through an ethnographic account of some representative sanctuaries.

I Inleiding

Het Nederlands in Nieuw-Zeeland is een uitstervende taal. Het taalverlies onder de eerste immigrantenstroom toendertijd is snel gegaan en er komen nu weinig nieuwe Nederlandse migranten het land binnen. Het is bekend dat een uitstervende taal zich terugtrekt

* Adres auteur: Department of Linguistics, University of Canterbury, Private Bag 4800, Christchurch 8020, New Zealand; <kon.kuiper@canterbury.ac.nz>.

Ik ben de vele mensen die mij dit onderzoek mogelijk gemaakt hebben grote dank verschuldigd, in het bijzonder: Mevr. Mayo Oorthuys van het Nederlandse consulaat, Dhr. Theo Boekel van Radio Echo, het bestuur van The Netherlands Society, Mevr. Yoka McLeod-Saris, Dr Gerrit van der Lingen, Ds Joost Stenfert Kroese en Dhr. Adriaan Tasman, die met mij spraken over het leven in Christchurch en hebben nagekeken wat ik over 'onze gemeenschap' had geschreven, Dhr. Dick Vanderpyl van de Gereformeerde Kerk in Nieuw-Zeeland en de volgende collega's: Dr Madeleine Hulsen, Prof Michael Clyne, Dr Mary Roberts, Dr Roopali Johri, Prof Lyle Campbell en Ds Joan Smith/Kocamahhul. Mijn gebrekkige Nederlands is iets minder gebrekkig geworden door de adviezen van Mevr. Saskia Lepelaar, Prof Arie Verhagen en Ds Marie-Elaine van Egmond. Het heeft mij ten enen male duidelijk gemaakt dat het behoud van de eigen taal, in het bijzonder de schijftaal, niet makkelijk is.

Ik ben ook mijn Universiteit, The University of Canterbury, dankbaar voor het sabbatical jaar en The Netherlands Institute for Advanced Studies in Humanities and Social Sciences voor een Fellowship, dat het mij mogelijk gemaakt heeft dit artikel te schrijven.

Ten slotte ben ik de redactie van *Nederlandse Taalkunde* dank verschuldigd voor de vele verbeteringen. Voor de resterende gebreken ben ik zelf verantwoordelijk.

tot die domeinen waarin de sprekers ervan zich veilig voelen en waar die taal dus mogelijk behouden blijft. Dat kan de kerk zijn, thuis, of de school (Dorian 1989, Fishman 1965). In het onderzoek naar deze domeinen van mogelijk taalbehoud zijn het interview en de enquête lang de traditionele methoden geweest. In dit artikel wordt echter voorgesteld dat participierend onderzoek een complementaire bijdrage kan leveren aan het begrijpen en verklaren van taalverschuiving en taalverlies. Onderzoek naar gevoelens en attitudes van migranten middels een enquête heeft twee mogelijke nadelen: ten eerste zijn vragen over gevoelens en attitudes vaak moeilijk te beantwoorden en kunnen de antwoorden dus onrealistisch zijn. Bovendien willen veel Nieuw-Zeelandse Nederlanders positief overkomen wat hun migrantenervaringen betreft. Deze mentaliteit kan de resultaten van het onderzoek beïnvloeden, als zij zich ervan bewust zijn dat hun gevoelens en ervaringen onderzocht worden. Participierend etnografisch onderzoek geeft een onderzoeker de kans om als lid van de gemeenschap het taalverlies zelf mee te maken en dus de gevoelens en attitudes van een migrantengroep ook mee te maken.

Dit onderzoek heeft zich beperkt tot die domeinen waar heden nog Nederlands gesproken wordt, de zogenaamde 'taalreservaten'. Van een taalreservaat wordt verondersteld dat de minderheidstaal er zonder invloed van de dominante taal gesproken kan worden. Voor de Nederlandse migranten uit de jaren vijftig en zestig werd de dominantie van het Engels in Nieuw-Zeeland met name gevoeld in de zogenaamde gehoorsafstandregel, 'the earshot rule', een sociale norm die luidt dat er geen vreemde taal gesproken mag worden als er ook maar één Engelssprekende binnen de gehoorsafstand is. Zoals zal blijken, is het in Nieuw-Zeeland nu alleen nog mogelijk Nederlands te spreken in die taalreservaten die sterke muren tegen de Engelse taal en cultuur hebben gehandhaafd. Anderzijds zal worden aangetoond dat het concept 'veilig domein' alleen betekenis heeft indien ook de lokale taal, cultuur en plaatselijke gegevens in acht genomen worden bij de bepaling of een plek een mogelijk of een echt taalreservaat is. De sociale positie van een minderheidstaal kan mede aan de hand van taalreservaten worden bepaald, wat het beste kan worden gedaan door iemand die als lid van een minderheidsgroep zelf de druk van de dominante taal gevoeld heeft en zo als participerende onderzoeker de reactie van de minderheidsgroep mee kan maken. Zo iemand ben ik zelf.

● 2 Verschuiving en verlies van het Nederlands in Nieuw-Zeeland

Nederlanders vormen tegenwoordig de op drie na grootste migrantengroep in Nieuw-Zeeland, na respectievelijk de Engelsen, Australiërs en Samoanen (Poot 1994). In de jaren vijftig en zestig zijn er ongeveer 30.000 Nederlanders naar Nieuw-Zeeland vertrokken, van wie er zo'n vijfduizend weer naar het vaderland terugkeerden. (Sindsdien emigreren ieder jaar nog maar een klein aantal Nederlanders naar Nieuw-Zeeland.) De toenmalige volwassenen van de grote migratie van de jaren 50 en 60 zijn nu bejaard of gestorven, degenen die als kind meekwamen van middelbare leeftijd of bijna gepensioneerd. Deze tweede generatie wordt als geassimileerde Nieuw-Zeelanders beschouwd (Priemus 1997, Poot 1994). Onderzoek heeft uitgewezen dat, grosso modo, Nieuw-Zeelandse Nederlanders (Dutch kiwis) niet verschillen van geïmmigreerde Nederlanders in de meeste andere

landen (Cogle van Schie 1987, De Bot & Clyne 1994, Folmer 1992, Hulsen 1996, Hulsen 2000, Johri 1998, Kroef 1977, Roberts 1999, Van Marle & Smits 1997).

Taalverschuiving onder Nederlanders verloopt snel en is meestal in twee generaties voltooid. Dit is aanzienlijk sneller dan in veel andere migrantengroepen, waar er gewoonlijk drie of vier generaties aan vooraf gaan (Hulsen 2000, Johri 1998, Roberts 1999). Clyne (1991) heeft aangetoond dat in 1970 reeds 98% van de Nederlandstalige ouders in Melbourne, Australië, Engels met hun kinderen sprak en dat zij zelf slechts 60% van de tijd Nederlands met elkaar spraken. In Nieuw-Zeeland wordt en werd er zelden Nederlands buitenshuis gesproken.

Er zijn in de bovengenoemde literatuur diverse redenen aangevoerd voor de snelle taalverschuiving onder Nederlanders: de wens zich snel aan te passen, een zwakke emotionele band met de Nederlandse cultuur en de negatieve opvattingen onder de Nieuw-Zeelandse bevolking over immigranten en hun gebruik van minderheidstalen in het openbaar. Bovendien werd er, doordat Nederlanders blank waren, verwacht dat zij als de rest van de blanke bevolking zouden zijn, namelijk Engelstalig.

Wat voor Nederlanders in het buitenland geldt, geldt echter niet voor alle migranten. Stebbins (1994) beschrijft een Franssprekende gemeenschap in Calgary, Canada, waar het behoud van de Franse taal van groot belang is, al is deze gemeenschap klein. Er is veel geschreven over de oorzaken van het verschil tussen Nederlanders en andere migranten, bijvoorbeeld door Hulsen (2000) en in Klatter-Folmer en Kroon (1997). Er worden zo veel verschillende oorzaken genoemd, dat het buiten de strekking van dit artikel valt om ze hier te bespreken. Verschillen tussen Nederlanders en andere migrantengroepen in Nieuw-Zeeland zijn te vinden in Bell, Harlow en Starks (2004).

● 3 Taalreservaten en etnografisch onderzoek

In de literatuur over taalverschuiving en taalverlies wordt vaak gesproken over de domeinen waarin een uitstervende taal zich terugtrekt (Dorian 1989, Fishman 1964, Salmond 1975). Fishman (1964:73) stelt de volgende omgevingen voor die van belang zijn bij de beschrijving van taalverschuiving: familie, speeltuin, straat, school (waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen de taal van onderwijs en die van pauze en spel), kerk, literatuur, pers, militaire diensten, wet en overheid. Clyne (1991) gebruikt de volgende omgevingen in zijn analyse van minderheidsgroepen in Australië: minderheidspers, thuis en familie, bibliotheken, radio, godsdienst, seculiere gemeenschapsgroepen, televisie, onderhandelingen en werk. Gedetailleerde analyses van deze taaldomeinen ontbreken echter vaak, net als etnografische beschrijvingen van deze omgevingen. Dit wordt door Sommer onderstreept in haar volgende stelling: "...the ethnography of language shift today is still more of a holistic attitude towards language shift seen as a socially motivated process than that of a detailed research programme" (Sommer 1997:59). Bij een correcte etnografische beschrijving van taalverschuiving hoort dus ook onderzoek op een kleinere schaal, met name in die weinige plaatsen waar nog geen taalverschuiving is opgetreden en de uitstervende taal nog gesproken wordt. "Ethnographies of language shift also rely on qualitative research strategies rather than aiming at the quantification of linguistic and sociolinguistic data" (Sommer 1997:65). Dit concludeert zij uit haar stelling dat: "The applica-

tion of purely linguistic methods of data collecting and analysis might not be sufficient to establish adequate correlations between the linguistic evidence and on-going language shift process" (Sommer 1997:63).

Het etnografisch onderzoek dient zich te richten op die domeinen waar het verloop van de verschuiving naar taalverlies en uiteindelijk taaldood geobserveerd kan worden, de zogenaamde 'taalreservaten'. Dit zijn omgevingen, hoe klein ook, waar de bedreigde taal kan of móet worden gesproken. Er is voor deze term gekozen, omdat er in de literatuur over de genoemde domeinen geen rekening wordt gehouden met de perceptie van de minderheidsgroep zelf. Ervaart deze groep het domein als veilig voor het spreken van de moedertaal? Hoe wordt de druk van de meerderheidstaal ervaren? In traditioneel onderzoek naar taalverschuiving was de associatie van een bepaalde omgeving met een bepaald taalgebruik veelal een beoordeling van buitenaf. Etnografisch onderzoek daarentegen, heeft als doel een cultuur van binnenuit te beschrijven en door middel van participerende observatie de ervaring van de minderheidsgroep zelf te onderzoeken. De motivatie en perceptie van de mensen binnen de minderheidsgroep waarin de taalverschuiving plaatsvindt, zijn immers een deel van de oorzaak ervan en daarom van essentieel belang in het zoeken naar een verklaring. Bovendien bestaat er alleen in de echte taalreservaten de mogelijkheid dat een taal behouden blijft. Ook daarin verschillen deze domeinen van de meer algemene in de literatuur gebruikte omgevingen, zoals die van Fishman en Clyne. Uit dergelijk kleinschalig onderzoek kunnen vervolgens bredere conclusies getrokken worden.

In een gemeenschap met een zwaar overheersende taal zoals het Engels in Nieuw-Zeeland, is het soms mogelijk voor minderheidsgroepen om deze domeinen zelf te creëren. Een voorbeeld is de Grieks-orthodoxe kerk in Wellington (Verivaki 1991). Deze kerk is een waar taalreservaat voor het Grieks, wat mede blijkt uit het feit dat de zondagsschool Griekse les voor de tweede generatie geeft.

Een echt taalreservaat is dus een plaats die door de sprekers zelf als veilig ervaren wordt voor het spreken van hun moedertaal. Met het begrip 'veilig' wordt zeker niet bedoeld dat men in persoonlijk gevaar komt door het spreken van een minderheidstaal, al was dat in het verleden op school nog wel eens anders (Schouten 1992). Er wordt meer op een gemeenschappelijk gevoel gedoeld. Toen de eerste migrantenstroom uit Nederland in de jaren vijftig en zestig in Nieuw-Zeeland aankwam, vormde zij de eerste grote niet-Engelssprekende migrantengroep. Het werd hun vaak duidelijk gemaakt dat het spreken van een vreemde taal binnen het gehoor van een Engelstalige niet geaccepteerd werd. Schouten verwoordt dit als volgt: "It was considered bad manners for two non-English speakers to converse within earshot of a New Zealander" (Schouten 1992:136). Dientengevolge draaiden mensen zich vaak om als er in het openbaar Nederlands gesproken werd. Soms werden de sprekers alleen maar aangekeken, soms werd er gevraagd, "Why don't you speak English?", een vraag waarop geen antwoord verwacht werd. De gehoorsafstandregel is tegenwoordig niet meer zo dominant aanwezig, maar heeft nog wel invloed. Het verstommen van het Nederlands in Nieuw-Zeeland kwam niet alleen door de druk in het migratieland, maar werd ook door druk vanuit Nederland zelf veroorzaakt, in de vorm van aanmoedigingen zich zo snel mogelijk aan te passen. Van beide kanten werd er dus snelle assimilatie aangemoedigd, zodat de Nederlanders vrijwel allemaal gedreven assimilators waren en gretig aan de gehoorsafstandregel gehoorzaamden.

De invloed van deze regel kan nog gezien worden in de omgevingen die in de volgende paragrafen besproken zullen worden. De keuze voor deze omgevingen is gebaseerd op mijn jarenlange lidmaatschap van de Nederlandse gemeenschap in Christchurch. Deze gemeenschap heeft een kern van leden die zichzelf als Nederlands beschouwt en behoefte heeft aan contact met andere Nederlanders. Dit is een kleine minderheid, de rest is zo veel mogelijk verengelst, met een resterend Nederlands accent en een huiselijk leven dat Nederlandse trekken heeft. Degenen die als kind immigrerden, zoals ikzelf, hebben geen accent. Desalniettemin ben ik als Nederlandse migrant bekend met de plaatsen waar Nederlands gesproken wordt of zou kunnen worden. Ik ben dus een ‘mixed guise’ Dutch kiwi en daarom in staat participierend onderzoek te verrichten.

● 4 De mogelijke en de echte Nederlandse taalreservaten

4.1 *The Netherlands Society Christchurch, Inc. op The Everglades Golf Club*

The Everglades Golf Club aan de noordgrens van Christchurch ziet er niet erg Nederlands uit, al laat een bord weten dat dit het hoofdkwartier van The Netherlands Society Christchurch, Inc is. De Society heeft ongeveer 250 leden, waarvan de meesten in de jaren vijftig en zestig zijn geïmmigreerd. Zij worden ouder en overlijden, terwijl hun kinderen, de tweede generatie, geen lid meer zijn geworden.

The Netherlands Society is een overkoepelende organisatie met een reeks van aangesloten clubs. Er is een bridgeclub, twee klaverjasclubs, twee wandelclubs, een voetbalclub, een kapel en een koor, een vrouwenclub en een handwerkclub (ook voor vrouwen), een carnavalsclub, een volksdansclub, een bibliotheek en een ‘youth of yesterday’ club. Van de dertien clubs hebben er zes een Engelse naam, vijf een Nederlandse naam en de rest een combinatie van beide. Eén club heet zowel ‘The Tramping Club’ als ‘De Landlopers’ en ‘De Carnavalsclub’ heet ook ‘The Avon Polluters’. De clubs voor vrouwen hebben Nederlandse namen, terwijl de clubs die in het openbaar optreden Engelse namen hebben, zoals ‘The Neerlandia Choir’ en ‘The Black Tulip Band’. In de andere gevallen is de naamkeus willekeuriger.

Zelfs de namen van leden kunnen tweetalig zijn, zoals de penningmeester van de Society, die in het Society-maandblad Andrew van Ankeren heet, maar als manager van de Golf Club in hetzelfde blaadje Andries van Ankeren genoemd wordt. Er is een interessante vergelijking te maken met de Franse clubs die Stebbins aantroef in Calgary, Canada. Voor de Franssprekende minderheid in Calgary zijn deze clubs vrijwel altijd met vrijetijdsgebruik verbonden. Stebbins (1994:87) suggereert dat “...leisure is replacing work and service as a key institution in the French communities of Anglophone urban Canada”. Ook de Nederlandse clubs in Christchurch hebben dit karakter.

Het bestuur van The Netherlands Society komt eens in de maand bijeen voor een vergadering, die geheel in het Engels gevoerd wordt, op af en toe wat commentaar in het Nederlands achter in de zaal na. Officieel wordt er dus geen woord Nederlands gesproken, maar de vergadering begint met koffie en speculaas. Dat gebeurt niet bij een Nieuw-Zeelands vergadering, waar de koffie moet wachten tot na de vergadering. Dit is een domein dat als veilig ervaren kan worden om onbelemmerd Nederlands te spreken. Bijna ieder-

een is Nederlandstalig, de zaal is binnen de muren van de vereniging en er wordt vergaderd over aangesloten clubs die ook uitsluitend Nederlands zijn. Toen ik echter een poging waagde Nederlands te spreken, schakelde vrijwel iedereen zo snel mogelijk over op het Engels.

Al verloopt de vergadering (na de koffie) volgens Engels gebruik en in het Engels, toch zijn er ogenblikken die geheel Nederlands zijn. Er wordt soms fel tegen elkaar van leer getrokken, zonder een schijn van de Engelse beleefdheid op te houden. Dat de Nederlandse manier van communiceren erg direct is, is al langer bekend. Zo schreef een lid in het Society-maandblad over een eerder verschil van mening, “...but we had to do quite a bit to achieve it. Quite a few arguments, and even lost a few members, but that’s why we are Dutch.” Dit cultuurverschil kan ook gezien worden in het gebruik van de voorzittershamer. Waar de hamer in een Engelse vergadering slechts een symbool van de macht van de voorzit(s)ter is, wordt deze in de vergadering van The Netherlands Society ook daadwerkelijk tot herstel van de orde gebruikt. De bestuursvergadering van The Netherlands Society is kortom een mogelijk, maar geen echt taalreservaat.

4.2 Het Nederlandse consulaat

Het Nederlandse consulaat bevindt zich in het Amsterdam House, zo genoemd door een Nederlands bedrijf, Hart Wool (NZ) Ltd., dat het in de jaren vijftig heeft laten bouwen ten behoeve van zijn wolhandel. Het is in de jaren negentig overgenomen door een Frans concern en heet nu Prouvost Hart, waarvan Dhr. Quested de directeur is. Hij is tevens de Nederlandse consul, een taak die hij tegelijk met de firma overnam. Mevr. Oorthuys is de secretaresse van het consulaat en behandelt het reizen naar en het zakendoen met Nederland.

In het consulaat zijn foto’s van Nederland te zien, het wapen van Oranje en vele mappen met informatie over Nederland. Mevr. Oorthuys heeft met allerlei mensen te maken, zowel persoonlijk als schriftelijk en telefonisch. Binnen de muren van het kantoor kan veilig Nederlands gesproken worden, dus is het een potentieel taalreservaat. Om te bepalen of dit inderdaad het geval is, heeft Mevr. Oorthuys in 1999 op mijn verzoek een steekproef van honderd gesprekken genomen. Van ieder gesprek werd aangegeven of het persoonlijk dan wel telefonisch gevoerd werd, of de spreker Nederlands was, Nederlandse Nieuw-Zeeland (Dutch kiwi) of geen van beide en of het gesprek in het Nederlands, Engels of ‘gemixt’ gevoerd werd. De resultaten van deze steekproef zijn weergegeven in Tabel 1.

Spreker			Kanaal		Taal		
Nederlander	Dutch kiwi	Ander	Persoonlijk	Telefonisch	Nederlands	Engels	Gemixt
65%	15%	20%	35%	65%	35%	51%	14%

Tabel 1: Gebruik van het Nederlands in het Nederlandse consulaat in Christchurch

Als de niet-Nederlandstaligen buiten beschouwing worden gelaten, waren er tachtig gesprekken waarin het Nederlands de mogelijke voertaal was. Ruim de helft van deze gesprekken werd in het Nederlands gevoerd, achttien procent was gemixt en de rest was in het Engels. Of het gesprek persoonlijk of telefonisch plaatsvond had weinig invloed. Tabel 2 toont de taalkeus van de Nederlandstaligen.

Spreker	Taal		
	Engels	Nederlands	Gemixt
Nederlander	31%	51%	18%
'Dutch kiwi'	80%	7%	13%

Tabel 2: *Sprekers en hun taalkeus*

Van de vijftien Nieuw-Zeelandse Nederlanders sprak er maar één geheel in het Nederlands en twee gemixt. Van de vijftenzestig Nederlanders die of toeristen of zakenlieden waren, sprak een derde geheel in het Engels en de helft in het Nederlands. Hieruit kunnen twee dingen geconcludeerd worden: de Nederlanders die nu naar Nieuw-Zeeland komen spreken goed Engels en zij verwachten ook dat er Engels gesproken dient te worden, zelfs als men met het Nederlandse consulaat spreekt.

Ondanks dat er veilig Nederlands gesproken kan worden binnen de muren van het consulaat, is het geen echt taalreservaat. Vrijwel geen van de Nederlanders die in Christchurch wonen, spreekt er ook daadwerkelijk Nederlands. Wellicht is het consulaat niet privé genoeg, zodat het altijd mogelijk is dat een Engelstalige het gesprek kan horen. De gehoorsafstandregel heeft dus nog haar invloed.

4.3 *Echo Radio*

Theo Boekel maakt al vijftien jaar lang dit wekelijkse Nederlandse radioprogramma, alleen en meestal ook op eigen kosten, als een 'labour of love' of obsessie. Hij weet het zelf niet meer. Het huis waarin het programma gemaakt wordt lijkt op een Nieuw-Zeelandse boerderij. Achter het huis bevindt zich een grote satellietshotel, buiten het zicht van een nieuwsgierig publiek. Binnenshuis zijn twee kamers tot een studio verbouwd. De shotel is in 1998 cadeau gedaan door Radio Nederland en is gericht op een satelliet die Radio Nederland direct naar de boerderij, c.q. studio brengt. Het was een laat, maar gewenst, cadeau om de Nederlandse taal in Nieuw-Zeeland voor uitsterving te behoeden.

Het programma wordt door Dhr. Boekel samengesteld uit programma's van Radio Nederland van de afgelopen week en interviews die hij zelf afneemt. Het script wordt door hem geschreven en samen met een recente migrante gepresenteerd. Er is ook een wekelijkse stuk van een gepensioneerde docent Nederlands die graag zijn taal in Nieuw-Zeeland van de dood wil redden. Er worden ook Nederlandse liedjes tussen de gesprekken door gedraaid.

Echo Radio is een echt taalreservaat. Er wordt geen woord Engels in het programma of in de studio gesproken. Als men het programma niet beluisteren wil, hoeft dat niet. De

makers bevinden zich in een privéhuus. De tijd van uitzending staat alleen in het maandblad van The Netherlands Society en niet in de algemene bladen; de gehoorsafstandregel wordt gehoorzaamd.

4.4 *De borrelclub*

Ik ben slechts laat bekend geworden met het feit dat er in de stad waar ik al meer dan vijftientwintig jaar woon, een borrelclub is. Ik las er voor het eerst over in Schoutens geschiedenis van de Nederlanders in Nieuw-Zeeland (Schouten 1992). De borrelclub heeft sterke Nederlandse trekken, maar trekken van een wellicht ouder Nederland dat ik niet ken. Schouten, die ook als kind naar Nieuw-Zeeland is gekomen, verwoordt het als volgt:

Christchurch also has a select Borrel Club – a group of prominent Dutch men. Formed in 1975 by clothing manufacturer Karel Adriaens, it is limited to just twelve members who meet in each other's homes once a fortnight, where the rule is that only Dutch can be spoken (Schouten 1992:176).

Als de borrelclub bijeenkomt wordt er een maaltijd bereid. De heren zitten met een borrel in een kringetje en converseren in het Nederlands. Tegenwoordig wordt de borrelclub echter met uitsterven bedreigd, doordat sommige leden zijn gestorven en andere zijn vertrokken. Ook zijn er weinig mannen meer die op een acceptabel niveau Nederlands kunnen (of willen) spreken. Met name onder de tweede generatie is er vrijwel niemand die nog in staat is een hele avond Nederlands te praten. Bovendien zijn de mannen van de tweede generatie ook bijna allemaal met Nieuw-Zeelandse vrouwen getrouwd, die er wellicht geen zin meer in hebben om eens in de zoveel weken weer een maaltijd te koken voor een groep Nederlandse heren. Hun man is immers geen Nederlandse heer, maar een gewone kiwi (Nieuw-Zeelandse man). Er wordt nu overwogen om in een hotel te gaan eten. Als dat gebeurt zal er waarschijnlijk een decennia-oude traditie verloren gaan, namelijk het bestaan van een zeldzaam, echt Nederlands taalreservaat. In een hotel is de gehoorsafstandregel immers van toepassing, die voor de immigranten uit de jaren vijftig en zestig zeker nog aan de orde is.

De borrelclub is nu nog een echt taalreservaat. De club komt bijeen in een privéhuus, waar geen Engels gesproken mag worden. Er zijn geen Engelstaligen bij, dus de gehoorsafstandregel wordt gehoorzaamd.

4.5 *De Gereformeerde Kerk*

Het is te verwachten dat een kerk die zo diep in de Nederlandse cultuur geworteld is, een waar taalreservaat zou zijn. Er zijn twee gereformeerde kerken in Christchurch, die niet 'Dutch Reformed Churches', maar 'Reformed Churches' heten. Dit wordt expliciet duidelijk gemaakt in de geschiedenis van de kerk:

So often over the years we have been stereo-typed as the *Dutch* Reformed church. We, many of us at least, are from a Dutch background. We are not ashamed of that! But there is no doubt that an honest assessment of Church history patently reveals that the

Reformed faith is not a Dutch invention (Vanderpyl 1994:37).

Maar naast deze uitleg is er nog een andere:

It should be stated emphatically that the Dutch migrants **did not** establish their Reformed Churches **because they were unwilling to assimilate**. On the contrary, the early arrivals from Holland were overly keen to integrate into the new society. But many from orthodox Reformed homes were not willing to sacrifice their convictions in order to accommodate a national disposition of 'when in Rome do as the Romans do' (Vanderpyl 1994:63).

De gereformeerden wilden dus wel assimileren, maar niet als dat in strijd was met hun godsdienstige overtuigingen. Het was niet de Nieuw-Zeelandse cultuur die verkeerd was, maar het feit dat Nieuw-Zeelanders niet gereformeerd waren.

De vraag bij het compromis van de 'Reformed Church' was vervolgens welke taal er binnen de kerk gesproken zou worden. De eerste diensten waren in het Nederlands, maar dat heeft niet lang geduurd. De ongetrouwde gereformeerde jongens trouwden met Nieuw-Zeelandse meisjes en gehoorzaamden aan de gehoorsafstandregel, zodat de eerste Engelse dienst reeds in 1953 plaatsvond. Het verlangen naar culturele onzichtbaarheid, gecombineerd met de wens zich kerkelijk te onderscheiden, resulteerde zo in een expliciet taalbeleid:

We made our decision, the only one we could make in good conscience. We started our little Reformed Churches in the central towns of New Zealand. *We do not strive to be a Dutch church!* We do not represent a branch of any church in Holland and are not under any ecclesiastical authority from outside New Zealand. By giving more and more place to the English language in public worship, *we strive to become a real New Zealand church as soon as possible* (Vanderpyl 1994:76).

Het gebruik van de Engelse taal was een middel voor de Gereformeerde Kerk om te assimileren en een Nieuw-Zeelandse kerk te zijn. Tegenwoordig wordt er alleen nog wat Nederlands onder de ouderen, na de kerkdienst, gesproken.

Ook onder de vrouwengroepen in de kerk is de invloed van de gehoorsafstandregel merkbaar:

For the women in the church the monthly fellowship meetings meant a lot. We started having our meetings in Dutch, but the time came when English speaking women joined us and we had to change to English. There were threats of leaving the fellowship, but as time passed, and by being bi-lingual for a short while, these things were overcome (Vanderpyl 1994:516).

Maar net als in de vergadering van The Netherlands Society, zijn er hier eveneens nog wat Nederlandse invloeden te bespeuren. Een voorbeeld is het gebruik van de verschillende lettertypen in de geschiedenis van Vanderpyl, die er met haar vetgedrukte en cursieve letters erg Nederlands uitziet. Al het benadrukte wordt expliciet vetgedrukt, de argumenten

worden fors aangegeven en persoonlijke meningen, zoals die over de Presbyterianen die niet gereformeerd genoeg waren, zullen geuit worden.

● 5 Conclusie

Wat de Nederlanders en het Nederlands in Nieuw-Zeeland betreft, blijkt de opvatting van Sommer (1997:73) waar te zijn:

Members of minority groups, whose ethnic group membership and language knowledge of minority language is explicitly or implicitly stigmatised in intergroup contacts, tend to become 'invisible' in official contexts.

Geëmigreerde Nederlanders hebben weliswaar hun eigen clubs, maar doen hun best zo snel mogelijk te assimileren en onzichtbaar te worden. Dit onderzoek heeft echter ook aangetoond dat de wens om onzichtbaar te worden, zelfs in die domeinen kan binnendringen waar in veiligheid de eigen moedertaal gesproken zou kunnen worden. Het besef dat erbuiten de taal zo goed als uitgestorven is, dringt door de muren van deze potentiële taalreservaten heen. Van de verscheidene mogelijke Nederlandse taalreservaten in Christchurch, zijn er slechts een paar ook een echt taalreservaat. Alleen daar waar expliciet besloten wordt de moedertaal te spreken, is er een kleine kans dat de taal in leven blijft.

Etnografisch onderzoek biedt de mogelijkheid door middel van participerende observatie de verschijnselen taalverschuiving en taaldood nader te bestuderen en te begrijpen. Daarvoor moet er binnen de minderheidsgroepen gezocht worden naar die domeinen die een mogelijk taalreservaat zijn en waarin de uitstervende taal zich heeft teruggetrokken. Dit kan vaak alleen maar gedaan worden door iemand die lid van de minderheidsgroep is en zo de perceptie van die groep zelf kan ervaren.

Tevens is aangetoond dat de gehoorsafstandregel gebruikt kan worden als maat voor de ervaring van de minderheidsgroepen over hun positie in de samenleving. Hoe belangrijk vinden zij hun moedertaal? Hoe ervaren zij de druk van anderstaligen? Doordat het taalverlies bij geëmigreerde Nederlanders in het algemeen relatief snel verloopt, heeft de gehoorsafstandregel wellicht een grotere invloed op hen dan op leden van andere taalgemeenschappen.

Om te onderzoeken of deze regel ook daadwerkelijk van toepassing is, zou zij als maat in meerdere taalgemeenschappen gebruikt moeten worden. In een 'zwarte buurt' in een Nederlandse stad heeft men nu wellicht een veiliger gevoel bij het spreken van een minderheidstaal dan in het Christchurch uit de jaren vijftig en zestig. Dit kan echter alleen door participerend onderzoek bevestigd worden, en wel van binnenuit de betreffende gemeenschappen. Dit is een ware uitdaging voor de Nederlandse taalkunde.

● Bibliografie

- Bell, Allan, Ray Harlow & Donna Starks (red.) (2004).** *Languages of New Zealand*. Wellington: Victoria University Press.
- De Bot, Kees & Michael Clyne (1994).** A 16-year longitudinal study of language attrition in Dutch immigrants in Australia. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 15, 17-28.
- Clyne, Michael (1982).** *Multilingual Australia*. Melbourne: River Seine Publications.
- Clyne, Michael (1991).** *Community languages: The Australian experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cogle Van Schie, Johanna (1987).** The Dutch in New Zealand. In: Walter Hirsh (red.), *Living languages: Bilingualism and community languages in New Zealand*. Auckland: Heinemann, 155-158.
- Dorian, Nancy C. (1989).** *Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death.* (=Studies in the social and cultural foundations of language 7) Cambridge: Cambridge University Press.
- Fishman, Joshua (1964).** Language maintenance and language shift as a field of inquiry. *Linguistics* 9, 32-70.
- Fishman, Joshua (1965).** Who speaks what language to whom and when? *La Linguistique* 2, 67-88.
- Folmer, Jetske (1992).** Dutch immigrants in New Zealand: a case study of language shift and loss. *Australian Review of Applied Linguistics* 15, 1-18.
- Hulsen, Madeleine (1996).** Taalbehoud en etnolinguïstische vitaliteit. Een onderzoek bij drie generaties Nederlandse immigranten in Nieuw-Zeeland. MA scriptie. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Hulsen, Madeleine (2000).** Language loss and language processing: three generations of Dutch migrants in New Zealand. Proefschrift Nijmegen.
- Johri, Roopali (1998).** Stuck in the middle or clued up on both? Language and identity among Korean, Dutch and Samoan immigrants in Dunedin. Proefschrift Dunedin.
- Flatter-Folmer, Jetske & Sjaak Kroon (red.) (1997).** *Dutch Overseas: Studies in Maintenance and Loss of Dutch as an Immigrant Language.* (=Studies in Multilingualism 9). Tilburg: Tilburg University Press.
- Kroef, Alberdina Petronella M. (1977).** The use of language in a three-generation group of Dutch immigrants in New Zealand.' MA scriptie. Auckland: University of Auckland.
- Van Marle, Jaap & Caroline Smit (1997).** Deviant patterns of lexical transfer: English origin words in American Dutch. In Jetske Klatter-Folmer & Sjaak Kroon (red.), *Dutch overseas: Studies in maintenance and loss of Dutch as an immigrant language*. Tilburg: University of Tilburg Press, 255-272.
- Poot, Jacques (1994).** A note on the Dutch in New Zealand. Onuitgegeven MS.
- Priemus, Bas (1997).** Naar de andere kant van de wereld. MA scriptie. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Roberts, Mary (1999).** Immigrant language maintenance and shift in the Gujarati, Dutch and Samoan communities of Wellington. Proefschrift Wellington.

- Salmond, Ann (1975).** *Hui: A study of Maori ceremonial gatherings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schouten, Henk (1992).** *Tasman's legacy: the New Zealand Dutch connection*. Wellington: New Zealand-Netherlands Foundation.
- Sommer, Gabriele (1997).** Towards an ethnography of language shift: goals and methods. In: M. Pütz (red.), *Language choices: conditions, constraints and consequences*. Amsterdam: Benjamins, 55-76.
- Stebbins, Robert A. (1994).** *The Franco-Galgarians: French language, leisure, and linguistic life-style in an Anglophone city*. Toronto: University of Toronto Press.
- Vanderpyl, Dick G. (1994).** *Trust and obey: The reformed churches of New Zealand 1953-1993*. Silverstream, Wellington: National Publishing Committee, Reformed Churches of New Zealand.
- Verivaki, Maria (1991).** Greek language maintenance and shift in the Greek community of Wellington. In: Janet Holmes & Ray Harlow (red.), *Threads in the New Zealand tapestry of language*. Auckland: Linguistic Society of New Zealand, 71-116.

Structurele tendensen in de opkomst van het reflexief pronomen 'zich' in het 15de-eeuwse Drenthe en de Theorie van Reflexiviteit

GERTJAN POSTMA*

Abstract

In this paper, a corpus-linguistic diachronic study is presented on the rise of the lexical reflexive 'zich' (SE) and the decline of the reflexive use of *hem* 'him' in the Netherlands' province of Drenthe in the 15th century. A corpus is created based on more than 5000 verdicts, around 50 verdicts/year, 225,000 words in total. The data indicate that the rise of the lexical reflexive 'zich' correlates with the decline of sg-pl neutralisation in the 3rd pronoun *hem* 'him', in pronominal contexts. This correlation can be cast in Reinhart & Reuland's framework of Reflexivity. Pronouns with sg-pl neutralisation lack the feature [+R] and can therefore be used reflexively. It is concluded that the introduction of the reflexive 'zich' into this dialect of Dutch is not a consequence of prestige of the Eastern forms but is driven by internal morpho-syntactic factors.

1 Inleiding

De Haarlemmer Samuel Ampzingh schrijft in 1628 in zijn "Nederlandsch Tael-bericht" (cf. Zwaan 1939:181):

Het woordeken *sich* behoort ook tot onse tale ende heeft zijn merkelyk ende nodig onderscheyden gebruyk: so segge ik: hy heeft sich bekeerd, dat is, sichselven. Ofte: hij heeft hem bekeerd, dat is, eenen anderen.

Ampzingh schrijft dit negen jaar voordat het eerste exemplaar van de Statenvertaling aan de Staten-Generaal werd aangeboden. Blijkbaar werd in het Holland van de vroege 17de eeuw al een verplicht gebruik van het reflexief gevoeld.¹ De formulering 'behoort ook tot

* Postadres: Opleiding Taalwetenschap, Universiteit van Nijmegen, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen. E-mailadres: gertjan.postma@let.kun.nl. Met dank aan Renée van Bezooijen (KUN), Eric Reuland (UU), Evert Wattel (VU), Eduard Neven, en Frank Keverling Buisman (Gelders Archief).

1 De volgende notatie zal worden gebruikt. We zullen 'zich' (romein met hoge komma's) schrijven voor de abstracte lexicale reflexief, dwz de verzameling vormen die uitsluitend reflexief gebruik toestaan. De vormen zelf zullen we cursief schrijven, dus *zich*, *sich*, *sych*, *sick*, etc. Eenzelfde systeem wordt toegepast op het pronomen 'hem'.

onse tale' laat tegelijkertijd zien dat het Rijnlandse *sich* nog niet door iedereen als echt Nederlands werd erkend. Velen gebruikten nog gewoon het pronomen *hem* als reflexief. Weer anderen gebruikten de Noordoostelijke vorm *sick*, soms welbewust (bijv. de Vlaming Philips Marnix van St. Aldegonde in zijn Psalmvertaling), anderen omdat zij van oorsprong een *sick*-dialect spraken: Johannes Bogerman (de latere bijbelvertaler Oude Testament en voorzitter van de Dordtse synode) in zijn vroege geschriften, en Alting (de latere bijbelvertaler Nieuwe Testament) in zijn vroege geschriften.

Opmerkelijk genoeg heeft de Statenvertaling zelf geen consequent gebruik van 'zich' als reflexief. Het Nieuwe Testament van 1641 laat vrijwel geen 'zich'-vormen zien, het Oude Testament van 1641 grofweg slechts in de helft van de gevallen (Heinsius 1897, De Bruin 1993, Nijhof 1993). De beschrijving van Ampzingh lijkt eerder een vastlegging van een opkomend taalgevoel in Holland: zo schrijft Hedewig Bachers reeds op 17 december 1606 (!) te Amsterdam aan haar broer Samuel Bachers te Leiden in een alledaagse correspondentie:

...derhalven dat ULieden sich noch bedenken dat ick kan gheen kaffa (een soort Indische katoen, GJP) voor 12.13. oft 14. stuyvers als ULieden schryven, bekommen.

Maar even verder weer:

....vaeder salder hem noch wel over bedroeven
(Bibl. Thysiana, coll. Johan Thysius nr 153).

De Bachers zijn Vlamingen die na de val van Antwerpen, via omzwervingen door Duitsland, in Holland terecht zijn gekomen (Hendriks 1998:161). Ze gebruiken door elkaar *sich* en *hem* als reflexief. Dergelijke alledaagse correspondenties bevatten nieuwe aanwijzingen dat de 'zich'-vorm niet als een prestigieuze vorm uit de religieuze literatuur zijn weg naar Holland heeft gevonden (Schönfeld, z.j., par. 118, Van der Wal 1995:75), of via de Statenvertaling geïntroduceerd is, of van boven door grammatici werd opgelegd (Leuvensteijn et al. 1997:302)², maar veel eerder, en langs een andere weg, en zonder dat de taalgebruiker zich er bewust van was.

● 2 Bottom-up benadering van taalveranderingen

Sinds Kloekes baanbrekende studie *De Hollandse Expansie* (1927) heeft het sociolinguïstische onderzoek zich geconcentreerd op prestige als oorzaak van taalverandering. In vervolgstudies werd dit mechanisme toegepast op fonologisch niveau (Van Reenen 1994) en lexicaal niveau (Van der Wal 1995). Deze verklaringen waren in essentie unidirectioneel: het ene sociolect beïnvloedt een ander sociolect en niet andersom; in jargon gesteld: de trigger werkt top-down en niet bottom-up: woorden of klanken worden vervangen door

2 "Een opvallend succes hebben de grammatici geboekt met het wederkerend voornaamwoord van de derde persoon".

andere met meer prestige. Als natuurlijk gevolg besteedt deze benadering minder aandacht aan het grammaticale systeem waarin woorden functioneren en aan de gevolgen voor, en eisen van, het paradigmatische systeem waarin zij functioneren. Met Labov (1994) wordt een meer gearticuleerd model van taalverandering geïntroduceerd: naast veranderingen ‘van bovenaf’ stelt Labov ook veranderingen voor ‘van onderop’. In tegenstelling tot top-down invloeden hebben veranderingen ‘van onderop’ een laag bewustzijnsniveau bij de taalgebruiker.

In Labovs lijn is er recentelijk een studie verschenen waarin de traditionele top-down benadering van het Nederlandse ‘zich’ wordt gekritiseerd (Hendriks 1998). Zich baserend op nieuw historisch-sociologisch materiaal van het 16de- en 17de-eeuwse Holland (Israel 1995), betoogt Hendriks dat veel veranderingen in het Nederlands niet werden geprovoceerd door immigrantentaal met een hoog prestige (Vlaams) of via geschreven bronnen (Statenvertaling) maar ten gevolge van massale Duitse en Noordelijke immigratie in de lagere strata en de middenklasse van de Hollandse steden gedurende deze expanderende periode van de Republiek. Succesvolle integratie van ambachtslieden in de middenklasse veroorzaakte sterke veranderingen in het Nederlands vanuit het oosten en noordoosten.

Deze bottom-up benadering opent interessante morfosyntactische perspectieven op verschijnselen die tot nog toe zuiver lexicaal leken. De bottom-up benadering verschaft ons namelijk de mogelijkheid om lexicale en morfologische veranderingen niet als ad-hoc lexicale insluipsels te beschouwen maar als een gevolg van twee interagerende taalsystemen, d.w.z. het opent de mogelijkheid om tot een fundamentele verklaring te komen uitgaande van eigenschappen van de onderliggende morfologische en/of syntactische systemen in contact.

● 3 Een pilot-study: Drenthe in de 15de eeuw

Terwijl de introductie van het reflexief in Holland geleidelijk plaatsvond tussen 1600 en 1700, begon dat elders al veel vroeger. Groningen heeft al in de 14de eeuw voorkomens van het reflexief, *sick* of *sich* en z’n varianten.³ Drenthe is niet veel later. De overgang voltrekt zich daar in de loop van de 15de eeuw. Zo heeft het Drents van omstreeks 1400 nog uitsluitend vormen van ‘hem’ in reflexief gebruik, in 1430 zijn dat al vaak vormen van ‘zich’, aanvankelijk vooral *sick*, later in 1470 heeft het vrijwel uitsluitend *sich*. Soms vinden we vormen van ‘zich’ en reflexief ‘hem’ in dezelfde tekst. Een voorbeeld is een vonnis van 1429 aangaande de vraag wie er verantwoordelijk is wanneer een helper letsel oploopt bij het gezamenlijk bouwen/afbreken van een huis: degene die het huis bouwt (de opdrachtgever), of de helper zelf.

3 In de 14de eeuw treffen we in Groningen slechts voorkomens van *sick/sich* aan bij het werkwoord ‘zich strekken’ (Van Reenen, persoonlijke mededeling). In 1403 zijn er al andere voorkomens, zoals in de regels van het Gilde der Schuitenschuivers te Groningen:

Item off *sick* enick ghildebroeder also tijrde, dat des der gemenen gilde verdrote ende der gilden niet werdich en waer, dat sal staen op verklaringe des rades ende der gemenen hovetlingen van allen ghilden. (OGD,I, p.341; Oorkonde 1134, anno 1403).

Item tusschen Johan van Ees ende des Heren volck is gewyst als van dat Wyllem des Heren doet gevallen is, doe Johan van Ees syn huys brack ende want nyement syn huys allene richten off breckken kan ende elck nabuyr dair den anderen to helpen moet, soe moet hem elck waeren dat hye hem nyet we en doe ende wert dat syck dair yement we over dede, den en soldemen gene betteringe doenn inden rechte. (Etstoel, vonnis 2696, anno 1447).

In bovenstaand vonnis komt twee keer de uitdrukking 'zich wee doen' (=letsel oplopen) voor, maar in twee verschillende vormen: eerst zien we 'hem wee doen' en vervolgens 'sick wee doen'. Het vonnis stamt uit 1447. Later treffen we vrijwel uitsluitend 'zich' aan. In een eeuw tijds verandert het Drents dus van een dialect zonder aparte vorm voor het reflexief naar een dialect met 'zich'. Waarom is dat? Is dat slechts een modieus lexicaal verschijnsel of is er meer aan de hand? Wat noodzaakt die verandering? Prestige van een specifieke vorm? Of zijn er (daarnaast) structureel-grammaticale oorzaken?

In het geval van het Drents zijn we in de gelukkige omstandigheid dat een en ander zich goed laat bestuderen. Voor het Drents zijn we namelijk in het bezit van een manuscript dat precies dit tijdvak beslaat en nog wel met teksten die jaar voor jaar te dateren zijn. Het zijn geen literaire teksten, maar juridische teksten, namelijk vonnissen van de rechtbank in Drenthe, de zgn. 'Oordelen van de Etstoel van Drenthe'. Deze oordelen of vonnissen bevatten wereldlijk recht en jurisprudentie. Ze strekken zich uit van 1399 tot ver in de 18de eeuw. Voor het onderzoek naar de opkomst van de reflexieve vorm 'zich' zijn we natuurlijk vooral benieuwd naar de 15de eeuw, de periode waarin het Drents verandert van 'hem' naar 'zich'. Voor de periode van de 15de eeuw hebben we zo'n 50 vonnissen uit vrijwel elk jaar. Deze vinden we in een tamelijk homogeen handschrift met uitsluitend vonnissen, het zgn. Almelose handschrift, dat diplomatisch is uitgegeven in Keverling Buisman (1987a,b). In feite verschaft dit handschrift ons een prachtig corpus van 5605 vonnissen uit de jaren 1399 tot en met 1504 voor elk jaar, enkele hiaten daargelaten; in totaal ruim 225.000 woorden, voor elk jaar zo'n 2250 woorden. Het corpus is bovendien uiterst homogeen: het zijn vonnissen die in Noord-Drenthe zijn geveld, twee zittingen per jaar te Rolde en één zitting per jaar in het nabij gelegen Anlo. Ze zijn opgetekend door de opeenvolgende schrijvers van de opeenvolgende drosten te Coevorden.

3.1 *Het handschrift*

De Oordelen van de Etstoel werden oorspronkelijk opgetekend in kleine 'oordelenboekjes'. Dergelijke originele oordelenboekjes hebben we alleen nog uit de 16de eeuw. Volgens Keverling Buisman is het Almelose handschrift een rechtstreeks afschrift en samenbundeling van een aantal van dergelijke oordelenboekjes. Het afschrijven is in één keer gebeurd door vier personen, allen uit de kring van Adolf van Rechteren, die in 1497 drost te Coevorden werd.

Het is zeker dat we in het gebruik van het reflexief niet het gebruik van de afschrijvers hebben maar die van de oorspronkelijke oordelenboekjes. Immers, als we met het gebruik van de afschrijvers te maken zouden hebben, dan zou het gebruik van het reflexief binnen één hand homogeen zijn, en dat is niet het geval. Verder vallen talige cesuren niet

samen met de verschillende handen of met juridische veranderingen.⁴ Maar een belangrijker argument is dat vele ordelen (zo'n 30%) ook overgeleverd zijn in andere handschriften (16 handschriften in totaal). Deze zijn gecopieerd door andere afschrijvers. Die hebben heel vaak afwijkingen in persoonsnamen, plaatsnamen, data, of zelfs in de portee van het vonnis. In geen van de gevallen dat we een paralleltekst hebben, vinden we in de verschillende afschrijvingen van een vonnis afwijkingen in het gebruik van *hem/sick/sich* in reflexief gebruik.⁵

Ten slotte is er nog een argument gelegen in de *reden* om het afschrift te maken. Zoals gezegd is het kopiëren gedaan in opdracht van de drost van Coevorden, Adolf van Rechteren, vlak na zijn ambtsaanvaarding in 1497. Deze Adolf was volgens Keverling Buisman een systematisch man. Hij maakte een lijst van alle drosten die voor hem te Coevorden gezeten waren. Hij wilde ook alle vonnissen van die drosten hebben. "Hij zal voor de rechtspleging behoefte gehad hebben aan een goed overzicht van de ordelen van de Etstoel. Dat veronderstelt dat die ordelen niet gemakkelijk toegankelijk waren" (Keverling Buisman 1986:195). Keverling Buisman tast over de ontoegankelijkheid in het duister. De reden is echter niet zo ingewikkeld. De ordelboekjes lagen namelijk bewaard in de Landskist, te Anlo en te Rolde, d.w.z. in een kist met 12 sloten waarvan de sleutel in het bezit was van één van de twaalf rechters van de landschap Drenthe. Vanzelfsprekend mocht niemand in de ordelenboeken met cruciale oordelen over erfenissen en burgerlijke contracten schrijven en veranderingen aanbrengen. De ordelenboeken konden dus alleen geraadpleegd worden op zittingen zelf, als alle Etten aanwezig waren, en als geen van allen z'n sleutel vergeten was).⁶ Dat was veilig, maar voor de uitwerking en bestudering van de Ordelen door de drost was dat natuurlijk wel onpraktisch. In het Almelose hand-

- 4 De handschriftelijke indeling is als volgt:

<u>Handen</u>	<u>Ordel</u>	<u>periode</u>	
1	1-910	periode 1	jaar 1399-1412 (ontbreekt: 1413-1415)
2	911-2710	periode 2	jaar 1416- 1447 (ontbreekt: 1448-1449)
1	2711-4701	periode 3	jaar 1450-
3	4702-4908	periode 3	
4	4909-5307	periode 3	
5	5308-5606	periode 3	-1505.

De indeling in perioden is die van Keverling Buisman. De perioden geven juridische cesuren weer (o.a. wijziging van het Landrecht). De handen vallen samen met juridische cesuren, niet met talige cesuren.

- 5 Op slechts een plaats heeft een paralleltekst, sigle H, een andere lezing dan A m.b.t. tot *sich/sick/hem*: vonnis 2021: H heeft *se*, waar A *sick* heeft (Ordel 2021: "...want syck Roloff vermet"). Dit is waarschijnlijk een verschrijving daar *se* geen reflexieve vorm is.
- 6 Item so is de droste myt den etten overdraegen, dat en itlick dynckspil syn clueter ende synen slotel tot des landes kiste sall rede laten maken ende en itlic sal synen slottel mede brengen tot sunte Magnus to Anloe ende voert tot allen lattinge sale elck dynckspyl synen slotel brengen int lotting umme dair mede to doene, dat den lande noet is ende wert saeke dat enych dynckspyll versumede, dat de slotele alle lottinge nyet gebrocht worden in den etstoel, de etten vanden dynckspyl sollen brecken xv Rynsche gulden also vaeke alse de slottel nyet gebrocht wort ende de droste sal de pene uutpanden, halff tot myns heren behoeff ende halff tot der etten behoeff die oir slotele gebrocht hebn.(Ordel 3244, anno 1458).

schrift vinden we dus eindelijk de vonnissen van Rolde en Anlo, en uitsluitend die vonnissen, bijeen. Zeer incidenteel zijn er zittingen van de Etstoel op een andere plaats dan Rolde of Anlo gehouden, bij voorbeeld omdat de pest in Noord-Drenthe heerste. Het is de bedoeling geweest om ook die vonnissen in het afschrift op te nemen, blijkens enkele lege folia op de plaats van die data. Deze ordelen zijn echter nooit in het handschrift opgenomen. De hiaten zijn echter klein.⁷ De reden van het kopiëren (“bestudering door de drost”) is cruciaal. De drost had er belang bij dat de tekst zo nauwkeurig mogelijk werd gecopieerd. We mogen daarom gevoeglijk aannemen dat we in het Almelose handschrift een zo getrouw mogelijk afschrift bezitten van de oorspronkelijke vonnissen van 1399-1498. Het deel van 1498 tot 1504, dus de periode van de ambtstermijn van de nieuwe drost, is werkendeweg toegevoegd.

3.2 *Het corpus*

Op basis van het door Keverling Buisman uitgegeven Almelose handschrift hebben we een elektronisch corpus gemaakt. De heer Keverling Buisman is zo vriendelijk geweest ons de nog bestaande bestanden ter beschikking te stellen. Dit betreft de vonnissen van 1450-1504, uitgegeven in deel 2 van zijn ‘Etstoel’. Het notenapparaat is met behulp van een programma verwijderd. Voor de ordelen van 1399-1447 waren er echter geen bestanden meer. Dat deel is daarom gescand vanuit de gedrukte versie en omgezet in digitaal formaat; het notenapparaat is eveneens verwijderd. Dit deel van het corpus is daarna nog eenmaal met de hand gecorrigeerd.⁸ Hiermee zijn de twee delen nu beschikbaar in de vorm van twee, zeer grote, tekstbestanden die op strings te doorzoeken zijn. De database is niet voorzien van grammaticale tags. Het is daarom wel eenvoudig om reflexieve constructies met ‘zich’ (en z’n varianten) te vinden maar veel moeilijker reflexieve constructies met vormen van ‘hem’ (en z’n varianten). Per geval zal beoordeeld moeten worden of we met een reflexief dan wel pronominaal gebruik van ‘hem’ te maken hebben. Niet alleen is dit veel werk, het is niet altijd met volledige zekerheid uit te maken of we met een reflexief te maken hebben of niet, omdat de vonnissen uiterst bondig zijn en soms niet geheel duidelijk.

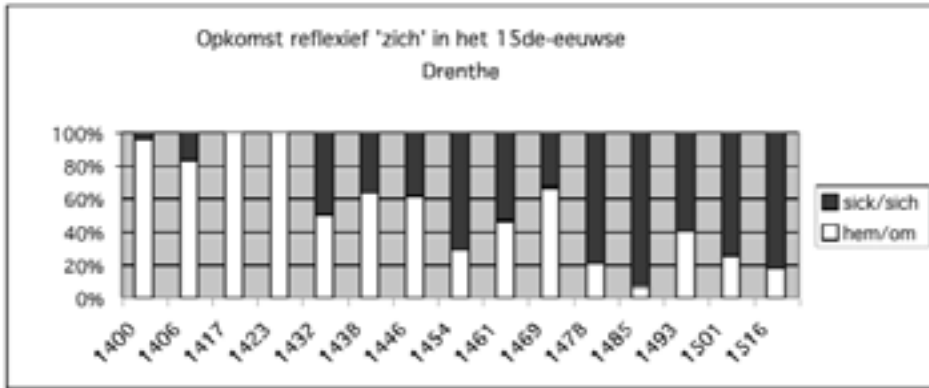
4 De data

In totaal hebben we in het corpus 271 gevallen van een reflexieve constructie aangetroffen, met 13 vormen van het pronomen: *hem, eme, oir, / um, om, on, oen, oene, / sich, sych, / sick, sic, syck*. Daarvan zijn de eerste acht vormen tevens gewone pronominaal vormen, de laatste vijf uitsluitend reflexieve vormen. De eerste zullen we aanduiden met ‘pronominaal’ de tweede met ‘reflexief’, hoewel het in alle gevallen om reflexieve constructies gaat. Over de ruim 100 jaar van het corpus hebben we arbitrair plakjes gesneden van steeds 400

7 Namelijk 1413-1415 en 1447-1449.

8 Het kan evenwel zijn dat dit deel niet geheel vrij van scanfouten is (alleen in de kleinere diacritische tekens maakt het conversieprogramma fouten). De diacritische tekens zijn met de hand verwijderd.

vonnissen (ongeveer 7 jaar). In het volgende diagram, geven we de distributie van de reflexieve en pronominale vormen in reflexieve constructies. Op de x-as staat het jaartal van het midden van het plakje.

Figuur 1: *Opkomst reflexief 'zich' in het 15de-eeuwse Drenthe*

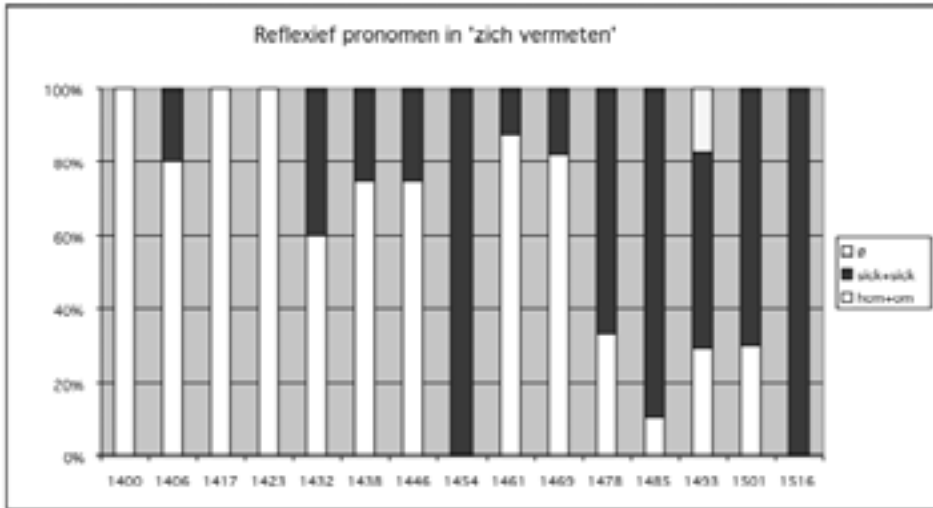
We kunnen globaal drie perioden onderscheiden. (We komen op de bepaling van die perioden terug in paragraaf 8). In plakje 1-4 (d.w.z. tot anno 1427)⁹ komen reflexieve vormen nauwelijks voor. Van de plakjes 5-10 (d.w.z. anno 1432-1472)¹⁰ zijn aparte reflexieve vormen al gewoon; ze komen in gelijke mate voor als de oudere pronominale vormen, afgezien van een vreemde uitschieter omstreeks 1454 (daar komen we op terug). In plakje 11-15 (d.w.z. vanaf anno 1472) is de aparte reflexieve vorm dominant, hoewel de pronominale vormen nog incidenteel voorkomen.

Er moet hier gezegd worden dat de manier van zoeken naar reflexieve constructies niet geheel 'onpartijdig' is te doen. Immers, als we een vorm van 'sick/sich' aantreffen weten we zeker dat we met een reflexieve constructie te maken hebben. Maar als we vormen van 'hem/om' aantreffen is er soms twijfel. Nu kunnen we twee dingen doen. We beschouwen bij twijfel het geval niet als reflexief. Dat beïnvloedt het relatieve voorkomen van *sick/sich* dus positief. Als we bij twijfel de vormen met *hem/om* wel als reflexief meenemen, zal dat het relatieve voorkomen van *sick/sich* negatief beïnvloeden. Het is daarom zaak om een manier te vinden die deze onzekerheid vermijdt. Dat is mogelijk door de set te verkleinen tot alleen die gevallen van een inherent reflexief werkwoord, zoals 'zich schamen' of 'zich vergissen'. In ons corpus is er eigenlijk slechts één zuiver inherent reflexief werkwoord aanwezig en dat is 'zich vermeten' (=stellig beweren/plechtig belo-

⁹ Het jaartal bij de kolommen geeft het centrum van de kolom weer. Het eindjaartal van een kolom kan berekend worden door daar 3.5 jaar (de helft van de breedte, dwz 7/2) bij te tellen. Dus:
1423+3.5=1427

¹⁰ 1469 + 3.5=1472 (zie toelichting noot 9)

ven/zich committeren). Gelukkig komt dit werkwoord zeer veel voor: 124, dwz ruim 45% van de gevallen. Dat maakt dat we het statistische onderzoek nog eens kunnen doen voor de 'vermeten'-gevallen. In figuur 2 hebben we het voorkomen van de pronominale constructie afgezet tegen de reflexieve constructie.¹¹

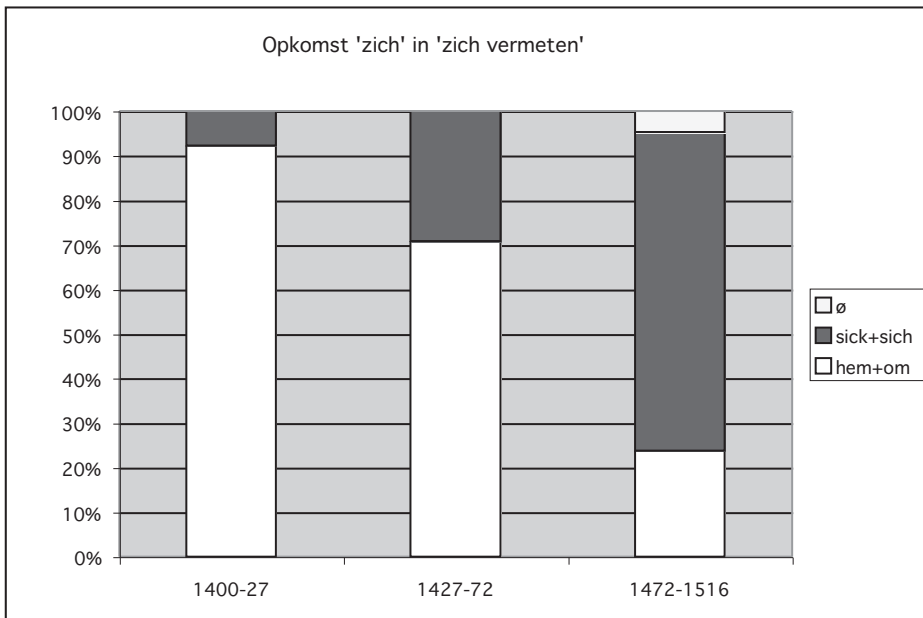
Figuur 2: Reflexief pronomen in 'zich vermeten'

Het patroon van figuur 1 herhaalt zich. We hebben een periode van 1400-1427 waarin het reflexief pronomen niet of nauwelijks voorkomt, dan een periode van 1427-1472 waarin reflexieve vormen al regelmatig te zien zijn naast de pronominale vormen. (Opnieuw zien we een merkwaardige uitschieter omstreeks 1454; daar komen we later op terug). Tenslotte zien we een periode waarin het reflexief zich schijnt te consolideren (1472-1516).¹² De perioden zijn bij 'zich vermeten' iets scherper afgebakend dan in de reflexieven als geheel. In paragraaf 7 zullen we de verdeling in drie perioden nader onderbouwen. In figuur 3 hebben we opkomst van het reflexief weergegeven in termen van deze drie perioden.

In dit diagram zijn alle denkbare kleinschalige effecten, zoals die ten gevolge van benoemingen van drosten, landschrijvers en bisschoppen, mogelijke politieke effecten weggevallan. We zien een duidelijke globale tendens naar het inburgeren van het reflexief pronomen, ten koste van de algemene pronominale vorm in de landschap Drenthe gedurende de 15de eeuw. We zullen dit identificeren als de algemene taalkundige tendens. Deze zullen we nader bestuderen in paragraaf 5.

11 In een korte periode rond 1493 komt een klein aantal gevallen voor van 'vermeten' zonder pronomen, dus: hij vermat dit te doen. In de figuur is dit in het op twee na laatste plakje gerepresenteerd met o.

12 De talige cesuren liggen ongeveer bij Ordel 1642 (anno 1429) en bij Ordel 3866 (anno 1472). Vergelijk noot 1.

Figuur 3: *Opkomst 'zich' in 'zich vermeten'*

5 Het meervoudig gebruik van 'hem' en de ketenconditie van Reuland & Reinhart

De vraag is natuurlijk wat er achter deze tendens zit. Is dit een arbitraire som van historische toevalligheden of is er een verband met een grammaticaal verschijnsel aan te geven? Hoewel we de invloed van contingente historische gebeurtenissen niet willen wegvakken (zie paragraaf 7), lijkt de gestage toename op een structurele *tendens* te wijzen. Is deze tendens alleen historisch-sociaal-politiek of ook grammaticaal?

In feite had het Drents van de 15de eeuw geen aparte meervoudsvorm voor de derde persoon. Dus er is geen tegenhanger van de modern-Nederlandse vorm 'hen' in het Drents. Een geïdealiseerd paradigma is weergegeven in fig 4.

We vinden dus op de vetgedrukte plaatsen alleen vormen, die tevens singularis zijn: 'hem' en 'om'. In feite was dat een eigenschap van het Middelnederlands in het algemeen: de meervoudsvorm was homoniem met de enkelvoudsvorm. De van oorsprong datiefvorm *hem* en de van oorsprong accusatiefvorm *hen* werden in het Middelnederlandse taalgebied alletwee als 3persoons accusatief gebruikt, voor zowel enkelvoud als meervoud.¹³ Nu kan het ons niet ontgaan dat de nieuwe reflexiefvorm *sich/sick* eveneens ongespecificeerd is

¹³ In reflexief gebruik domineert in het Middelnederlands de datief-vorm *hem* (cf. MNW, s.v. 'hi'). "Accusatief"-vormen *hen*, *-en* (dwz *oen*, *on* in ons corpus) zijn nagenoeg afwezig in reflexief gebruik. In dit opzicht verschilt het Middeldrents niet van de andere dialecten.

Naamval	3, m	3, v	3, o	3pl (m/v/o)
nominatief	hie/hij/hye	sy/sie	-t/dat	sy/sie
genitief	sijns	oir	des	oir
datief	om/um/ ¹⁴ hem/heme	oir	–	om/hem
accusatief	om/hem oen/oene/on ¹⁵	oir	t/dat	om/hem
Prepositioneel	(up) om/hem	(up) oir	dair (up)	(up) om/hem
Possessief	syn(e(n))	oir(e(n))	–	oire(n)
Reflexief datief	om/hem(selven)	oir (selve)	–	om/hem (selven)
Reflexief accusatief	om/hem (selven)	oir (selve)	–	om/hem
Reflexief -Prep.	(up) omselven	[up oirselve]	–	[up omselven]
Reflexief-Poss	synselffs	[oirselffs]	–	[oirselffs]

Figuur 4: Geïdealiseerd 3de-persoon-paradigma van het pronomen personale in het Middeldrents van omstreeks 1400.¹⁶

naar getal. Dit zou ons op de gedachte kunnen brengen dat er een relatie zou kunnen zijn tussen het ongespecificeerd zijn naar getal en de mogelijke reflexieve functie. We leggen deze hypothese vast in (1).

- (1) Een datief/accusatief pronomen dat ongespecificeerd is naar getal kan reflexief gebruikt worden¹⁷

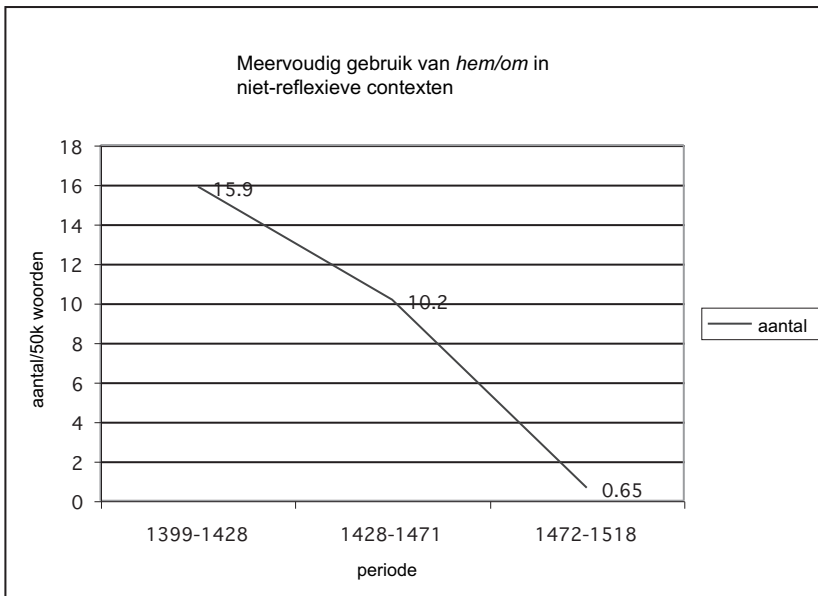
14 De *om/um*-vormen zijn zelfstandige vormen en geen atonische varianten van *hem*, gezien hun voorkomen in coordinaties.
 (i) Item tusschen Albert Picce ende Johan Bronys is gewyst, want Johan Bronys de saeke beropen hevet tus-schen Albert Picce ende om upt lotting ende nyet en quam, so is Johan vellich inder ansprake ende den breff stantachtich, den de sculte van Dwyngle besegelt hevet.

15 Deze oorspronkelijke accusatiefvormen zijn minder algemeen in het corpus. Meestal worden de datiefvormen gebruikt. Er is geen systematisch onderscheid tussen datief en accusatief.

16 Vormen die toevallig in het corpus ontbreken zijn toegevoegd tussen vierkante haken. Als het paradigma geacht wordt defectief in een vorm te zijn is een streepje gezet.

17 Het tegendeel is niet waar: dat reflexieven altijd een getsneutralisatie hebben. Volgens Reuland & Reinhart (1995) heeft het Fries een [±obliek]-neutralisatie, die verantwoordelijk is voor het reflexief gebruikt van 'him'. In Postma (2003) wordt de hypothese verdedigd dat de opkomst van dialecten zonder getsneutralisatie en zonder obliek-neutralisatie in 'hem' een taalcontact-effect is tussen de Friese dialecten en de Middelnederlandse dialecten waardoor beide (gemarkeerde) eigenschappen verdwijnen. Zo produceren twee taalgebieden die — om verschillende redenen — geen reflexief element nodig hebben, een mengdialect dat van beiden brontalen verschilt. Dit taalcontact begint in de stad Groningen, en treedt daarna op in Drenthe en Utrecht totdat uiteindelijk ook Holland 'valt'. In deze zienswijze is het verdwijnen van reflexief 'hem' een gevolg van schaalvergroting binnen de Nederlanden.

In later tijd ging deze ondergespecificeerdheid voor getal verloren. In het volgende diagram (fig. 5) is het verval van het totale meervoudig gebruik van 'hem/om' in niet-reflexieve contexten weergegeven. De perioden zijn dezelfde als in figuur 3.

Figuur 5: *Meervoudig gebruik van hem/om in niet-reflexieve contexten*

Vergelijken we figuur 5 met figuur 2, dan zien we dat het verval van het reflexieve gebruik van *hem/om* hand in hand gaat met het verval van het plurale gebruik van *hem/om* in pronominale contexten.²⁰ Het verdwijnen van het reflexieve gebruik lijkt daarom verband te houden met het verdwijnen van deze ondergespecificeerdheid. De ketenconditie van R&R formuleert dus prachtig deze correlatie. Het *verklaart* dat beide processen hand in hand gaan.

²⁰ Het is denkbaar dat het verval van meervoudig 'hem' in pronominale contexten (en vervanging door 'hun/hen') vooruit loopt op het verval van 'hem' in reflexieve contexten. Zo staat de auteur van de Twe-spraack (zelf een *zich*-gebruiker, waarschijnlijk Spieghele) in de datief reflexief de vorm *hem* in enkel- en meervoud toe (dikgedrukt), maar vertoont het niet-reflexieve gebruik reeds een splitsing *hem* voor het enkelvoud en *hun* voor het meervoud (Dibbets 1984:465). Het systeem van de Twe-spraack is hieronder weergegeven.

	pronominaal		reflexief	
	<i>ev</i>	<i>mv</i>	<i>ev</i>	<i>mv</i>
1	hij	zij (luiden)	–	–
2	zyns	hun (luiden)	zyns	haar
3	hem	hun (luiden)	hem , zich	hem , zich
4	hem	hen (luiden), ze	zich	zich

In ons corpus is van zo'n ongelijke ontwikkeling niets te merken.

De voordehandliggende vervolgvraag is of het één een gevolg is van het ander of het ander van het één. Preciezer gezegd: is de introductie van een specifieke reflexievorm *voorwaardescheppend* geweest voor de verdere specificatie voor getal van 'hem' tot een singularisvorm? Of andersom: heeft een nadere specificatie voor enkelvoud, het pronomen 'hem' ongeschikt gemaakt als reflexief en zo het Drents *ontvankelijk* gemaakt voor de noordoostelijke en oostelijke reflexievormen? De twee scenario's zou ik respectievelijk als top-down en bottom-up willen karakteriseren. In het eerste scenario is er sprake van een verdringing door een specifieke, om wat voor reden ook dominante vorm (bijv. door prestige). In het andere scenario is er sprake van het ontstaan van een paradigmatisch "gat" (*hem* is niet meer geschikt), waardoor de taal *ontvankelijk* is geworden voor externe beïnvloeding. Dit laatste scenario geeft eerder aanleiding tot het ontstaan van taalvariatie: geschikte vormen die beschikbaar zijn krijgen, althans tijdelijk, een kans.

Een eerste aanwijzing dat de onderhavige taalverandering het bottom-up scenario volgt, is de observatie dat het in eerste instantie niet duidelijk was welke reflexievorm het zou worden: *sick* of *sich*. Aanvankelijk, d.w.z. zo'n dertig jaar, leek een keus tussen *sick* en *sich* moeilijk, en pas later neemt *sich* de overhand. In paragraaf 7 zullen we zien dat de belangrijke veranderingen juist plaatsvinden als reflexieven tijdelijk in frequentie *afnemen*. Het is daarom waarschijnlijk dat niet overname van een specifieke lexicale reflexievorm de oorzaak is, maar meer dat *er op abstract niveau een reflexievorm nodig was*. In de volgende paragraaf zal ik het hoe en waarom van het paradigmatische "gat" nader ontwikkelen.

● 6 Reflexiefmarkering en de structuur van het nieuwe pronominale systeem

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat het Middelnederlandse en het Drentse 'hem' een ongespecificeerdheid naar getal deelt met het nieuwe 'sich': de vorm vertoont getsneutralisatie. Door het verdwijnen van de getsneutralisatie in 'hem', kon 'hem' niet meer deel uitmaken van ketens en moest er voor de vorming van de reflexief overgestapt worden op een andere vorm. Dat kon geformuleerd worden in R&R's Theorie van Reflexiviteit. Tot zover 'hem' in reflexief gebruik.

Maar de vraag rijst natuurlijk wat er voor het meervoudige 'hem' in *pronominaal* gebruik in de plaats komt. Het moet de lezer zijn opgevallen dat de weergave in figuur 5 afwijkt van die van de figuren daarboven die steeds relatieve voorkomens aangeven (bijv. *hem* ten opzichte van *sich+hem*). In figuur 5 is geen relatief gebruik gegeven van meervoudig *hem/om* ten opzichte van andere vorm. De reden is dat er geen ander persoonlijk voornaamwoord voor meervoudig *hem/om* in de plaats komt! *Hem/om* blijft dus strikt genomen over het hele corpus op 100% zitten, maar de frequentie neemt dramatisch af. Om in figuur 5 toch vergelijking over perioden mogelijk te maken, is het voorkomen van meervoudig *hem/om* per aantal woorden in de tekst gegeven.

Meervoudig *hem/om* verdwijnt dus gestaag, maar zonder dat er een nieuw of ander persoonlijk pronomen voor in de plaats komt. Het heeft er dus alle schijn van dat het Drentse paradigma van het pronomen personale *defectief* wordt in de derde persoon meervoud. Hoewel dit op het eerste gezicht schokkend lijkt, is het bij nader inzien toch minder vreemd. In het huidige gesproken Nederlands lijkt hetzelfde het geval. De officiële grammatica's van het Nederlands geven weliswaar de vormen *hen/hun* voor de derde per-

soon meervoud, maar afgaand op de frequentietabellen van de persoonlijke voornaamwoorden (Uit den Boogaart 1975) komen deze vormen in de gesproken taal nagenoeg niet voor, onder geletterden noch onder ongeletterden. Het huidige gesproken Nederlands laat alleen de zwakke vorm *ze* toe in deze positie (object, 3mv). In tonische contexten is er dus ook in het Nederlands van vandaag een probleem. Het moderne gesproken Nederlands vult het “gat” in het paradigma voor het pronomen personale door uit te wijken naar het zgn aanwijzende voornaamwoord *die*. Dit treedt dan op als een zogenaamd discoursepronomen. Een voorbeeld staat in (7). (ANS 1997:247, Smedts & Van Belle 1997:162).²¹

- (7) A. Ik had last van die spullen.
B. Waar heb je *ze/die* gelaten?

In (7) kan het voornaamwoord *ze* vervangen worden, en wordt ook veelal vervangen, door het discourse-pronomen *die*. Dit gaat echter niet zomaar: discoursepronomina en persoonlijke voornaamwoorden hebben verschillende eigenschappen.²² Ik noem er hier vijf. Twee relatief geldige, en drie absoluut geldige. Ten eerste komen discoursepronomina niet voor onder een prepositie (**op die*). In plaats daarvan wordt het voornaamwoordelijk bijwoord gebruikt (*daar-op*). Dit is geen universele regel, maar een eigenschap van het continentaal Germaans. Ten tweede worden in situ discourse-pronomina (bij voorkeur) als niet-menselijk gebruikt (Smedts & Van Belle, *loc.cit.*).²³

- (8) A. Ik vertrouw die jongens wel,
B. Waar heb je *ze/hen/??die* ontmoet?

Zoals te zien in het oordeel (??) is dit effect relatief. Ten derde kan een discourse-pronomen niet voorkomen in coördinatie met een persoonlijk voornaamwoord. Dit effect is absoluut.

- (9) a Hij gaf het aan mij en jou
b Ik geef het aan jou en hem
c *Ik geef het aan jou en die

Ten vierde zijn discourse-pronomina niet vatbaar voor reflexief-formatie. Dit is ook een absoluut effect. Het kan het best geïllustreerd worden aan de hand van het Fries en standaard varianten van het Nederlands, die reflexieven aanmaken door het morfeem *sels/zelf* toe te voegen aan een pronomen. Dit kan bij een persoonlijk voornaamwoord maar niet bij een discourse-pronomen.

²¹ Zie ook Taalunieversum van de Nederlandse Taalunie (<http://taalunieversum.org/taal/advies/vraag/375/>).

²² Persoonlijke voornaamwoorden en discoursepronomina verschillen in morfologisch en syntactisch opzicht. Discourse-pronomina gedragen zich nominaal, zowel morfologisch als syntactisch. In een eerdere versie van dit artikel werd ingezoomd op de morfologische eigenschappen. Ik volg hier het syntactische traject: discourse-pronomina zijn onderworpen aan Principe C, c.q. hebben verplaatsingseigenschappen. De gebruikte empirisch tests volgen rechtstreeks uit deze eigenschappen.

²³ Let wel: het gaat hier om het in situ gebruik van *die*. Een vooropgeplaatst topic-pronomen vertoont geen beperkingen van bezieldheid en/of menselijkheid. Smedts & Van Belle gebruiken voor hun voorbeeldzinnen juist vraagzinnen, waarschijnlijk om vooropplaatsting uit te sluiten.

- (10) a Hy seach him-sels. ('hij zag hemzelf')
 b (Dy man), *dy seach dy-sels. (*'die zag diezelf')

De reden van de ongrammaticaliteit in (10b) is structureel. De onmogelijkheid tot reflexiviteit van discourse-pronomina volgt uit de Bindingtheorie. Omdat deze pronomina interpretatie krijgen in zinsinitiële positie (het zijn zgn. WH-woorden), leidt coreferentie met het subject tot een "cross-over" effect.²⁴

- (11) *Dy-sels_i [dy_i seach t_i]

Reflexiviteit en deixis sluiten elkaar om principieel syntactische redenen uit. Reflexiviteit vereist binding, de ander sluit dat uit. Dit is een sterk effect. We zullen hier straks nog gebruik van maken,

Ten vijfde, en dit houdt verband met het vorige punt, kunnen discourse-pronomina niet door een antecedent ge-c-commandeerd worden. Dit is een van de redenen dat discourse-pronomina veelal buiten de zin verwijzen.²⁵

Laten we met deze kennis gewapend terug keren naar ons corpus. Als we het corpus bekijken dan lijkt op het eerste gezicht dat het accusatief meervoudige 'hem' vervangen wordt door het meervoudige objectspromomen *sie*. Een typisch voorbeeld is weergegeven in (12).

- (12) Item tusschen Wylken Jalynge ende Lammen Walbrynge is gewist, dat hy syne mudden penden sal indat guyt, dair hij sie uut hevet, ende anders nergent.
 (Ordel 14)

Dit meervoudige *sie* in het Middeldrents van de eerste helft van de 15de eeuw heeft alle eigenschappen van modern Nederlands discourse-pronomen *die* en niet van het pronomen personale *hen/hun*. Terwijl *hem/om* net zo als *hen/hun* in prepositionele contexten kunnen voorkomen, is dat nooit het geval met *sie*. Terwijl meervoudig *hem/om* naar mensen en dingen/dieren kunnen verwijzen, verwijst het meervoudig object *sie* in de eerste helft van het corpus naar dingen/dieren (*mudden, perde, etc.*). Terwijl *hem/om* in coördinaties kunnen voorkomen, bijv *den Loberdynghe ende om* (Ordel 3751), is dat nooit het geval met *sie*. Terwijl *hem* en *om* als reflexief kunnen voorkomen en formaties met 'zelf' toestaan

24 De structuur (11) is te vergelijken met de ongrammaticale structuur in (i).

Wie_i zei hij_j/_{*i} dat t_i aangebeld had?

De structuur in (i) laat alleen disjuncte referentie toe. In Chomsky 1981 is dit een Principe C schending. In later werk wordt dit als een schending op het achtergelaten spoor beschreven: als er een gecoördineerd c-commanderend element aanwezig is wordt het spoor niet minimaal gebonden door het verplaatste element, maar door een element in een argumentspositie.

25 Strikt genomen is de oppositie: coreferentie (discourse-pronomina) versus variabelenbinding (persoonlijke voornaamwoorden). Voor een grondiger behandeling van discourse pronomina, zoals *diens boek* versus *zijn boek*, zij verwezen naar Postma (1984).

(*hemselven* en *omselven*), is er geen reflexief gebruik van *sie* en is een combinatie met ‘zelf’ afwezig (**sieselven*).

In latere oordelen, als meervoudig *hem/om* steeds meer verdwijnt, komt dit *sie* wel steeds vaker voor als verwijzer naar menselijke objecten, en neemt daarmee (schijnbaar) de plaats in van meervoudig *hem/om*, zoals in (13).

- (13) Item tusschen Hermen Huysinge ende Roloff Smyt van halve Westebringhe guet, dat Hermen van Hinrick Wiltynghe gekoft heft na uuthwysinghe syns roghtbriefz, syn die drossard myt den gemenen etten verdraghen, dat die drossard tusschen dyt ende Pinxteren sal verscryven acht dage te voren alle rentheners, olt ende jonck, myt all horen segele ende brieven te komen to Ghieten omme dan to hoeren ende syen, offt men **sie** samentlicke elck nae hoeren zegelen, breven ende rechten verlyken kan.

Ik kan niet nagaan of dit gepaard ging met een ruwe of pejoratieve connotatie van *die*, zoals dat in het huidige Nederlands het geval is bij het in situ gebruik van *die* wanneer het naar mensen verwijst (cf. (8)). Maar alle andere vier eigenschappen van *sie* als discoursepronomina blijven over het gehele corpus bestaan. Daarom lijkt mij de conclusie gewettigd dat *sie* zich in de 15de eeuw niet heeft ontwikkeld tot persoonlijk voornaamwoord maar dat het persoonsparadigma ook in deze tijd defectief is gebleven. We leggen dit vast in (14).

- (14) Het Drentse paradigma van het persoonlijk voornaamwoord van omstreeks 1450 was defectief in de 3de persoon meervoud objectscasus.

Het is verleidelijk hier een uitstapje te maken naar de situatie buiten Drenthe. Ruim een halve eeuw later zal Spieghel de ietwat gekunstelde vormen *hen/hun* in de opkomende standaard introduceren (Dibbets 1984: 465, zie ook noot 20). In het licht van het voorgaande zou men kunnen opperen dat Spieghel die vormen kon introduceren juist vanwege de defectiviteit van het systeem, d.w.z. ter vermijding van de voor verwijzing naar personen minder geschikte deictische vormen. Of *hen/hun* ooit verlichting hebben gebracht in dit dilemma is niet helemaal duidelijk. In de gesproken taal in ieder geval niet. Tot op de dag van vandaag is het pronominaal systeem defectief in de algemene gesproken taal: er is geen tonisch persoonlijk voornaamwoord, 3mv, object.

Er zijn aanwijzingen dat ook het zwakke pronomen *ze* in het hedendaagse Nederlands geen echt persoonlijk voornaamwoord is, maar een lokaal discoursepronomina (Postma, *te verschijnen*). Zo is het pronomen *ze* uitgesloten van reflexivisatie, zowel in ‘zelf’-contexten (15a) als in semi-locaal gebonden pronominaal contexten als in (15bc).

- (15) a De jongens wasten %hunzelf/*zezelf/*diezelf (% = OK in substandaard Ned.)
 b De jongens_i zetten de koffers voor %hun_i/*ze_i/*die_i neer
 c De jongens_i hoorden_{IP}[de directeur hen_i /*ze_i/*die_i bespotten]

Dus *ze* gedraagt zich bij semi-locale binding gelijkop met *die*, niet met *hen/hun*. Indien zowel *ze* als *die* als discourse-pronomina moeten worden geïdentificeerd, hebben we alleen *hun/hen* als pronomen personale (object, 3mv) over. Deze ontbreken echter in de

spreektaal. Het paradigma van het moderne gesproken Nederlands is daarmee evenzeer defectief als zijn Drentse verwant in het midden van de 15de eeuw.

Laten we terugkeren naar de situatie in het Drents van omstreeks 1450. We hebben gezien dat het meervoudig pronomen *hem* begon te verdwijnen zonder dat daar een ander persoonlijk voornaamwoord voor in de plaats kwam. Maar een vindplaats als (12) toont wel aan dat het discourse-pronomen *sie*, zij het gebrekkig en gedeeltelijk, de plaats heeft kunnen innemen van het pronomen personale meervoud *hem/om*. Daarmee was het ergste probleem omzeild. Het gevolg hiervan was echter dat er zelfs toen nog een paradigmatisch 'gat' overbleef omdat zo'n discoursepronomen *structureel uitgesloten is in reflexieve contexten*. Discourse reflexieven zijn onmogelijk, zoals we gezien hebben in modern *Ze_i wasten ze_i(zelf). Daarmee was het Drents dus grammaticaal en functioneel defectief geworden in het reflexieve domein en werd zo ontvankelijk voor buitenlandse beïnvloeding: oostelijke en zuidoostelijke vormen zoals *sick* en *sich* hebben een kans gekregen.

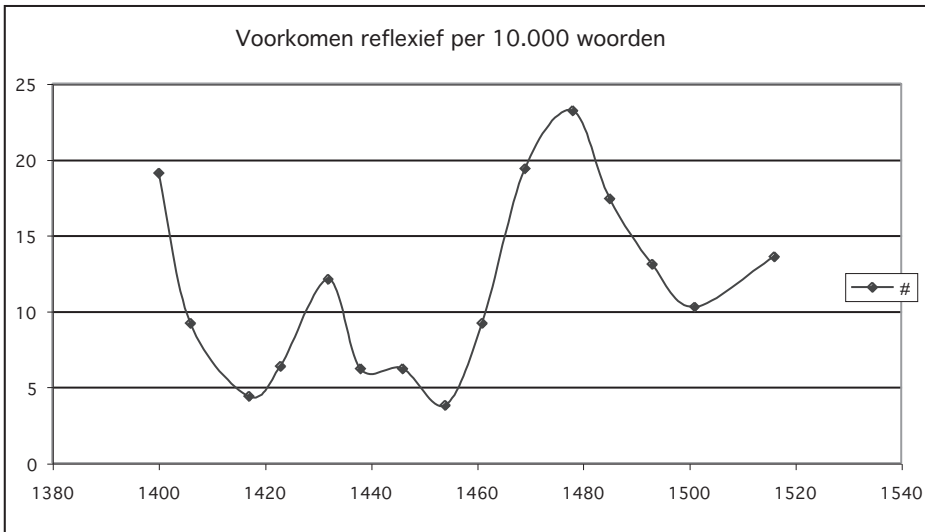
● 7 Historische realisatie van de grammaticale tendens

Terwijl de grammatica van het Drents dus "plotseling" een reflexievorm nodig had, was die niet zomaar voorhanden. Men zou kunnen hopen op een intern aanmaakproces van de grammatica. Het lijkt erop dat zo'n aanmaakproces niet beschikbaar was.²⁶ Een andere mogelijkheid is ontlening. Dit laatste is echter gemakkelijker gezegd dan gedaan. Ontlening vereist taalcontact, en taalcontact is beladen met sociolinguïstische voetangels en klemmen. In deze paragraaf zullen we enige gedachten aan dit ontleningsproces wijden.

Een eerste aanwijzing dat het reflexief niet intern aangemaakt werd via analogische processen kan verkregen worden door naar het voorkomen van reflexiefconstructies te kijken. Een kleine telling in een willekeurige bespiegelende negentiende-eeuwse tekst, wijst uit dat de reflexiefconstructie een voorkomen heeft van zo'n 50 gevallen per 10.000 woorden. In juridische teksten is dat veel minder. Een schatting aan de hand van moderne jurisprudentie laat zien dat reflexieven een voorkomen hebben van 12,8 gevallen per 10.000 woorden. Als we nu naar ons Drentse corpus kijken, dan tellen we 11,9 constructies per 10.000 woorden. Onze tekst als geheel gedraagt zich dus als een stabiele juridische tekst. Dat beeld verandert echter volkomen als we kijken hoe die reflexieven zich over het corpus distribueren. Figuur 6 geeft een beeld van de situatie in het Drenthe in de loop van 1400-1500.

Blijkbaar kent het gebruik van reflexiefconstructies (hetzij *hem*, *sick* of *sich*) diepe dalen en hoge pieken. Dat is een aanwijzing dat de taalgebruiker perioden van onzekerheid heeft gekend, maar ook van groot enthousiasme. Deze wisseling geeft aan dat er verschillende perioden zijn geweest. We zullen het tijdstip dat – na een periode van onzekerheid (een dal) – het gebruik weer op het gemiddelde niveau is (11,8), definiëren als het begin van

26 Men zou kunnen denken aan het gebruik van een lichaamsdeel, "hij zag zijn hoofd (= zichzelf)", zoals we bij creolisatie soms aantreffen, of een andere strategie, vgl. later vanuit Brabant opkomend "z'n eigen" (cf. Peters 1944, kaart 32). Wanneer en hoe dergelijke aanmaakprocessen beschikbaar komen zou een nader onderzoek waard zijn.

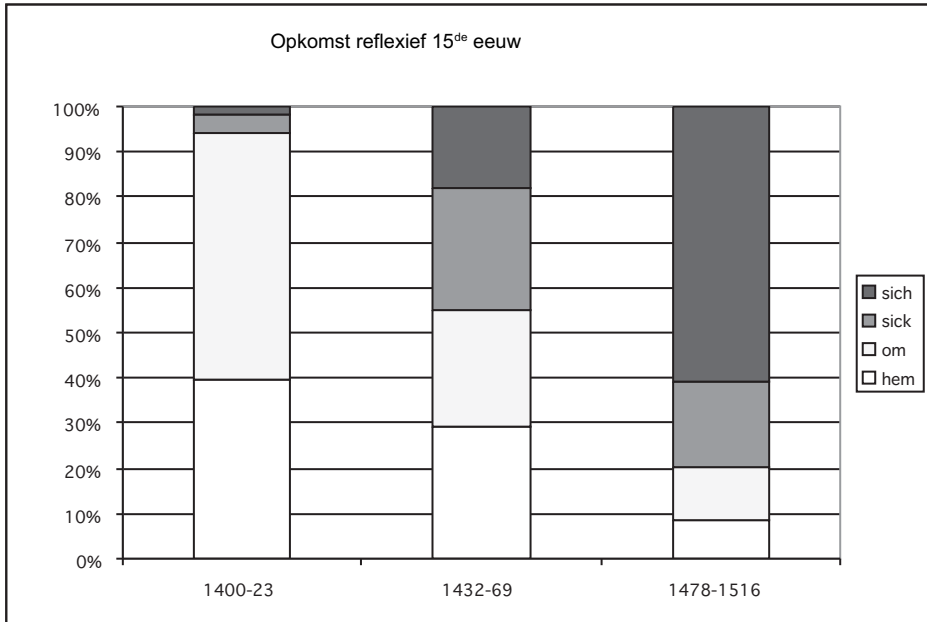

Figuur 6: Voorkomen van reflexieve pronomina ('hem'+ 'zich') per 10.000 woorden

een nieuw tijdperk. Afgaande op de grafiek beginnen er dus nieuwe perioden omstreeks 1428 en in 1472. De 15de eeuw zal dus verdeeld zijn in drie perioden: van 1399-1428, van 1428-1472, en een periode van 1472-1518. Het zijn deze perioden die ten grondslag liggen aan de indeling in drieën van figuur 3. De eerste periode kunnen we karakteriseren als de oude tijd van de *hem*-reflexief. De laatste periode kunnen we kenmerken als de consolidatie van de *sich*-reflexief. Blijft over de vraag hoe we die tussenliggende periode kunnen kenschetsen. Om daar achter te komen hebben we alle reflexiefconstructies uitgesplitst naar type: *hem*, *om*, *sick* en *sich*, ieder met z'n (spelling)varianten. Het resultaat vindt u in figuur 7. De blokken geven relatieve voorkomens weer in procenten.

We zien dat in de middelste periode, beide vormen van het reflexief voorkomen waarbij de 'sick'-vormen gemiddeld genomen licht dominant zijn over de 'sich'-vormen. Bij de overgang van periode I naar II, dus van *hem* -> *sick+sich*, gaat gepaard met een periode van talige onzekerheid. En ook bij de overgang van periode II naar III, dus van *sick+sich* -> *sich* is er een periode van talige onzekerheid. Tot zover de ondersteuning voor de drie perioden m.b.t. het reflexief in de 15de eeuw.

De volgende vraag is of deze talige onzekerheid samenviel met politieke onzekerheden. Dit is in principe een empirische kwestie. Maar afgaande op onze intern-talige hypothese, verwachten we dat de eerste overgang, die meer grammaticaal van aard is, autonoom zal zijn, en de tweede overgang (de uiteindelijke keuze voor *sich* i.p.v. *sick*) door buitentalige factoren beïnvloed zal zijn. Anders gezegd, terwijl de aanleiding tot het vervangen van het pronominale *hem* door een of andere reflexief bepaald wordt door structurele veranderingen in het paradigma, is de keuze *welk* reflexief pronomenen ontleend wordt, bepaald door socio-economische factoren. Wordt het *sick*, dat zich vanuit de Noord-

Figuur 7: *Opkomst reflexief 15de eeuw.*

duitse Hanzesteden reeds vroeg in de IJsselsteden van het bondgenootschap (Deventer, Kampen, Zwolle) genesteld had? Of *sich*, dat zich vanuit de Rijnstreek reeds in de 14de eeuw in Groningen genesteld had?²⁷ Er zijn genoeg redenen van beïnvloeding te noemen. Drenthe lag binnen de economische invloedssfeer van de vrijstad Groningen, maar de IJsselsteden hadden zich een juridische positie in de landschap Drenthe verworven (cf. Keverling Buisman 1986:60). Tenslotte viel Coevorden, waar de drost zetelde, onder de bisschop van Utrecht, waar het gebruik van *hem* als reflexief nog gewoon was.²⁸

Kijken we nu naar de feiten dan blijkt dat bij de eerste talige cesuur er geen belangrijke politieke gebeurtenissen te melden zijn. En omgekeerd, bij belangrijke politieke gebeurtenissen, zoals het Utrechtse schisma van omstreeks 1424 (vonnis 1410), of de introductie van het nieuwe landrecht in 1450 (vanaf vonnis 2711), zijn geen belangrijke talige invloeden te melden. Laat ik het eerste punt illustreren.

We schrijven de eeuw van de *partiscappen*. In Holland vechten de Hoeken tegen de Kabeljauwen, in de Vriesche Landen de Schieringers tegen de Vetkopers, in Oversticht en Drenthe, de Lichtenbergers tegen de Lokhorsten. Aanvankelijk had ik de gedachte als lei-

27 Stad en Ommelanden behoorden tot het Bisdom Munster. Als reden hiervoor wordt gezien dat dit gebied door Bonifatius was gekerstend. De suggestie in Ter Haar (1991:11) als zouden vormen van 'sich' via Keulen, de Rijn, de IJssel en uiteindelijk over land Groningen hebben bereikt is een hypothese die alleen in een krampachtig Nederlands kader kan opkomen.

28 Drenthe is in 1025 door de Duitse koning aan de bisschop van Utrecht geschonken. Het bisschoppelijk gezag heeft geduurd tot 1522. De instelling van de Etstoel door bisschop Frederik van Blankenheim in 1399 was een manier om de bisschoppelijke invloed te institutionaliseren.

draad genomen dat de keuze van *hem/sick/sich* (mede) beïnvloed zou kunnen zijn door deze partijtwisten. Bij bestudering van de vonnissen lijkt het effect van deze politieke vetes op het gebruik van het reflexief uiterst beperkt. Als de partijtwisten een culminatie vinden in het Utrechtse Schisma (1424-1432), en de Lokhorsten een bisschop benoemen (Van Diepholt uit Nedersaksen, waarschijnlijk een *sick*-spreker maar misschien ook een *sich*-spreker, cf. Ter Haar 1992:13) en de Lichtenbergers een andere (Zweder van Culemborg, afkomstig uit het Sticht, waarschijnlijk een *hem*-spreker), is er een sterke invloed merkbaar op het houden van zittingen van de Etstoel (Keverling Buisman 1986:60). Maar er is geen verhoogde onzekerheid merkbaar in het gebruik van de reflexief. Tijdens deze onzekere tijd waarin zelfs drost Frederik van Rechteren niet weet wie zijn baas is, een Stichtenaar of een Saks, klimmen zowel de reflexieve vormen *sich* en *sick* gestaag.²⁹

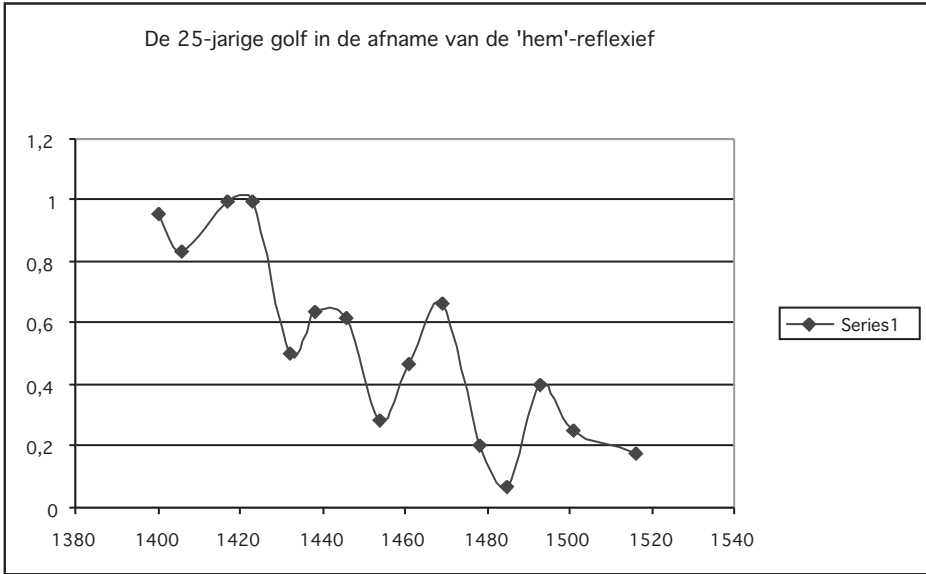
Wat de tweede talige cesuur betreft (bij vonnis 3866) – die lijkt juist wél met een socio-historische gebeurtenis samen te vallen: verandering van drost. In 1471 sterft Wolter Schelling, drost van Coevorden, en wordt opgevolgd door Johan Schelling, zijn zoon. Omdat niets erop wijst dat vader en zoon andere politiek-economische achtergronden of interesses hebben, moet de sprong in taal louter aan het generatie-effect worden toegeschreven. In vroeger tijden wisselden drosten elkaar ook geregeld af en ik kan niets zeggen over hun leeftijdsverschil. Maar het is waarschijnlijk dat er niet veel leeftijdsverschil geweest zal zijn; het drostambt was een soort erefunctie die te beurt viel aan de rurale elite. Maar in 1471 hebben we duidelijk met een sprong tussen twee generaties te maken. Het is ook precies de plaats waar het corpus een dramatische toename te zien geeft van het aantal *sich*-gevallen. De plotselinge toename is daarom hoogstwaarschijnlijk voornamelijk optisch. Blijkbaar was de jeugd in de tussentijd meer en meer *sich* gaan gebruiken. Dit voedt de indruk dat zowel de eerste als de tweede overgang louter taalintern gedreven zijn. Voor de eerste overgang is dat begrijpelijk. We hebben immers een achterliggende paradigmatische drijfveer kunnen achterhalen: het verval van het meervoudige ‘hem’. Voor de tweede overgang is een taalinterne ontwikkeling veel minder voor de hand liggend. Is de keuze tussen *sick* en *sich* dan toch niet louter arbitrair-lexicaal? Is er misschien iets morfologisch niet in orde met de *sick*-reflexief binnen het paradigmatische systeem van Drenthe? Verder onderzoek zal dat moeten uitwijzen.

● 8 De opkomst van ‘zich’ en de prestige-factor

In paragraaf 5 en 6 hebben we aangetoond dat er niet zozeer prestige-factoren alswel structurele veranderingen ten grondslag hebben gelegen aan de gestage toename van de reflexiefvorm ‘zich’. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat prestige in het geheel geen invloed heeft gehad. In deze paragraaf zullen we aannemelijk maken dat prestige als een bijkomende factor een rol heeft gespeeld, echter niet als een versterkende factor maar als een remmende factor. Dit kunnen we zien als we het relatieve voorkomen van de *hem*-reflexief ten opzichte van het totale aantal reflexieven beschouwen. In onderstaande grafiek zien we hoe de *hem*-reflexief in de 15de eeuw van 100% gestaag afneemt naar zo’n 20%. Dat afna-

²⁹ De taalcesuur valt omstreeks 1429, vonnis 1643. Wel is het zo dat omstreeks deze tijd een zitting niet doorgaat ‘om sonderlinghe saken’. Dit kan te maken hebben met de acceptatie van Van Diepholt door de paus.

me vertoont echter niet een lineair dalend patroon. Er lijkt een golfbeweging op deze dalende lijn gesuperponeerd. Deze golfbeweging heeft een golflengte van zo'n 25 jaar.

Figuur 8: De 25-jarige golf in de afname van de 'hem'-reflexief.

Het is niet helemaal te zeggen hoe deze golfbeweging van ongeveer een generatie geïnterpreteerd moet worden.³⁰ Hier wil ik twee hypothesen langslopen: 1. prestige van de *sich*-vorm, 2. prestige van de *hem*-vorm.

- 1 Immigratie + prestige van de *sich*-vorm. Deze hypothese vat de eerste dip in het gebruik van 'hem' op als een gevolg van immigratie van een aantal 'sich' sprekers. De volgende dip 25 jaar later zou dan het gevolg zijn van de kinderen van deze *sich*-sprekers. Deze *sich*-sprekers zouden zich dan sterker hebben uitgebreid ten koste van de meer traditionele *hem*-sprekers, hetzij door een hogere vruchtbaarheid, of door een hoger prestige. Maar als we de aard van ons corpus in aanmerking nemen moeten we deze hypothese verwerpen. Het betreft hier niet een groot aantal sprekers maar eerder een tendens binnen een klein aantal geletterden. Fysieke generaties spelen geen rol.
- 2 Invloed van geletterdheid + prestige van de *hem*-vorm. Dit scenario is eigenlijk tegengesteld aan dat in 1. Het neemt de gestage toename van *sich* als onderliggend en beschouwt het terugbuigen van de curve in de richting van *hem* als een gevolg van het

³⁰ Leonie Cornips suggereert mij dat er ook sprake zou kunnen zijn van drie onafhankelijke rechte lijnen. In de lijn van deze suggestie zou men de mogelijkheid kunnen onderzoeken of deze rechte lijnen verschillende regio's representeren. Drost en hun schrijvers zouden dan afwisselend uit verschillende gebieden gerecrueteerd zijn. Tegen deze hypothesen pleit de overgang bij de opvolging van Wolter Schelling door zijn zoon Johan Schelling, die met een sterke toename van *sich* gepaard gaat.

in contact komen van de drost/schrijver/etc. met de oudere rechtsteksten die slechts ‘hem’ als reflexief hadden. Dat kan doordat er in de etstool-teksten meer en meer geciteerd wordt uit vroegere vonnissen, maar dat kan ook komen door het bestuderen van oudere rechtsliteratuur. Dat zou betekenen dat de *hem*-vorm prestigieuzer was dan de modernere *sich*-vorm. Dit is op zichzelf een aannemelijke hypothese: over het algemeen zijn moderne vormen weinig prestigieus. Dit scenario vindt een mooie bevestiging bij het in 1471 aantreden van Johan Schelling, de zoon van Wolter Schelling. Terwijl de vader nog een zware *hem*-gebruiker is, begint de nieuwe drost zijn carrière als fervente *sich*-gebruiker. Gaandeweg laten zijn teksten echter meer en meer *hem*-reflexieven zien.

Alles afwegend lijkt mij het laatste scenario het meest plausibel: de *sich/sick* reflexief rukt onmiskenbaar op vanwege een onderliggende grammaticale oorzaak, en laat zich alleen marginaal terugbuigen door prestige van de oudere vormen.

9 Conclusions

Aan de hand van een corpus bestaande uit nauwkeurig gedateerde rechtsteksten hebben we de opkomst van de lexicale reflexief *sick/sich* in het Drenthe van 1400-1500 met een hoge mate van precisie kunnen bestuderen. Er zijn sterke aanwijzingen dat de opkomst *sick/sich* samenhangt met taalinterne ontwikkelingen. Empirische en generatieve argumenten pleiten voor een samenhang met het verval van getalsneutralisatie op het pronomen *hem*: er zijn aanwijzingen dat de getalsneutralisatie de oorzaak is dat er een “gat” in het paradigma ontstond, dat opgevuld is via taalcontact met de oostelijke dialecten. Tenslotte blijkt er een generatie-effect gesuperponeerd op de gestage opkomst van de reflexief. Dit generatie-effect lijkt eerder op prestige van de oude *hem*-vorm te wijzen en niet op prestige van *sich*. Het prestige-effect van deze rechtsteksten zou in het geval een conserverende invloed zijn, en geen innoverende.

Bibliografie

- ANS (1997) – Algemene Nederlandse Spraakkunst. W. Hasereyn e.a. (red.) Groningen: Wolters-Noordhoff.
- MNW- Middelnederlandsch Woordenboek, E. Verwijs & J. Verdam. ‘s-Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1885-1952.
- OGD – Oorkondenboek van Groningen en Drenthe. P.J. Blok (red.). Groningen: Wolters. 1896-1899.
- Anagnostopoulou, Elena & Martin Everaert (1999).** How exceptional are nominative anaphors? – A cases study of Greek. In: Lea Nash et al., *Actes du Deuxième Colloque de Langues et Grammaire*. Paris: Dept. of Language Sciences 8, 19-32.
- Boogaart, P. C. uit den (1975).** *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands*. Utrecht: Oosthoek, Scheltema & Holkema.
- Bouchard, D. (1984).** *On the content of empty categories*. Dordrecht: Foris,

- Bruin, Martine de (1993).** Het gebruik van *zich* in de Statenvertaling van 1641. In: *Zicht op Zich*, 19-32.
- Chomsky, N. (1981).** *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Dibbets, G.R.W. (1985).** *Twe-spraak van de Nederduitsche letterkunst (1584)*. Assen: Van Gorcum.
- Heinsius, J. (1897).** *Klank- en buigingsleer van de taal des Statenbijbels*. Groningen: Noordhoff.
- Hendriks, J.B. (1998).** *Immigration and Linguistic Change: a sociohistorical linguistic study of the effect of German and Southern Dutch immigration on the development of the northern Dutch vernacular in 16th/17th-c Holland*. Proefschrift University of Wisconsin.
- Hoekstra, J. (1994).** Pronouns and Case. On the distribution of Frisian *har(ren)* and *se* 'them'. *Leuvense Bijdragen* VL 83, 47-68.
- Israel, J. (1995).** *The Dutch Republic: its rise, greatness, and fall, 1477-1806*. Oxford: Clarendon Press.
- Kayne, R.S. (2000).** Person morphemes and reflexives in Italian, French and related languages. In: Richard S. Kayne, *Parameters and Universals*. Oxford studies in comparative syntax. Oxford: Oxford University Press, 131-162.
- Keverling Buisman, F. (1986).** *De Etstoel en zijn ordelboeken in de 15de eeuw*. Zutphen: Walburg Pers.
- Keverling Buisman, F. (1987a).** *Ordelen van de Etstoel van Drenthe 1399-1447*. Zutphen: Walburg Pers.
- Keverling Buisman, F. (1987b).** *Ordelen van de Etstoel van Drenthe 1450-1504[1518]*. Zutphen: Walburg Pers.
- Klooke, G.G. (1927).** *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten: proeve eener historisch-dialect-geographische synthese*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Labov, William (1994).** *Principles of linguistic change*. Oxford: Blackwell.
- Leuvensteijn, J.A. et al. (1997).** Vroegnieuwenederlands. In: M.C. van den Toorn et al. (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse Taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press, hfdstk 5.
- Nijhof, Sybilla (1993).** Het gebruik van *zich* in de Statenvertaling. In: *Zicht op Zich*, 33-45.
- Peters, J. (1944).** *Pronomina-atlas van Nederland*. Onuitgegeven dialectatlas, Universiteit van Nijmegen.
- Postal, P. (1966).** On the so-called pronouns in English. In: F. Dinneen (red.), *Monograph Series on Language and Linguistics*. Volume 19, 177-206. Georgetown University Press. (Herdrukt in Reibel and Schane, 1969, 201-224; Jacobs and Rosenbaum, 1970, 56-82.)
- Postma, Gertjan (1984).** The Dutch pronoun *diens*, distribution and co-reference properties. In: *Linguistics in the Netherlands* 17 (1984). Dordrecht: Foris, 147-157.
- Postma, Gertjan (1995).** *Zero Semantics*. Proefschrift Universiteit van Leiden. HAG.
- Postma, Gertjan (2003).** *Tegengestelde krachten in de opkomst van het reflexief pronomen 'zich' in het 15de-eeuwse Drenthe*. Miniconference on Binding, Nijmegen, 19 augustus 2003.
- Postma, Gertjan (te versch.).** Het pronomen *ze*. Distributie en coreferentie-eigenschappen. Te verschijnen in *Tabu*.

- Reenen, P. van (1994).** Driemaal /r/ in de Nederlandse dialecten. *Taal en Tongval* 7, 54-72.
- Reinhart, Tanya & Eric Reuland (1993).** Reflexivity. *Linguistic Inquiry* 24.4: 657-720.
- Reuland, E. & T. Reinhart (1995).** Pronouns, Anaphors and Case. In: Hubert Haider, Susan Olsen, and Sten Vikner (eds.) *Studies in Comparative Germanic Syntax*. Dordrecht: Kluwer, 241-268.
- Reuland, E. (2000).** *Primitives of Binding*. Manuscript Universiteit van Utrecht.
- Safir, K. (1997).** Symmetry and Unity in the Theory of Anaphora. In: H. Bennis, P. Pica, J. Rooryck (red.), *Atomism and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Schönfeld, M. (1970 [1921]).** *Historische grammatica van het Nederlands*. Zutphen: Thieme.
- Smedts, W & W. van Belle (1997).** *Taalboek Nederlands*. Kapellen: DNB/Pelckmans.
- Ter Haer, O. (1993).** De geschiedenis van een infiltrant – het wederkerend voornaamwoord zich in Nederland tussen 1200 en 1637. In: *Zicht op Zich*, 5-18.
- Swart, P. de (2003).** *Dative Pronouns, Binding, and Empty Prepositions*. Ongepubliceerd manuscript, CLS/Universiteit van Nijmegen.
- Wal, M. J. van der (1995).** *De moedertaal centraal. Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650*. Den Haag: SDU Uitgevers.
- Zicht op Zich* (z.j.). *Over de geschiedenis van het wederkerend voornaamwoord zich*. Werkgroep Sociolinguïstische geschiedenis van het Nederlands 1992-1993. Universiteit van Utrecht.
- Zwaan, F.L. (1939).** *Uit de geschiedenis van de Nederlandsche spraakkunst – grammatische stukken van Hubert, Ampzing, Statenvertalers en Reviseurs, en Hoofd, etc.* Groningen: Wolters.

De beklemtoning van samenstellingen en afleidingen in diachronisch perspectief

In het voetspoor van Eli Fischer-Jørgensens

Tryk i ældre dansk

H. SCHULTINK*

Anno 2001, het jaar waarin ze negentig werd, verscheen van de hand van de Kopenhaagse fonetica Eli Fischer-Jørgensen als uitgave van de Koninklijke Deense Academie van Wetenschappen het werk *Tryk i ældre dansk, Sammensætninger og Afledninger* 'Klemtoon in ouder Deens, Samenstellingen en afleidingen', Copenhagen: C.A. Reitzel.

Om twee redenen verdient deze lijvige monografie ook in Nederland aandacht. Enerzijds kan ze een voorbeeldfunctie vervullen voor een nog ontbrekende historiografie van het Nederlandse woordaccent. Aan de andere kant preciseert de auteur aard en omvang van de Nederlandse invloed op de accentuering van het Deens. Over deze invloed werd al eerder gerapporteerd door o.a. L.L. Hammerich (1945, 1948), P. Skautrup (1947:129-130, 258-259) en V. Winge (1995).

Eli Fischer-Jørgensen (verder aangeduid als EFJ) studeerde in de jaren dertig van de vorige eeuw bij de toen internationaal gerespecteerde, Kopenhaagse hoogleraren L.L. Hammerich (1892-1975) en V. Brøndal (1887-1942) Duits en Frans. Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde ze zich tot een van de meest vooraanstaande Europese fonetici. Naast een tweehonderdtal, dikwijls uitvoerige recensies en artikelen, een Deens leerboek in de fonetiek en *A Phonetic Study of the Stød in Standard Danish* (Turku: Painosalama Oy, 1989) is *Trends in Phonological Theory, a Historical Introduction* (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1975, 21995) haar belangrijkste boekwerk. Ook met onze moedertaal is EFJ vertrouwd, zeker na een studieverblijf in Nederland van enkele maanden gedurende het academiejaar 1946-47. Niet alleen *Tryk i ældre dansk* getuigt daar nog steeds van maar o.a. ook een artikel 'Om stemthedsassimilation' 'Over assimilatie van stem' (in H. Bach et al. (eds.), *Festskrift til L.L. Hammerich på tresårsdagen*, København: G.E.C. Gad, 1952, 116-129), waarvoor ikzelf als Nederlandstalige proefpersoon optrad, en de bijna veertig bladzijden "Lydlære" 'klankleer', waarmee Annie Holch Justesens voor Deense studerenden bestemde *Hollandsk Grammatik*, København: Jespersen & Pio, 1952) opende. Op dat moment was EFJs beknopte beschrijving van het Nederlandse klanksysteem ongetwijfeld de modernste waarover mondiaal beschikt kon worden.

Tryk i ældre dansk is geconcipieerd als proefschrift in de late jaren veertig en was geïnspireerd op Hammerichs *Zur deutschen Akzentuation*, København: Høst, 1921), waarop ik in Schultink (1979) al eens ben ingegaan. EFJs latere inspirator, de Kopenhaagse algemeen linguïst L. Hjelmslev (1899-1965) was evenwel van mening dat dit dissertatie-onderwerp

* Prins Bernhardlaan 26, 3722 AG Bilthoven; h.schultink@hetnet.nl. Coll. Wim Zonneveld ben ik erkentelijk voor zijn kritisch commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

te filologisch was om als fundament voor het bezetten van een geplande fonetische leerstoel dienst te kunnen doen. Ze liet het materiaal dan ook ruim veertig jaar liggen tot lang na haar pensionering als hoogleraar in de fonetiek aan de Universiteit van Kopenhagen, een ambt dat ze van 1966 tot 1981 alleszins succesvol bekleedde. Regulier gepromoveerd is EFJ uiteindelijk nooit. Wel verwierf ze allengs op zijn minst vier eredoctoraten.

Uitgangspunt voor *Tryk i ældre dansk* vormde de uit het eind van de negentiende eeuw stammende en bepaald niet onomstreden hypothese van de Zweedse taalkundige Axel Kock die erop neerkwam dat in zeventiende-eeuws Zweeds en Deens het tweede lid van samenstellingen (en afleidingen) veel vaker de klemtoon kreeg dan tegenwoordig gebruikelijk is. EFJ baseert zich bij haar onderzoek op drie typen materiaal. Naast spaarzame van soms wat ondoorgrondelijke of dubieuze, diakritische klemtoonaanduidingen voorziene Deense teksten uit de zeventiende tot en met de negentiende eeuw vormen zowel Deense poëtische teksten uit diezelfde periode als het werk van contemporaine grammatici en versbouwkundigen – van wie er velen enige tijd in Nederland vertoefden – haar belangrijkste bronnen. Voor laatstbedoelden hanteert ze de Deense, ook uit het Duits bekende, term *metriker*.

Het boek is opgebouwd uit zes hoofdstukken, die worden voorafgegaan door een korte Inleiding en gevolgd door enkele Afsluitende Opmerkingen.

In het eerste hoofdstuk analyseert ze de beklemtoning van samenstellingen en afleidingen in de poëzie van de Deen Anders Christensen Arrebo (1587-1637). Het tweede hoofdstuk geeft uitspraken weer van een achttal zeventiende-eeuwse grammatici en metrici over diezelfde beklemtoning. Het merendeel van hen dichtte ook zelf. Deze eigen prosodische praktijk wordt mede in de weergave betrokken.

Na 1700 schreven Deense grammatici slechts bij uitzondering poëzie. Evenmin hielden dichters zich in het algemeen nog onledig met grammatica. In de hoofdstukken III tot en met V worden dienovereenkomstig de metrische praktijk van Deense dichters en de inzichten van grammatici over eigentijds woordaccent gescheiden gepresenteerd. In III stelt EFJ aan de hand van de bestaande vakliteratuur en eigen onderzoek de metrische, poëtische praktijk in Denemarken tussen 1700 en 1900 centraal. In IV en V komen – in de geest van Hammerich (1921) – de meer theoretische opvattingen van respectievelijk een tiental achttiende-eeuwse en een veertig negentiende-eeuwse grammatici uitvoerig ter sprake. Het zesde hoofdstuk beoogt de voorafgaande vijf samen te vatten en onder de ene noemer van een verklarende hypothese te brengen. De Afsluitende Opmerkingen worden gevolgd door zes Indexen en een uitvoerige English Summary.

De omslag van haar boek werd door de veelzijdige schrijfster zelf geïllustreerd.

Met betrekking tot metrische en grammaticale studies als bronnen uit vervlogen tijden geldt in algemene zin het bezwaar dat men nooit zeker weet in hoeverre auteurs dialectische of zelfs individuele uitspraakvarianten registreren. Evenmin is steeds duidelijk of hun uitspraken betrekking hebben op proza dan wel op poëzie. Bovendien zijn deze beschrijvingen dikwijls erg summier en met slechts weinig voorbeelden opgeluisterd. Veel omvangrijker nog zijn de moeilijkheden die zich bij hedendaagse interpretatie van oudere metrische teksten voordoen. Centraal probleem noemt EFJ dat qua intensiteit in poëzie slechts tussen heffingen en dalingen wordt gedifferentieerd, terwijl binnen het alledaagse taalgebruik geen twee

maar veelal drie à vier graden van nadruk worden onderscheiden. Daarbij komt nog dat allerlei woorden, en dan met name drielettergrepige als bijv. *'regnbuen* 'de regenboog', zich metrisch niet laten inkapselen in een regelmatig alternerend jambisch (U –) of trocheïsch (– U) patroon. Men moet er dan ook rekening mee houden dat in poëzie woorden een – soms zelfs traditioneel geijkte – metrische positie innemen die geenszins aan hun accentuering in prozateksten beantwoordt.

De eerste Deense dichter die EFJ, als gezegd, aan de orde stelt is de Lutherse geestelijke Arrebo, wel gekarakteriseerd als "den danske digtekunsts fader" 'de vader van de Deense dichtkunst'. Zijn hoofdwerken waren *Kong Davids Psalter* 'Koning Davids psalter' (1623, ²1627) een versificatie van de psalmen in de vorm van honderdvijfing hymnen aangepast aan destijds in Denemarken welbekende melodieën, en *Hexaëmeron* 'Zes dagen', in 1661 door zijn zoon gepubliceerd en stoelend op du Bartas' *La septmaine ou création du monde* (1579), een beschrijving in alexandrijnen van de scheppingsdagen. Arrebo's onvoltooide bewerking is nogal vrij en – ook metrisch – beïnvloed door Thomas Hübners Duitse en vooral Zacharias Heyns' (1566-1638) Nederlandse vertaling (1616) van du Bartas.

Arrebo's twee boeken waren de eerste uitvoerige Deense publicaties waarin een dichter ernaar streefde een nieuwe trend in de Duitse en Nederlandse poëzie te volgen. Tot het eind van de zestiende eeuw werd in de Germaanssprekende landen de middeleeuwse traditie van het drie- of vierheffingsvers gecontinueerd. Dit impliceerde de aanwezigheid per versregel van drie of meestal vier beklemtoonde lettergrepen afgewisseld door een willekeurig aantal ongeaccentueerde. In de latere jaren werd in Duitse en Nederlandse dichtwerken onder invloed van Franse ook wel een vast aantal syllaben per versregel aangehouden maar zonder – behalve aan het eind van de regel – een reguliere plaats voor de beklemtoonde. Tezelfdertijd, aan het slot van de zestiende eeuw, werden – allereerst in de Nederlanden – klassieke versvoeten als jamben en trocheeën op basis van klemtoon geïntroduceerd. Beide ontwikkelingen resulteerden kortom in een nieuwe Germaanse versleer met een constante hoeveelheid lettergrepen per regel en een regelmatige afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde syllaben, steunend op het normale woord- (en zins-)accent in alledaags taalgebruik. Voor het Duitse taalgebied werd deze nieuwe metrie in 1624 door de dichter Martin Opitz zelfs dwingend verordeneerd. In deze samenhang laat EFJ trouwens niet na te verwijzen naar recente studies van W.P. Gerritsen (1985) en W. Zonneveld (1992) over het in afschrift in de Kopenhaagse Koninklijke Bibliotheek berustende, al uit de tweede helft van de dertiende eeuw stammende, jambische gedicht *Het Leven van Sinte Lutgart*, toegeschreven aan de Brabantse benedictijn Willem van Afflighem, "bonus metricus".

Correspondentie tussen alledaags woordaccent en versstructuur zocht Arrebo o.a. te bereiken door syncope binnen woorden en vooral door apocope aan het wordeind. Ook woordvolgorde werd aan de versstructuur dienstbaar gemaakt. Bij vergelijking van de beide drukken van *Kong Davids Psalter* en het in de jaren dertig geschreven *Hexaëmeron* blijkt Arrebo deze correspondenties steeds beter onder de knie te krijgen.

Veel aandacht wijdt EFJ aan het ook al in de zestiende en zeventiende eeuw bestaande onderscheid tussen scheidbare en onscheidbare werkwoorden. In het Nederlands en het Duits hebben en hadden scheidbare als *'opstellen, ik stel 'op* het accent op het toegevoegde lid, onscheidbare als *om'geven, ik om'geef* op de stam. Ook het Deens kent en kende een tweedeling in "onecht samengestelde", d.w.z. scheidbare, en veel minder frequente,

“echt samengestelde”, onscheidbare verba. Een duidelijk verschil met het Nederlands en het Duits vormt evenwel de omstandigheid dat in hedendaags Deens in geen van beide typen het hoofdaccent op de stam ligt. Zo beantwoordt bijvoorbeeld aan het onscheidbare, Nederlandse *over'wegen* het onscheidbare, Deense equivalent *'overveje*. Een ander onderscheid tussen het Deens en beide West-Germaanse talen levert het feit op dat in het Deens een aantal werkwoorden zonder betekenisdifferentiatie zowel scheidbaar als onscheidbaar kunnen worden gebruikt: *han bilder sig 'ind' indbilder sig* ‘hij beeldt zich in’.

Opmerkelijk is nu dat in Deense poëzie van Arrebo af tot in de tweede helft van de negentiende eeuw toe verba met een partikel als eerste lid, zowel onscheidbare als scheidbare, in overgrote meerderheid jambisch neergezet werden. Ter verklaring van dit eigenaardige verschijnsel redeneert EFJ als volgt:

Van omstreeks 600 af verdwijnen in het Noord-Germaans, anders dan in het Nederlands en Duits, de ongeaccentueerde prefixen. Aangezien dergelijke prefixen vooral binnen verba optraden, ontstond er een zekere behoefte werkwoorden met prefixen of geprefigeerde partikels aan andere talen te ontlenen. “Lehnübersetzung” uit het Latijn en ontlening aan het Nederduits-Nederlandse taalbestand waren in die samenhang favoriet. Daarnaast ontstonden nieuwe, gelede werkwoorden door het samenvloeien van in teksten geregeld onmiddellijk op elkaar volgende adverbia en verba. Wat het Latijn aangaat, wijst EFJ erop dat deze taal ook in Denemarken eeuwenlang in voorbereidend hoger en universitair onderwijs op grote schaal mondeling werd gehanteerd. Mogelijkerwijs werd het klemtoonpatroon van de meeste ontleningen uit het Latijn niet aan het Deense patroon geassimileerd met als gevolg dat ze hun oorspronkelijk stamaccent binnen het Deens behielden. In zover deze ontleningen slechts overwegend schriftelijk werden gebruikt, kon onzekerheid over hun accentuering bestaan.

Groot was de invloed van het Nederduits en het Nederlands tussen 1200 en 1500. Vrijwel de gehele Scandinavische handel werd toen door de Hanze, waarin ook Nederlandse steden participeerden, gedomineerd. Het blijkt moeilijk de precieze, individuele herkomst van elk der hieruit overvloedig resulterende Deense nieuwvormingen te bepalen. De rijks-grens tussen Nederland en Duitsland valt en viel nergens samen met dialectgrenzen. Bovendien hebben Nederlandse dialecten Noord-Duitse geïnfluenceerd. Vast staat inmiddels wel dat tal van Deense woorden binnen de scheepvaart van onbetwistbaar Nederlandse origine zijn. Van de zestiende eeuw af werd met name de Nederduitse invloed op het Deens, o.a. via de Reformatie, het Hof en het officierscorps, steeds sterker door Hoogduitse verdrongen, terwijl invloed van het Nederlands in de zeventiende eeuw culmineerde.

Mede tegen deze brede achtergrond beschouwt EFJ de gesignaleerde accentuering van het tweede lid van geprefigeerde, scheidbare en onscheidbare verba in dichtelijk Deens taalgebruik. Binnen drie eeuwen onderzochte Deense poëzie (tussen 1600 en 1900) registreerde ze daarvan vele honderden gevallen die in hedendaags Deens steeds het hoofdaccent op het eerste lid hebben. Ik geef enkele niet-hedendaagse voorbeelden:

af'bryde ‘afbreken’
ind'bilde ‘inbeelden’
til'føje ‘toevoegen’

ud'føre 'uitvoeren'
om'favne 'omarmen'
over'mande 'overmannen'
under'trykke 'onderdrukken'
und'fange 'ontvangen'.

Dit materiaal doet de vraag rijzen of het hier een destijds gebruikelijk Deens woordaccent betreft dan wel een – partiële? – literaire imitatie van Nederlandse en Duitse voorgangers. Dat zou dan met name voor onscheidbare (zoals in de laatste vier gegeven voorbeelden) werkwoorden kunnen gelden. Merkwaardig is namelijk dat deze accentuering in toenmalige, Deense grammaticale en metrische publicaties niet vermeld werd, zelfs niet wanneer – wat herhaaldelijk voorkwam – de desbetreffende taalbeschrijver in zijn eigen prosodische praktijk een zulke verba jambisch beklemtonend dichter was. In bedoelde studies wordt, kortom, nauwelijks gedifferentieerd tussen de accentuering van tweeledige nomina en verba: in beide woordklassen wordt het hoofdaccent generaliter aan het eerste lid toegekend. Voor een extra complicatie zorgt in deze context nog de omstandigheid dat vooral in zestiende-eeuws en ouder Nederlands en Duits rijm zowel binnen twee- als drielettergrepige woorden syllaben met in hun normale prozabeklemtoning een bijaccent dikwijls in een arsis, een heffing, werden geplaatst en de voorafgaande primair geaccentueerde lettergreep met een thesis, een daling, genoeg moest nemen. Vooral met betrekking tot geprefigeerde werkwoorden, waarvan de accentuering toch al enigszins onzeker was, werd deze traditie ook door Deense dichters gevolgd en – zij het in afnemende mate – tot het einde van de negentiende eeuw met name in hymnen, zoals die van N.F.S. Grundtvig, gehandhaafd. EFJ gewaagt in deze samenhang zelfs van “a characteristic of clerical pronunciation” (516). Overigens stelt Hammerich (1921:60) dat deze in Duitsland al bij de “Meistersinger” Hans Sachs (1494-1576) aan te wijzen accentueringstraditie van Middelnederlandse herkomst was. Van Helten (1884:53-4) geeft daarvan reeksen voorbeelden, waarvan ik er twee aanhaal:

mórghin, áls die sónne upgáet, *Reinaert* 2723
en
ende Tórec wildem thóeft afsláen, *Ferguut* 1483.

Manifester overeenstemming met het Nederlands vertoont de gemarkeerde accentuering van op zijn minst enige tientallen van samenstellingen afgeleide of samenstellend afgeleide adjectieven in hedendaags Deens als *an'dægtig* ('aan'dachtig'), *ar'bejdsom* ('ar'beidzaam'), *dyb'sindig* ('diep'zinnig'), *op'mærksom* ('op'merkzaam'), *spids'findig* ('spits'vondig') en *øjen'synlig* ('ogen'schijnlijk'). Ligt binnen gelede Deense woorden de klemtoon doorgaans op het eerste lid, in de bedoelde leenwoorden en Lehnübersetzungen valt die al eeuwenlang juist op de op één na laatste lettergreep, d.w.z. direct voor het suffix. Gezien het verschil in accentuering – de Hoogduitse equivalenten van de eerder gegeven voorbeelden luiden 'andächtig, 'arbeitsam, 'tiefsinnig, 'aufmerksam, 'spitzfindig en 'augenscheinlich – is directe ontlening aan die taal onwaarschijnlijk. Directe ontlening aan het Nederlands acht EFJ evenmin waarschijnlijk. Deense ontleningen aan het Nederlands hebben immers in hoofdzaak op de scheepvaart betrekking. Volgens haar stammen de onderhavige woorden dan

ook uit door het Nederlands beïnvloede dialecten ter weerszijden van de Nederlands-Duitse rijksgrens, een gebied waaruit vrij veel Hanze-immigranten afkomstig waren.

Wat minder overtuigend acht ik gezien het voorhanden materiaal een overeenkomstige voorgeschiedenis die EFJ aan diverse Deense typen adjectieven op *-agtig* toeschrijft.

Hoe dit alles ook zij, Axel Kocks' hypothese dat in het verleden het tweede lid van Deense samenstellingen en afleidingen *in het algemeen* veel frequenter het hoofdaccent kreeg dan tegenwoordig, deelt EFJ niet.

Frappant is de grote waardering die EFJ op diverse plaatsen in haar monografie weet op te brengen voor de zowel synchronische als diachronische bestudering van de klemtoon in het Nederlands en de Nederlandse dialecten. Zo citeer ik uit haar English Summary "in the Netherlands there exists an extensive literature on stress, both concerning the standard language and the dialects" (513). Evident is dat EFJ de aanwezige vakliteratuur op het onderhavige terrein ten volle beheerst. Verder is klaarblijkelijk over het woordaccent in hedendaagse en oudere Nederduitse dialecten maar bitter weinig bekend. Mij kunnen niettemin de door neerlandici behaalde onderzoeksresultaten met betrekking tot de historie van de Nederlandse klemtoon nog maar moeilijk imponeren. Wat ik het meest mis, is een Nederlandse pendant van Eli Fischer-Jørgensens *Tryk i ældre dansk*, een doorlopen- de geschiedenis van het Nederlandse woordaccent gebaseerd op poëtische teksten en op het werk van contemporaine grammatici en versbouwkundigen. "Proefschrift!" placht Gerlach Royen, een van mijn Utrechtse ambtsvoorgangers, in dergelijke gevallen kort en bondig te formuleren.

● Bibliografie

- Gerritsen, W.P. (1985).** Waar heeft Willem van Afflighem zijn jamben vandaan? In: J. Nijen Twilhaar, N. Pak en F. Weerman (red.), *Liber amicorum Jules van Oostrom, Vooyo* 4 (extra), 26-27.
- Hammerich, L.L. (1945).** Sproget. In: K. Fabricius, L.L. Hammerich & V. Lorenzen (red.), *Holland Danmark, Forbindelser mellem de to lande gennem tiderne* II. København: Jespersen & Pio, 327-356.
- Hammerich, L.L. (1948).** De invloed van het Nederlands op het Deens. Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. Verslagen en Mededelingen. Gent, 105-118.
- Helten, W.L. van (1884).** *Over middelnederlandschen versbouw*. Groningen: Wolters.
- Schultink, H. (1979).** Reacties op 'stress clash'. *Spektator* 8, 195-208.
- Skautrup, P. (1947).** *Det danske sprogs historie* II. København: Gyldendal.
- Winge, V. (1995).** Laat Deen en Noer met eerbied u begroeten. Niederländer und Niederländisch in Dänemark. Ein Überblick. In: J. Cajot, L. Kramer & H. Niebaum (red.), *Lingua theodisca, Jan Goossens zum 65. Geburtstag. Niederlande-Studien* 16/1, 299-307.
- Zonneveld, W. (1992).** *Van Afflighem en Chaucer: Het Leven van Sinte Lutgart als jambisch gedicht*. (= Ruygh-Bewerp XVII). Vakgroep Nederlands Rijksuniversiteit Utrecht.

DigiTaal

Het Algemeen Nederlands Woordenboek (ANW)

FONS MOERDIJK*

^o *Inleiding*

Zo langzamerhand weet men in taalkundig Nederland en België wel dat er op het Instituut voor Nederlandse Lexicologie gewerkt wordt aan een geheel nieuw woordenboek: het *Algemeen Nederlands Woordenboek* (ANW). Wat voor woordenboek dat wordt, is veel minder of zelfs niet bekend. Met deze bijdrage hoop ik aan die ondraaglijke onwetendheid een einde te maken.

Het *Algemeen Nederlands Woordenboek* (ANW) is officieel van start gegaan in 1999, het jaar na de triomfantelijke voltooiing van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), maar de hand kon pas volop aan de ploeg geslagen worden na de afronding van de drie delen *Aanvullingen* daarop in 2001. Geploegd wordt er sindsdien door 1 hoofdredacteur, 5 redacteurs en 5 lexicologische medewerkers, allen noeste WNT-routiniers. Het project loopt af op 31 december 2018.

Bij het maken van een woordenboek kunnen we grofweg drie fasen onderscheiden: de voorbereiding, het schrijven en het publiceren. Het ANW bevindt zich thans nog in de voorbereidingsfase, de fase waarin de opbouw van de materiaalverzameling en de conceptvorming plaatsvinden. In 2005 zal het startschot klinken voor de redactionele bewerking.

Karakterisering

Het ANW richt zich op de standaardtaal in Nederland en Vlaanderen. Het 'Algemeen' in de titel moet dus worden opgevat als: niet gebonden

aan een bepaalde regio, een bepaalde groep personen of een bepaald vakgebied. Het hoofdaccent ligt daarbij op het geschreven Nederlands.

De taalperiode die het ANW bestrijkt, loopt van 1970 tot 2019. Het eindjaartal 2019 hangt samen met het afsluitingsjaar van het project, het beginjaartal 1970 met de *terminus post quem non* van het WNT. Met de realisering van de drie delen *Aanvullingen* kwam de eindgrens daarvan te liggen op 1976. Door de keuze van 1970 ontstaat er tussen WNT en ANW een overlapping, die het voor het ANW mogelijk maakt ook nog van recent WNT-materiaal gebruik te maken.

Hoeveel trefwoorden het ANW gaat bevatten, is moeilijk precies op te geven. We gaan in onze planning uit van 80.000 hoofdwoorden, die een volle bewerking zullen ondergaan, en van ongeveer 250.000 kleinere woorden, waarvoor slechts enkele gegevens worden geboden of die uitsluitend worden genoemd, voornamelijk als lid van de woordfamilie van een trefwoord.

Het ANW wordt een online woordenboek, d.w.z. een elektronisch woordenboek dat wordt opgeslagen op een server die via internet toegankelijk is. De inhoud en inrichting zullen van dien aard zijn, dat het diensten zal kunnen bewijzen aan gebruikersgroepen die uiteenlopen van leek tot vakman. Onder hen vormen de taalkundigen en lexicografen wel de belangrijkste doelgroep. Zoals het WNT als wetenschappelijk woordenboek een moederwoordenboek voor de handwoordenboeken uit het verleden was en leidde tot verbetering daarvan, zou het ANW als een product van de moderne wetenschappelijke lexicografie die rol moeten

vervullen voor de toekomstige handwoordenboeken van het eigentijdse Nederlands.

Bijna alle bestaande elektronische woordenboeken zijn gedigitaliseerde versies van eerdere papieren woordenboeken. Inhoudelijk is daarbij doorgaans niets of nauwelijks iets veranderd. Wat deze producten een bijzonder aantrekkelijke meerwaarde geeft, is de software waarmee op verschillende manieren en vanuit verschillende invalshoeken allerlei soorten gegevens kunnen worden opgevraagd. Het alfabet is niet langer de enige toegangsweg tot de informatie die in een woordenboek besloten ligt.

Die nieuwe functionaliteiten die we danken aan de ontwikkeling van de woordenboeksoftware, brachten echter meer en scherper dan ooit tevoren ook de lacunes, inconsistenties, tegenstrijdigheden en vergissingen uit de oorspronkelijke gedrukte versies aan het licht. Ook inhoudelijk vraagt het elektronische tijdperk om verbetering en vernieuwing.

Aan het ANW ligt geen papieren versie ten grondslag. We beginnen met een schone lei. Onze opzet is ook niet om artikelen te schrijven zoals we dat voor een papieren woordenboek gewend zijn. We houden van meet af aan rekening met de mogelijkheden, eisen en problemen die aan het maken van een nieuw elektronisch woordenboek verbonden zijn. Dat geldt voor de materiaalverzameling, de bewerking en de publicatie.

Materiaalverzameling

De empirische basis van het woordenboek wordt gevormd door een zogenoemd ANW-corpus. Dit ANW-corpus zal samengesteld worden uit diverse (sub)corpora. Daarbij onderscheiden we een periode vóór en een periode ná 2000.

Voor de periode tot ongeveer 2000 kunnen we een beroep doen op al bestaande en gedeeltelijk ook voor een breed publiek op internet beschikbare, taalkundig verrijkte INL-corpora. Dat zijn: het 5 miljoen corpus, 27 miljoen corpus, 38 miljoen corpus, 50 miljoen corpus, en

het Parole corpus (20 miljoen) ('miljoen' staat verkort voor 'miljoen afzonderlijke woordvormen/tokens'). Naast deze corpora beschikt het INL nog over ander materiaal van voor 2000 waarvan het ANW gebruik kan maken: 'losse' digitale bestanden, teksten in papieren vorm, en het al eerder genoemde materiaal uit de WNT-Aanvullingen voor de periode 1970-1976.

Vanaf 2000 legt het ANW zelf nieuwe corpora aan: het Domeinencorpus Nederland (2000-2005), het Domeinencorpus België (2001-2005), het Corpus van Literaire Teksten (2000-2005), het Neologismencorpus (2000-2019) en het 'Pluscorpus' (2004). Uit de toegevoegde dateringen valt op te maken dat met uitzondering van het Neologismencorpus alle corpora eind 2004 afgesloten worden. Het Neologismencorpus blijft doorlopen tot het einde van het project. Al deze corpora zullen natuurlijk vooral taal materiaal vanaf 2000 bevatten, maar niet uitsluitend. Er zijn ook teksten in opgenomen van (wat) eerdere datum.

Het Domeinencorpus Nederland en het Domeinencorpus België ontleen hun naam aan de bijzondere methode waarmee ze worden opgebouwd. Uitgangspunt vormen de domeinen (rubrieken in de samenleving, van 'aangeboren afwijkingen' tot en met 'zwemsport') van de webindex www.nl-menu.nl. Met behulp daarvan zoeken de medewerkers binnen die domeinen naar teksten die voor het woordenboek geschikt zijn. Ook *Google* wordt voor de constructie van deze corpora benut. Deze methode garandeert ons in ieder geval een zeer grote inhoudelijke diversiteit. Veel onderwerpen uit de samenleving die in de traditionele materiaalverzamelingen buiten beeld gebleven zouden zijn, worden ermee bereikt en dus ook de woorden die daar kenmerkend mee verbonden zijn.

Het Domeinencorpus Nederland, gestart op 9 oktober 2000, werd na verwerking van alle toen beschikbare domeinen eind 2002 afgesloten met een omvang van ongeveer 18 miljoen tokens. Voor 1121 domeinen werden geschikte

teksten gevonden. In december 2003 is het Domeinencorpus België, waarmee in 2001 een begin werd gemaakt, afgerond. De totale omvang van dit subcorpus bedraagt ruim 11 miljoen tokens (totaal aantal gehonoreerde domeinen: 1199).

Het Domeinencorpus Nederland bevat domeinen die niet voorkomen in het Domeinencorpus België en omgekeerd. Van die wederzijds ontbrekende domeinen is een inventaris opgemaakt. Eind 2003 is een begin gemaakt met het opzoeken van teksten die voor deze domeinen representatief zijn. Ruim zestig van die 'aanvullende domeinen' - in totaal zijn het er naar verwachting ongeveer 650 - werden inmiddels al verwerkt. Begin maart 2004 bestond dit corpus uit 66 domeinen (Nederland: 52; België: 14) die samen 411.792 tokens bevatten (Nederland: 329.254; België: 82.538).

Het Corpus van Literaire Teksten bevat essays, romans, verhalen en toneel, onderverdeeld in oorspronkelijk en vertaald werk en in Noord (= Nederland) en Zuid (= België). De teksten worden door de eigen medewerkers gedownload of gescand. De omvang bedraagt momenteel bijna 8,9 miljoen tokens. De totale omvang van dit subcorpus is gepland op 15 miljoen tokens.

Voor het Neologismencorpus speuren ANW-medewerkers dagelijks op internet in een selectie van een twintigtal dag- en weekbladen en nieuwssites naar neologismen (in ruimste zin: ook nieuwe betekenissen, verbindingen e.d.). Teksten of tekstfragmenten met neologismen worden in bestanden op de eigen computer opgeslagen. Daarnaast blijft de oude verzamelmogelijkheid bestaan: papieren notities of krantenknipsels. In die vorm aangeleverd materiaal (ook van buiten het INL) wordt eveneens gedigitaliseerd. Het Neologismencorpus heeft nu een omvang van bijna 6 miljoen tokens. De uiteindelijke omvang is begroot op ongeveer 20 miljoen tokens.

Als we de periode 2000 t/m 2003 als maat

nemen, dan verzamelen we ruim 3000 neologismen per jaar. Van alle verzamelde neologismen houden we lijsten bij, met vermelding van het jaar of de jaren waarin ze door ons zijn opgetekend. Slechts die gevallen die zich in de algemene taal gevestigd hebben, worden in het ANW zelf opgenomen en bewerkt. Het ligt in de bedoeling om binnen niet al te lange termijn deze lijsten op internet te publiceren. Daarnaast zouden webbezoekers vanuit de afzonderlijke neologismen ook de (redelijk ruim genomen) tekstfragmenten moeten kunnen oproepen, waarin deze voorkomen. Veel van die contexten bevatten relevante betekenisinformatie. Zo wordt enigszins ondervangen dat we niet ieder neologisme afzonderlijk hebben bewerkt (onmogelijk en onwenselijk in het kader van de algehele projectplanning). De neologismen zullen dus gelinkt zijn met hun bestanden uit het Neologismencorpus.

Behalve via de 'aanvullende domeinen' wordt de ANW-materiaalverzameling uitgebreid met het zogenoemde Pluscorpus. Uitgangspunt voor de aanleg van dit subcorpus vormt het INL-lexicon, dat is gebaseerd op INL-materiaal van voor 2000. Er is een lijst aangelegd van woordvormen uit dat lexicon die niet in ons ANW-corpus met materiaal van na 2000 voorkwamen. Sinds 15 januari 2004 worden via de zoekmachine Google teksten gezocht waarin die ontbrekende woordvormen voorkomen. Op de laatste peildatum, 11 februari 2004, bestond het Pluscorpus al uit 443.091 tokens.

Voor de overzichtelijkheid geven we hieronder een overzicht van de diverse corpora en de omvang die ze begin 2004 hadden:

Domeinencorpus Nederland	17.965.698
Domeinencorpus België	11.000.525
Aanvullende Domeinen	411.792
Corpus van Literaire Teksten	8.870.442
Neologismencorpus	5.965.764
Pluscorpus	<u>443.091</u>
Totaal	44.657.312

Momenteel is de afdeling Automatisering van het INL bezig een proefcorpus van ruim veertien miljoen tokens voor ons gereed te maken. De verwachting is dat we dit op korte termijn taalkundig verrijkt en voorzien van tal van functionaliteiten die voor de redactionele bewerking van belang zijn, tot onze beschikking krijgen.

Tot die functionaliteiten behoren de inmiddels normale, niet meer uit het corpusonderzoek weg te denken zoek- en retrievalmogelijkheden, zoals zoeken op woordvorm, op lemma, op woordsoort, met jokers, opvragen van concordanties met verschillende sorteermogelijkheden en afstellingen van contextomvang links en rechts van het trefwoord, van collocaties enz. Maar we hebben ook verzocht om een nieuwe mogelijkheid waarover we hier iets meer willen berichten, namelijk het tonen van de spreiding van voorkomens van trefwoordvormen in tijd, over de corpora en het taalgebied (het 'land', Nederland of België).

De spreiding in tijd is vooral van belang bij neologismen. Het voorkomen over een relevant aantal jaren (wij stellen het vooralsnog op vijf) wijst erop dat een nieuw woord, nieuwe betekenis of nieuwe toepassing zich gevestigd heeft. Natuurlijk kan het ook voor de levenskracht van andere woorden significante informatie opleveren.

De spreiding over de corpora kan ook informatie verschaffen over de mate van inburgering van een neologisme. Als een woord buiten het Neologismencorpus ook voorkomt in domeinencorpora en/of het literaire corpus, dan is ook dat een aanwijzing voor een duurzamer bestaan. Voorts kan natuurlijk ook buiten de sfeer van de neologismen de frequentieverdeling over de corpora een indicatie zijn voor de status van een woord. Als dit bijvoorbeeld (vrijwel) alleen aanwezig is in het Corpus van Literaire Teksten, dan kan het gekarakteriseerd worden als een woord dat tot de formele schrijftaal behoort.

Spreiding over taalgebied kan aan het licht brengen of een woord zowel in het Nederlands Nederlands als in het Belgisch Nederlands bekend is, of dat het kenmerkend is voor een van beide. Momenteel zijn er drie parameters: Nederland, België en 'Land Onbekend' (een wat ongelukkige formulering; beter zou zijn: 'taalgebied onbepaalbaar' of domweg 'rest'). Die functionaliteit is mogelijk, doordat de internetdocumenten van de domeinencorpora en het Pluscorpus hun herkomst verraden via de landcode 'nl' of 'be' en doordat de teksten en tekstfragmenten voor het Neologismencorpus komen uit een vaste verzameling bronnen waarvan het taalgebied ook exact bepaalbaar is. Dat laatste geldt ook voor het Corpus van Literaire Teksten, waarvoor de bronnen niet alleen in genres maar ook, zoals boven al ter sprake kwam, in Noord en Zuid verdeeld zijn.

De laatstgenoemde functionaliteit moet nog geperfectioneerd worden. De spreidingsgegevens worden nu nog voor de afzonderlijke woordvormen van een lemma gegeven. De lexicograaf is daar natuurlijk ook in geïnteresseerd, maar hij wil toch vooral en allereerst die gegevens hebben die voor het lemma als zodanig gelden (= de cijfers voor alle vormen van het lemma samen). Ook is in dit stadium de frequentie voor 'Land onbekend' relatief nogal eens aan de te hoge kant. In de meest ideale situatie levert die voor iedere woordvorm natuurlijk een waarde 0 op. Om daarop uit te komen, of in ieder geval zo dicht mogelijk in de buurt daarvan, moeten alle bronnen precies op hun Nederlandse dan wel Belgische gaardheid vastgelegd zijn. Inmiddels zijn alle maatregelen getroffen om de presentatie van de spreidingsgegevens voor de betreffende taalvariëteiten met deze wensen in overeenstemming te brengen. Na implementatie daarvan in de zoekmachine van het corpus, wat binnenkort gebeurt, zal duidelijk worden of dit al volledig gelukt is.

We geven een voorbeeld om het belang van de functionaliteit te illustreren. In een INL-

koffiepauze gebruikte onlangs een Belgische redacteur het woord *fuif*. Een Nederlandse collega zei daarop dat dit woord nu in Nederland niet meer werd gebruikt, een mening die door velen werd gedeeld. Om de juistheid van die mening te toetsen hebben we in ons proefcorpus de spreidingsgegevens voor *fuif* opgevraagd. Het enkelvoud komt in het corpus 28 keer voor. In de rubriek spreidingsgegevens per taalgebied wordt opgegeven: 22 keer België en 6 keer ‘Land Onbekend’. Om een indruk te geven laten we hieronder een schermafdruck volgen van de spreidingsgegevens voor die 28 voorkomens van *fuif* in het enkelvoud.

Nederland op zijn retour en maakt daardoor een gemarkeerde indruk, terwijl het in het Belgisch Nederlands een heel gewoon woord voor ‘feest(je)’ is. Bij *fuif* speelt ons parten dat ‘Land Onbekend’ nog niet perfect werkt. Vraag je *goesting* op, dan blijkt dit 11 keer voor te komen. Bij de spreidingsgegevens zien we dat ze alle 11 uit Belgische bronnen stammen. Hier verschijnt ‘Land Onbekend’ niet ten tonele.

De bespreking van de afzonderlijke corpora waaruit het ANW-corpus is opgebouwd, maakt duidelijk dat het voor een belangrijk gedeelte zal bestaan uit internetmateriaal. Naast een rijke diversiteit aan onderwerpen biedt dat ook

Jaar	Frequentie	Corpus	Frequentie	Land	Frequentie	Average	Frequentie
2001	11	Democris	22	België	22		
1999	9	Intelligents	9	Land Onbekend	9		
1998	7						
2005	3						

Totaal 28 voorkomens
Spreidingsgegevens voor het woord fuif
Het gemiddelde corpus heeft 24.231,786 woorden

In het meervoud komt *fuif* 23 keer voor, 14 keer voor België, 9 keer met ‘Land Onbekend’. Van het totale aantal bewijsplaatsen van 51 gelden er 36 voor België. Zelfs als we voor de 15 gevallen ‘Land Onbekend’ aannemen dat het hier steeds ‘Nederland’ betreft, krijgen we een beeld dat de intuïtie van de Nederlandse koffiepauzeerders lijkt te bevestigen: *fuif* is in

taalgebruiksvormen die variëren van formeel tot informeel. We leggen niet zelf een subcorpus voor de spreektaal aan. Wel zullen we gebruikmaken van het Corpus Gesproken Nederlands om woorden op het spoor te komen die uitsluitend of op bepaalde specifieke wijze in het gesproken taalgebruik voorkomen.

De eigen ANW-corpora staan bij de bewer-

king centraal. De INL-corpora van voor 2000 zullen voornamelijk aanvullende diensten bewijzen. Als ze afgesloten zijn, hebben die eigen corpora samen een omvang van zestig tot zeventig miljoen tokens. De eindomvang van het totale ANW-corpus zal op ongeveer honderd miljoen tokens uitkomen.

Het ANW-corpus is opgezet, gebouwd en ingericht als een 'intern lexicografisch corpus'. Het dient het fundament te vormen voor het woordenboek dat we maken. Of het zelf (ooit) ook voor een breed publiek en dus ook voor andere dan uitsluitend lexicografische doeleinden beschikbaar wordt gesteld, is een vraag waarop we op dit moment het antwoord schuldig moeten blijven. Over die beslissing gaan andere instanties dan de ANW-redactie.

De bewerking

In het najaar van 2003 legden we de laatste hand aan een datamodel voor de microstructuur, de informatie die binnen een artikel wordt gegeven en de ordening daarvan. Het gaat hier om een concept dat uiteraard in proefartikelen, die in de loop van 2004 gemaakt gaan worden, op zijn merites getoetst moet worden. Het aantal informaticategorieën dat die artikelstructuur bevat loopt tegen de honderdvijftig. In het definitieve structuurmodel zal dat nog wel wat hoger uitvallen.

Van het structuurmodel is een sjabloon gemaakt in een XML-editor. Voor de proefartikelen maken we voorlopig nog gebruik van XML Notepad. Met het oog op de definitieve redigeerbaarheid zijn we met de afdeling Automatisering op zoek naar een editor met meer en geavanceerdere mogelijkheden, waardoor in bepaalde speciale wensen van onze kant voorzien kan worden.

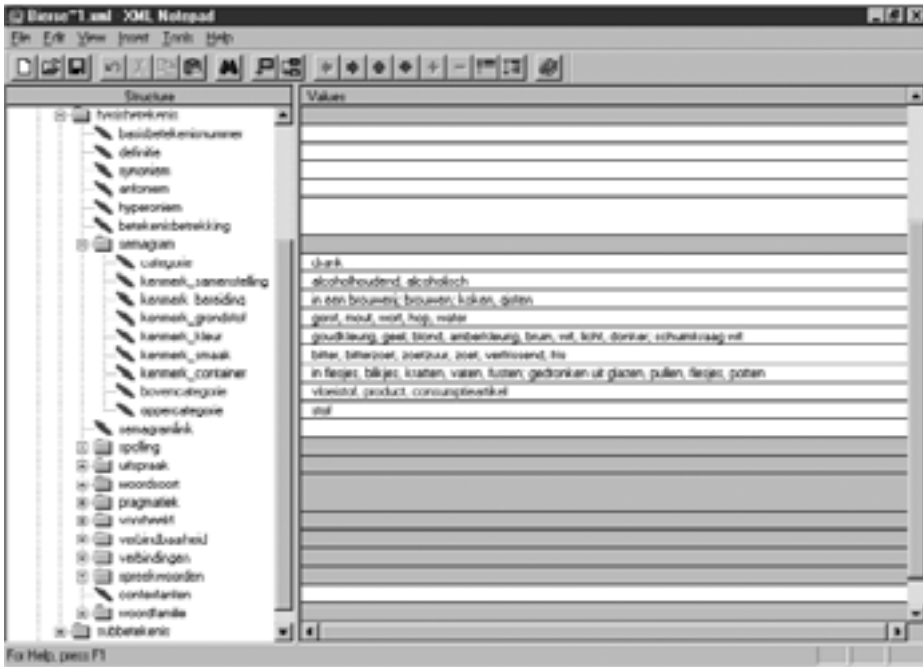
De bewerking zelf vindt niet alfabetisch plaats, maar naar lexicografische types, woorden die een groep vormen vanwege gemeenschappelijke syntactische, morfologische en semantische eigenschappen. Een andere afwij-

king van de traditionele werkwijze is, dat we eerst de ongelede woorden (substantieven, werkwoorden, adjectieven) bewerken. Voor de betekenisbeschrijving van dergelijke lexicografische types worden sjablonen ontworpen. Deze werkwijze staat borg voor betere en uniforme lexicografische beschrijvingen. Tegen het einde van 2004 zullen we voor alle semantische klassen van het zelfstandig naamwoord, het werkwoord en het bijvoeglijk naamwoord over dergelijke 'typesjablonen' beschikken. Het fundament voor de bepaling van die semantische klassen en de constructie van hun typesjablonen wordt gevormd door de uitkomsten van de analyse van definities uit het WNT en *Van Dale Groot Woordenboek van Hedendaags Nederlands*, verricht voor een selectie van ruim 1300 ongelede substantieven, een kleine 1700 ongelede werkwoorden en ruim 500 ongelede adjectieven.

Het is ondoenlijk om in dit bestek op alle elementen en subelementen van de microstructuur in te gaan. We beperken ons hier tot een korte bespreking van een belangrijke nieuwkomer in de betekenisafdeling van het artikel: het semagram. Een semagram is een frame, een structuur met *slots* en *fillers* waarin kennis van een bepaald concept wordt gepresenteerd. De schermafdruk hieronder vertoont het in de XML-editor ingevulde semagram voor *bier*.

De *slots* in het linkervenster zijn de structurelementen die de eigenschappen en relaties aangeven die relevant zijn voor woorden uit de semantische klasse waartoe het trefwoord behoort. De *fillers* zijn de bij die elementen behorende gegevens die voor het trefwoord in kwestie gelden. Ze zijn in het rechtervenster als waardes ingevuld.

In technische zin kan men het semagram beschouwen als het voor een afzonderlijk woord ingevuld 'typesjabloon', het abstracte model dat geldt voor de semantische klasse van drankbenamingen als zodanig. Het structuurmodel bij *bier* is dus een structuurmodel dat bij alle drankbenamingen terugkeert. Voor nadere details moet ik verwijzen naar mijn oratie (Moerdijk 2002).

Het semagram moet niet alleen de basis vormen voor betere en uniforme definities, maar zal in het ANW naast de definitie ook zelf deel uitmaken van de betekenisbeschrijving. Om een aantal redenen kan het een rol van betekenis (in dubbele zin dus) gaan spelen:

- het expliciteert kennisgegevens die in de definitie alleen impliciet besloten liggen;
- het kan op een coherente, gestructureerde wijze veel meer gegevens bevatten dan de definitie;
- het zorgt voor veel meer en genuanceerdere zoek- en opvraagmogelijkheden van inhoud naar vorm;
- het vormt met andere semagrammen een grote verscheidenheid aan lexicale en conceptuele relaties;
- elementen ervan spelen onder meer ook een rol bij collocaties, polysemie, betrekkin-

gen tussen de leden van samenstellingen van het trefwoord.

Het semagram is een vernieuwing die niet alleen voor professionele, maar ook voor ‘gewone’ taalgebruikers interessant is. De laatste kunnen er bijvoorbeeld hun voordeel mee doen bij hun taalproducerende activiteiten, of als ze niet meer op een woord kunnen komen, waarvan ze nog wel bepaalde betekenselementen in hun hoofd hebben.

Publicatie

In 2005 moeten we volgens de planning met de feitelijke bewerking beginnen. We willen dan zo spoedig mogelijk het ANW op internet gaan zetten. Een van de voordelen van het online woordenboek is immers dat je niet met publiceren hoeft te wachten tot je van A tot en met

Z door de woordenschat heen hebt geworsteld. Een bijkomend voordeel van het online publiceren is de mogelijkheid tot interactie met gebruikers. Ze kunnen de redactie bestoken met voorstellen voor aanvullingen en verbeteringen.

Bibliografie

Moerdijk, Fons (2002). *Het woord als doelwit*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.

Noot

- * Fons Moerdijk is hoofdredacteur van het ANW. Adres: Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Postbus 9515, 2300 RA Leiden; e-mail moerdijk@inl.nl.

Signalementen

Taalvaardigheid

Volgens de auteur van *De tekstdokter* is voor veel lezers één onhandige zin al voldoende om een tekst terzijde te leggen en niet verder te lezen. Om iedereen die wel eens wat schrijft te attenderen op dergelijke zinnen en te helpen dergelijke constructies te voorkomen, heeft Riemer Reinsma in zijn boek een verzameling aangelegd van deze zinnen. Daarbij geeft hij honderden aanwijzingen om teksten prettig leesbaar te maken. Onderwerpen die aan de orde komen zijn: het reorganiseren van lange of ingewikkelde zinnen, woorden op de verkeerde plaats, te zuinig zijn met accenttekens, cursief en onderstreping, ernstige spelfouten, gebrek aan logische samenhang, grammaticale onduidelijkheid, enzovoort.

Rapporteren in de hulp- en dienstverlening is een boek dat het proces van rapportage praktijkgericht behandelt. Het is bedoeld als handboek en geschreven voor studenten in het hoger sociaal agogisch onderwijs. Eerst komen de verschillende soorten rapporten ter sprake met de bijbehorende rapportagedoelen. Vervolgens wordt getoond uit welke elementen een rapport kan zijn opgebouwd. In de vier hoofdstukken die volgen, komt het proces van rapportage aan de orde (voorbereiding, centrale vraag, overtuigend schrijven, schrijven en redigeren). Het boek is zeer helder van stijl en de inhoud heeft een heel duidelijke, mooie vormgeving.

Bibliografische gegevens:

Horst, Judith ter, m.m.v. Annette Bogtstra. *Rapporteren in de hulp- en dienstverlening*. Bussum: Coutinho, 2003. 126 blz. ISBN 90 6283 364 0. EUR 15,00.

Reinsma, Riemer. *De tekstdokter. Honderden ingrepen om je tekst prettig leesbaar te maken*.

Utrecht: Het Spectrum, 2003. 242 blz. ISBN 90 274 7891 0. EUR 19,95.

Jan Nijen Twilhaar

Bundel over gebarentalen

In juli 2000 werd in Amsterdam de zevende internationale conferentie gegeven over Theoretical Issues in Sign Language Research. Het was voor het eerst dat deze bijeenkomst in Europa werd gehouden. De artikelen in de bundel *Cross-linguistic perspectives in sign language research* zijn een selectie uit de toen gehouden presentaties. Het thema van de vijfdaagse conferentie werd gevormd door de cross-linguïstische aspecten van gebarentaalonderzoek. Er kwamen 48 verschillende gebarentalen ter sprake in een zestigtal lezingen, waarin alle continenten vertegenwoordigd waren: 11 van Azië, 8 van Amerikaanse landen, 2 van Australië, 5 van Afrika en 22 van Europa. Ook in deze bundel komen gebarentalen uit alle continenten aan de orde: 17 in het totaal; daarnaast is er aandacht voor onderzoek van de tactiele gebarentaal, die gebruikt wordt door en in de communicatie met doofblinden. De opgenomen bijdragen zijn verdeeld over verschillende deelthema's: een algemeen gedeelte, gevolgd door een deel over lexicon en fonologie, morfosyntaxis, pragmatiek en psycholinguïstiek. De bundel gaat vergezeld van een cd-rom met videoclips.

Bibliografische gegevens:

Baker, A., B. van den Bogaerde & O. Crasborn (red.). *Cross-linguistic perspectives in sign language research. Selected papers from TISLR 2000*. Seedorf/Hamburg: Signum, 2003. XIV +

333 blz. Met cd-rom. ISBN 3 927731 88 9.
EUR 45,00.

Jan Nijen Twilhaar

Citaten, aforismen en uitdrukkingen

In 2003 verscheen de opnieuw bewerkte en uitgebreide heruitgave van Cees Buddingh's *Spectrum Citatenboek* uit 1992, dat in 1967 als *Citaten-Omnibus* voor het eerst werd uitgegeven. Het boek bevat duizenden citaten en aforismen, die naar onderwerp zijn gerangschikt en per onderwerp chronologisch geordend. Aan het eind staan een zeer uitgebreid auteursregister en een register op sleutelwoorden.

In *Verhaal halen* bespreekt Jenny van der Toorn-Schutte de oorsprong van Nederlandse uitdrukkingen. Dat betekent dat bijvoorbeeld uitdrukkingen ontleend aan de Griekse mythologie en de joodse taal niet aan de orde komen; zij weerspiegelen niet de belevingswereld van de bewoners van de Lage Landen. De auteur heeft bij het samenstellen van dit boek gebruik gemaakt van een vijftientigtal bronnen en daarnaast eigen onderzoek verricht door bezoeken aan musea en oudheidskamers om de daar aanwezige voorwerpen te bestuderen. Het boek bevat een inleiding en elf hoofdstukken, waarin telkens een bepaald thema centraal staat, zoals boeren, burgers en buitenlui, rechtspraak en ambachten.

Bibliografische gegevens:

Buddingh', C. *Citaten & aforismen*. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 1051 blz. ISBN 90 274 9051 1. EUR 34,95.

Toorn-Schutte, Jenny van der. *Verhaal halen. Een zoektocht naar de oorsprong van Nederlandse uitdrukkingen*. Amsterdam: Boom, 2003. 147 blz. ISBN 90 5352 952 7. EUR 12,50.

Jan Nijen Twilhaar

Diverse woordenboeken

De afgelopen tijd verschenen er weer diverse woordenboeken op verschillende terreinen en omdat het er zoveel zijn, zal ik er een aantal in één signalement onder de aandacht brengen. In de eerste plaats *Het Woordenboek der Nederlandse Taal op cd-rom*. Met het *WNT*, zoals dit woordenboek meestal wordt genoemd, werd in 1851 een begin gemaakt en in 1998 beleefde het zijn voltooiing. Het werk is een historisch, wetenschappelijk, beschrijvend woordenboek van het Nederlands van 1500-1976. In 2001 verschenen er nog drie delen met aanvullingen, waarin vooral de 20ste-eeuwse woordenschat voor het voetlicht komt. Met deze aanvulling, waarin moderne woorden zijn opgenomen als 'babysit' en 'friteuse', werd het woordenboek geactualiseerd. In het *WNT* worden 400.000 woorden beschreven met behulp van 1,7 miljoen citaten, waarvan tegen de 100.000 als zelfstandig trefwoord. Het *WNT* is daarmee het grootste woordenboek van de wereld en dat heeft de uitgever dan ook op de box van de cd-rom vermeld. In deze derde uitgave van het *WNT* op cd-rom zijn de genoemde aanvullingen voor het eerst opgenomen. De cd-rom gaat vergezeld van een boekje waarin het gebruik ervan wordt toegelicht.

Bijzonder mooi is natuurlijk het laatste deel van het systematische *Woordenboek van de Limburgse dialecten*, dat de terminologie van de woning behandelt als aflevering 1 onder de sectie over het huiselijk leven binnen deel III over de algemene woordenschat. Het deel beschrijft onder meer de benamingen voor de diverse ruimtes binnen de woning, de meubels waarmee de woning kan worden ingericht, verschillende gebruiksvoorwerpen, de verwarming en verlichting van de woning en het onderhoud daarvan. De woordenschat heeft betrekking op de burgerwoning, dat wil zeggen de woning zoals die vroeger met name in het centrum van dorpen en grotere plaatsen werd aangetroffen.

Het *Klein woordenboek Turks* is een basiswoordenlijst waarin we de 2500 meest gangba-

re woorden uit het hedendaags Turks aantreffen. Het gaat om woorden die men gebruikt in kranten, boeken, nieuwsrubrieken en gesprekken op radio en televisie. De lijst bevat ruim 5000 afleidingen en er is ook een groot aantal typische zegswijzen opgenomen. Het werk heeft een duidelijke, maar tamelijk saaie layout. De toegevoegde woordenlijst Nederlands-Turks is bovendien gewoon vanaf de volgende bladzijde achter het gedeelte Turks-Nederlands geplakt. Men krijgt de indruk dat de door de auteur ingeleverde tekst zonder enige bewerking door de uitgever tussen twee kaften is gestopt. Het is te hopen dat bij het samenstellen van de volgende uitgave wat meer aandacht wordt besteed aan de opmaak.

Zeer imposant is het *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk* van Frans Debrabandere. We hebben hier te maken met een grondig herziene en vermeerderde uitgave, waaraan ook Peter De Baets heeft meegewerkt. Het werk verklaart meer dan 150.000 Nederlandse, Vlaamse, Waalse, Duitse en Picardische namen. De makers zijn bij het verklaren van de namen zo veel mogelijk teruggegaan tot de middeleeuwse vorm om de etymologie van de namen te kunnen vaststellen. Het woordenboek bevat een inleiding, waarin de werkwijze uitvoerig wordt toegelicht en de inrichting van het woordenboek uiteengezet. Ook is er een uitgebreide lijst met afkortingen van gebruikte termen en geraadpleegde literatuur, en een lijst van plaatsnamen in verschillende talen.

In *Kramers encyclopedisch business woordenboek* vinden we vertalingen van ongeveer 5000 actuele zakentermen in het Engels, Frans, Duits, Spaans, Italiaans en Portugees vanuit en naar het Nederlands. Het gaat om de terminologie uit de algemene economie en bedrijfseconomie, het bankwezen en de beurs, de arbeidsmarkt en sociale zekerheid, onroerende zaken en verzekeringen. Ongeveer tien procent van de vaktermen zijn voorzien van een encyclopedische toelichting. De meegeleverde cd-rom

stelt de gebruiker in staat vaktermen van de ene naar de andere taal te vertalen.

In het leuke boekje *Jofel Jiddisch* heeft de auteur een aantal woorden samengebracht met de bedoeling deze op prettige wijze aan de lezer voor te stellen. Vele ervan zijn bij de Nederlanders bekend. We kunnen dan natuurlijk woorden verwachten als 'gein', 'geteisem', 'goochem', 'jatten', 'jofel', 'kinnesinne', 'mesjogge', 'ponem', 'sjlemiel' en 'sores'. Van elk woord in dit boekje is de achtergrond in vlot geschreven artikeltjes beschreven.

Ook in het boekje *'Hollandski'* staat het taalvermaak voorop. Het gaat over de Russische invloeden op de Nederlandse taal en omgekeerd. Door de eeuwen heen hebben Nederlanders en Russen woorden van elkaar geleend en in dit werkje zijn de wederzijdse taalinvloeden bijeengebracht en van uitleg voorzien. Er is ook een hoofdstuk met flauwekulwoorden als 'kameraadski' (kameraad), 'kapotjeplof; (gescheurd condoom), 'komopski' (kom op), 'Moldimof' (een van de namen voor Hitler), 'pikinski' (inpicken), enzovoort.

Ten slotte het *Duoboek*, waarin de woordduo's (brood en banket, grappen en grollen, wis en waarachtig, enzovoort) en naamduo's (Laurel en Hardy, Bram en Freek, Barend en Van Dorp, enzovoort) in Nederlands en België bij elkaar zijn gezet en verklaard. De auteur, Wim Daniëls, die al eerder een boekje publiceerde over herhalingswoorden, geeft bovendien verklaringen voor de vaste volgorde binnen de duo's. Zo lijkt bijvoorbeeld altijd eerst het vaste te komen en dan het vloeibare (land en zee, eten en drinken, brood en wijn) en eerst het positieve en dan het negatieve (lusten en lasten, vriend en vijand, wel en wee).

Bibliografische gegevens:

Coster, Wim & Janine Jager. *'Hollandski'. Russische invloeden op de Nederlandse taal (en andersom)*. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 128 blz. ISBN 90 274 8487 2. EUR 9,95.

- Daniëls, Wim, m.m.v. Loes Hazelaar-Heebing. *Duoboek*. Utrecht: Het Spectrum, 2004. 150 blz. ISBN 90 274 9054 6. EUR 9,95.
- Debrabandere, Frans. *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Amsterdam/Antwerpen: Veen, 2003. 1359 blz. ISBN 90 204 0207 2. EUR 69,90.
- Salgado, J.M. *Kramers Encyclopedisch Businesswoordenboek in zeven talen*. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 587 blz. ISBN 90 274 7182 7. EUR 44,50. Met cd-rom.
- Schaaik, Gerjan van. *Klein woordenboek Turks*. Bussum: Coutinho, 2003. 218 blz. ISBN 90 6283 375 6. EUR 19,50.
- Valk, Marissa van der. *Jofel Jiddisj. Van acheneb-bisj tot zwansen*. Amsterdam/Antwerpen: Veen, 2003. 160 blz. ISBN 90 204 0395 8. EUR 10,00.
- Wijngaard, H.H.A. van de. *Woordenboek van de Limburgse dialecten*. Deel III Algemene woordenschat, sectie 2: het huiselijk leven, aflevering 1, de woning. Assen, Van Gorcum, 2003. 444 blz. ISBN 90 232 3934 2. EUR 47,50.
- Woordenboek, Het der Nederlandsche Taal op CD-ROM. Den Haag: Sdu, 2003. ISBN 90 12 09325 2. EUR 245,00.

Jan Nijen Twilhaar

Uit de tijdschriften

De rubriek *Uit de tijdschriften* geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften besproken: *Anéla*, *Driemaandelijke Bladen*, *Gramma/TTT*, *Leuvense Bijdragen*, *Naamkunde*, *Neerlandia*, *Neerlandica Extra Muros*, *Ons Erfdeel*, *Onze Taal*, *Spiegel*, *Taal en Tongval*, *TaalActief*, *Taalkundig Bulletin*, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, *vakTaal*, *VDW-berichten*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar
Oerdijk 35
7433 AG Schalkhaar
tel.: 0570-608080
e-mail: jnt@xs4all.nl

Neerlandia – Nederlands van Nu

107 (2003), nr. 5

In deze aflevering geeft Eddy Boutmans een reactie op Piet Paardekoopers visie op de taalpolitiek, zoals die tot uiting kwam in een bijdrage in de vorige aflevering. Els Ruijsendaal brengt uitgebreid verslag uit van de feestelijke presentatie van de biografie van Lo van Driel over J.H. van Dale. Thomas Hoevers leverde een bijdrage over het Esperanto: *Is Esperanto een goede taal?* Vervolgens vinden we een vraaggesprek van Marc van Oostendorp met een van de leidende esperantisten, de Argentijn Atilio Orellana Rojas. Siegfried Theissen neemt in *Schrijft Knack Belgisch?* (14) weer het taalgebruik van het tijdschrift *Knack* onder de loep. Peter Debrabandere geeft zijn tiende *Schooltaaltip*, die deze keer gaat over de namen voor allerlei verantwoordelijken.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Neerlandica Extra Muros

42 (2004), nr. 1

In het eerste nummer van deze jaargang vinden we onder meer een artikel van Veronika Wenzel over *Partikels in het Nederlands als vreemde taal*. P. de Kleijn bespreekt enkele werken in zijn *Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen*, waarin de grammatica centraal staat. De *Kroniek van de taalkunde* (2002/2003) werd verzorgd door Joop van der Horst.

Verder zijn er de bijdragen in de vaste rubrieken.

Ons Erfdeel

47 (2004), nr. 1

In het eerste nummer van deze jaargang vinden we onder meer een artikel van Matthias Hüning over de neerlandistiek op internet: *Taal gaat digitaal*.

Onze Taal

72 (2003), nr. 12

In het laatste nummer van deze jaargang vinden we weer een bijdrage in de serie Taalmythen. Dit keer is het Dirk Caluwé die een mythe ontmaskert: *Vlamingen beheersen het Nederlands niet beter dan Nederlanders*. Kees van der Zwan had een interview met de dichter Menno Wigman, die een gedicht schreef over de beroemde negentiende-eeuwse vondeling Kasper Hauser, die taallos opgroeide. Marc van Oostendorp en Kees van der Zwan maakten het *Taaljaaroverzicht 2003*. Ook is er *Het taaljaar 2003* van de redactie met meningen van bekende taalgebruikers. Ewoud Sanders ging ter gelegenheid van de zwangerschap van Máxima op zoek naar uitdrukkingen voor 'zwanger zijn' en maakte voor zijn bijdrage aan dit tijdschrift een selectie. In *Vreemdelingen maken de taal simpel* beweren Wouter Kusters en Marc van Oostendorp dat samenlevingen die openstaan voor vreemdelingen een 'eenvoudiger' taal ontwikkelen dan gesloten samenlevingen.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

73 (2004), nr. 1

Het eerste nummer van deze jaargang wordt geopend door Vincent J. van Heuven, waarin hij aantoonde dat de intonatie in het Nederlands aan het vervlakken is. Het volgende artikel is van Renée van Bezooijen en gaat over de verspreiding van de Gooise *r*. Ton den Boon geeft een overzicht van nieuwe woorden van 2003. Noline van der Sijs vraagt zich in haar bijdrage af hoelang een grammaticale overtreding nog een overtreding is en stelt voor meer taalvarianten toe te staan en daarvan ook melding te maken in de schoolgrammatica's. Ton den Boon leverde een bijdrage over aan speelfilm ontleende woorden en uitdrukkingen. Het onderwerp van Marc van Oostendorp in zijn

rubriek *Taalkunde voor kinderen* is 'woorden tekenen', waarin hij iets over het Chinese schrift vertelt.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 2-3

In dit dubbelnummer wordt onder meer aandacht besteed aan het congres 'Zin en onzin van jargon'. De eerste bijdrage is van Toon Hagen en gaat over de diverse vormen van jargon. Jeltje van Nieuwenhoven spreekt uit ervaring in haar artikel over politiek jargon. Reinildis van Ditzhuyzen vertelt een en ander over de hoftaal en het netteluisjargon. De bijdrage van Jan Kuitenbrouwer gaat over het jargon als verhullingsritueel. Rik Vanwallegghem houdt een pleidooi voor het wielersjargon. Gerrit Bloothoofd, Doreen Gerritzen en Emma van Nifterick zetten uiteen welke voornamen baby's tegenwoordig krijgen. In haar rubriek *Etymologica* licht Noline van der Sijs toe waar de *ui* vandaan komt.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

TaalActief

4 (2003), nr. 1

Vanaf 2003 is een nieuw tijdschrift aan deze rubriek toegevoegd: *TaalActief*. De eerste aflevering van deze jaargang begint met een bijdrage van Riemer Reinsma, waarin wordt getoond hoe je een tekst prettig leesbaar kunt maken. Vera Illés had een gesprek met de logopedist Ed Kuiper. Yvonne Halink bespreekt in haar rubriek *Mag ik een vraag stellen?* taalvragen die zijn gesteld aan de Taallijn (de voormalige taaladviesdienst van de Universiteit van Amsterdam) en vragen van TaalActief-lezers. Agnes Verbiest gaat in de bijdragen aan haar rubriek *M \neq V* in op de relatie tussen taal en gender. Nico Groen geeft het eerste deel van een korte handleiding over het maken van jaarverslagen. In de

Uit de tijdschriften

rubriek *Vreemde woorden* staat een bijdrage van Nicoline van der Sijs over Griekse namen waarvan de spelling door Latijnse tussenkomst is veranderd.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken, zoals *Boekbesprekingen* en *Ingezonden brieven*.

Nr. 2

In dit nummer staat een bijdrage van Gert Buesink over het toenemend gebruik van het voornaamwoord 'haar' als verwijzing naar mannelijke en onzijdige woorden. Nico Groen gaat verder met zijn handleiding over het schrijven van een jaarverslag. Jeanine Mies gaat in op tien trends in persberichten.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 3

In zijn bijdrage aan dit derde nummer gaat Gert Buesink in op het grote belang van naamsbekendheid voor allerlei producten en artikelen. Koos Kuiper geeft in de rubriek *Vreemde woorden* het eerste deel van een beschouwing over de revolutie in de Chinese spelling. Nico Groen rondt zijn handleiding over het schrijven van een jaarverslag af. Gert Buesink geeft raad voor de spelling van samenstellingen.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 4

Machteld Stilting opent deze aflevering met een bijdrage waarin zij het belang laat zien van bedrijven die goed zijn in het creëren van merknamen. Helen Johnson had een interview met Hanny Vermaas over het verleden, het heden en de toekomst van de aanspreekvormen. Koos Kuiper rondt zijn tweedelige bespreking van de Chinese spelling af, waarbij hij zich

dit keer richt op de uitspraak van Chinese namen.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 5

De vijfde aflevering wordt geopend door Gert Buesink met een bijdrage over gebruik en spelling van afgekorte namen. Dezelfde auteur geeft in het volgende artikel regels voor het gebruik van voorzetsels bij geografische namen. Vera Illés heeft een interview met Suzanne Grubb, tolk Nederlandse Gebarentaal. In haar rubriek *M & V* kijkt Agnes Verbiest tevreden terug op vijftientig jaar emancipatiebeleid. Roelof Otten laat zien dat het Arabisch schrift vrij gemakkelijk te leren is.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 6

In het laatste nummer van deze jaargang laat Riemer Reinsma zien hoe je een tekst prettig leesbaar maakt. De bijdrage van Nico Groen gaat over *Ontleden op internet*. Vera Illés heeft een interview met de woordenboekschrijfster Marja Verburg. In *Voorzichtig met klemtoontekens* laat Gert Buesink zien dat overdaad verwarring kan scheppen. Roelof Otten levert met *Het Arabisch schrift ontraadseld* zijn tweede bijdrage over dit onderwerp, waarbij hij dit keer de problemen met transcripties behandelt. In *"Heb je uw boek mee?"* bespreekt Machteld Stilting aanspreekvormen in Vlaanderen en Nederland.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

5 (2004), nr. 1

De eerste aflevering van deze nieuwe jaargang wordt opnieuw geopend door Reimer Reinsma met een nieuwe bijdrage over het schrijven van

teksten die prettig leesbaar zijn. Het artikel van Nico Groen gaat over *Taaladvies op internet*. Vera Illés heeft een interview met stemacteur en stemregisseur Arnold Gelderman. In haar rubriek *M & V* probeert Agnes Verbiest aan te tonen dat neutrale woorden niet bestaan. Het artikel van Gert Buesink gaat over de spelling van werkwoordsvormen. In *'Taalverloedering bestaat niet'* heeft Helen Johnson een vraaggesprek met Jan Stroop. Hans Theunissen belicht in zijn bijdrage het *Turks als 'nieuwe' Europese taal*.

Taal en Tongval

55 (2003), nr. 1

In het eerste nummer van deze jaargang staan drie artikelen. Het eerste is van Arjan Versloot en gaat over het *Fries in Holland in de 17^e eeuw*. Georges De Schutter presenteert een case study van *De zinsbouw in het vroege Middelnederlands*. Kathy Rys deed onderzoek naar de *Secundaire verwerving van fonologische elementen van een dialect*.

Verder is in de rubriek *Boekbesprekingen* een boekrecensie opgenomen.

Ontvangen boeken

Bennis, Hans, Leonie Cornips & Marc van Oostendorp. *Verandering en verloedering. Normen en waarden in het Nederlands.* Amsterdam: AUP, 2004. 76 blz. ISBN 90 5356 665 1. EUR 9,95.

Brok, Har. *Publicaties over plantennamen in Nederland, Nederlandstalig België en Frans-Vlaanderen.* Tongeren: Michiels, 2003. 160 blz. EUR 9,00. Besteladres: Drukkerij G. Michiels, Rietmusweg 96, B-3700 Tongeren, e-mailadres: info@michielsprinting.be.

Buissink, Brigitte. *Speedcursus omgaan met de media.* 's-Gravenhage: Reed Business Information, 2003. 85 blz. ISBN 90 5901 292 5. EUR 19,00

Daniëls, Wim, m.m.v. Loes Hazelaar-Heebing. *Duoboek.* Utrecht: Het Spectrum, 2004. 150 blz. ISBN 90 274 9054 6. EUR 9,95.

Dibbets, G.R.W. *Taal kundig geregeld. Een verzameling artikelen over Nederlandse grammatica's en grammatici uit de zestiende, de zeventiende en de achttiende eeuw.* Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU/Münster: Nodus Publikationen, 2003. VI + 242 blz. ISBN 90 726355 76 3/3 89323 449 7. EUR 23,00 (exclusief verzendkosten).

Horst, Judith ter, m.m.v. Annette Bogtstra. *Rapporteren in de hulp- en dienstverlening.* Bussum: Coutinho, 2003. 126 blz. ISBN 90 6283 364 0. EUR 15,00.

Houtzagers, Peter (red.). *Russische grammatica.* Bussum: Coutinho, 2003. 672 blz. ISBN 90 6283 293 8. EUR 65,00. Met cd-rom.

Salgado, J.M. *Kramers Encyclopedisch Businesswoordenboek in zeven talen.* Utrecht: Het Spectrum, 2003. 587 blz. ISBN 90 274 7182 7. EUR 44,50. Met cd-rom.

Schaaik, Gerjan van. *Klein woordenboek Turks.* Bussum: Coutinho, 2003. 218 blz. ISBN 90 6283 375 6. EUR 19,50.

Schutter, Georges de & Steven Gillis. *Fonologische kruispunten.* Gent: KANTL, 2003. 249 blz. ISBN 90 72474 49 X. EUR 15,00.

Toorn-Schutte, Jenny van der. *Verhaal halen. Een zoektocht naar de oorsprong van Nederlandse uitdrukkingen.* Amsterdam: Boom, 2003. 147 blz. ISBN 90 5352 952 7. EUR 12,50.

Valk, Marissa van der. *Jofel Jiddisj. Van acheneb-bisj tot zwansen.* Amsterdam/Antwerpen: Veen, 2003. 160 blz. ISBN 90 204 0395 8. EUR 10,00.

Verhagen, Arie & Jeroen van de Weijer (red.). *Usage-based approaches to Dutch.* Utrecht: LOT, 2003. 207 blz. 90 76864 47 0. EUR 22,85.

Vriendt, Sera de. *Grammatica van het Brussels.* Gent: KANTL/Brussel: Academie van het Brussels, 2003. 110 blz. ISBN 90 72474 51 1. EUR 7,80.

Vugter, Bep, Petra Sleeman & Els Verheugd. *Grammaire Plus. Praktische grammatica van het Frans.* Bussum: Coutinho, 2003. 424 blz. ISBN 90 6283 309 8. EUR 48,00. Met cd-rom.

Weijnen, A.A.. *Etymologisch dialectwoordenboek.* Den Haag: Sdu, 2003. 488 blz. ISBN 90 12 09966 8. EUR 39,95.

Wijngaard, H.H.A. van de. *Woordenboek van de Limburgse dialecten*. Deel III Algemene woordenschat, sectie 2: het huiselijk leven, aflevering 1, de woning. Assen, Van Gorcum, 2003. 444 blz. ISBN 90 232 3934 2. EUR 47,50.

Witteveen, Aernoud. *Spiegels – Nederland in 1001 zinnnetjes*. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 96 blz. ISBN 90 274 9053 8 EUR 7,95.

Woordenboek der Nederlandsche Taal op CD-ROM, Het. Den Haag: Sdu, 2003. ISBN 90 12 09325 2. EUR 245,00.

Wyk, G.J. van (tegniese redakteur) en A.E. Cloete, A. Jordaan, H.C. Liebenberg & H.J. Lubbe (outeurs). *Etimologiewoordeboek van Afrikaans*. Stellenbosch: Buro van die WAT, 2003. 596 blz. ISBN 0 9584401 3 1. ZAR 240.